
3 1761 04941003 8

Presented to the

LIBRARY *of the*

UNIVERSITY OF TORONTO

by the

INSTITUTE FOR

CHRISTIAN STUDIES

INSTITUTE FOR CHRISTIAN STUDIES
DISCARD
TORONTO, ONTARIO, CANADA

305

LIBRARY
JUN 12 1996
UNIVERSITY OF TORONTO

DE TACHTIGJARIGE OORLOG.

I. HET UITEENVALLEN VAN DEN BOURGONDISCHEN EENHEIDSTAAT (1568—1579).

De opstand van de Nederlanders tegen Philips II was een strijd om vrijheid, wel te verstaan in den zin, dien onze 16e eeuwsche voorouders, toen onder den invloed van humanisme en hervorming, aan dit zich steeds verjongende begrip hechtten: vrijheid voor de openlijke belijdenis van den in den 60er jaren sterk om zich heen grijpenden Calvinistischen godsdienst en staatkundige vrijheid. Dit dubbele vrijheidsbegrip heeft in zijn laatste deel nog een nadere ontleding van noode: men zocht eenerzijds zelfstandigheid ten opzichte van het Spaansche wereldrijk, waarvan deze landen ten gevolge van de huispolitiek hunner vorsten deel uitmaakten, en dus behartiging van de Nederlandsche belangen door de daartoe aangewezen Nederlandsche staatsorganen; men streefde anderzijds naar handhaving of herstel der door gewesten, steden, geestelijke, economische en andere corporatiën verworven bizondere rechten, privilegiën, dikwijls ook „vrijheden" genoemd [1]).

Aan welke dezer beide factoren in dit vrijheidsbegrip, die voor ons kenvermogen in den strijd der vaderen het duidelijkst naar voren treden, komt de eerste plaats toe? Dreef de godsdienstige behoefte of de privilegiënschending en de miskenning der bizondere Nederlandsche belangen het meest tot den opstand? Bakhuizen van den Brink, wiens studiën over den opstand evenzoo breed als diep geweest zijn, heeft zich beslist ten gunste van de prioriteit van den godsdienst uitgesproken. Wij vereenigen ons in hoofdzaak met zijn meening, al dunkt de verhouding der beide factoren ons niet overal in de Nederlanden dezelfde: in het Noorden en bepaaldelijk in de Noord-Oostelijke, pas kort geleden onderworpen gewesten was het streven naar zelfstandigheid ten opzichte van de centrale regeering veel sterker dan in het Zuiden.

[1]) Vgl. Elkan, Marnix, I, 96.

Maar zonder het Calvinisme zou het wellicht nooit tot een opstand gekomen zijn. In elk geval was, zooals tijdens den opstand herhaaldelijk bleek, een overeenkomst met Philips II onder erkenning van een niet onbelangrijk deel der staatkundige eischen mogelijk geweest. Met het Calvinisme was dit ten gevolge van het door den vorst voorgestane politieke en religieuse systeem onmogelijk.

Er is veel gesproken en geschreven over het recht van den opstand der Nederlanders. Niemand kan ontkennen, dat er tijdens Karel V en Philips II, vooral bij het optreden van Alva, schending van privilegiën plaats greep, vooral in zake verbeurdverklaring van goederen en het jus de non evocando. Maar al gaven enkele privilegiën, in het bizonder de Joyeuse Entrée van Brabant, het recht, om in dit geval gehoorzaamheid te weigeren, men heeft hierin in den tijd der schending geen recht tot opstand gezocht, wel getracht er den opstand later mede te rechtvaardigen. De kerkelijke eischen der Calvinisten vonden in de privilegiën in het geheel geen rechtsgrond. Zal men dus bij het zoeken naar het formeel recht wat verlegen moeten blijven staan, de moreele rechtvaardiging, die de overweging der omstandigheden aan de hand doet, is er te over. De Nederlanden, zegt Fruin, waren voor drie eeuwen onderdanen van een vorst, die, Spanjaard van geboorte en begrippen, in Spanje verblijf hield. Voor de vrije ontwikkeling van ons volkskarakter en van onze maatschappelijke belangen was het dringend noodig, dat wij van die onderdanigheid ontslagen raakten. Zoo is het.

Het Calvinisme trouwens bracht zijn eigen recht mede. De overheid, leert Calvijn, is van Godswege ingesteld en alle onder danen zijn haar onverbiddelijk gehoorzaamheid verschuldigd. Maar dit geldt de private persoon. De volksmagistraten („magistratus populares") hebben tot plicht in te grijpen tot breideling van vorstelijke willekeur en zelfs de particulier mag overgaan tot passieven tegenstand, wanneer men hem iets tegen God beveelt. „Men moet God meer gehoorzamen dan den menschen". In deze staatkundige gedachte van het Calvinisme, ontstaan onder invloed van reeds in de Middeleeuwen voorkomende rechtsopvattingen en van het republikeinsche Genève, lag een nieuwe toekomst besloten. Den invloed er van vinden wij in de Nederlanden reeds in 1566 — en zelfs daarvóór —, wanneer de Calvinisten

hun best doen een aanvoerder uit den hoogen adel, een stadhouder liefst, aan hun hoofd te krijgen. Het veelvuldig roepen om de bijeenkomst der Staten-vergadering vóór en na 1568 wordt er te meer verklaarbaar om.

Het Calvinisme, agressief van aard, en het ultra-Katholicisme, gesteld op het behoud van zijn kerkelijke alleenheerschappij en dus op verweer bedacht, waren twee uitersten, toen ter tijd. In Nederland, waar de botsing tusschen beiden zeer hevig werd, waren het bij den aanvang van den strijd tevens twee minderheden. De meerderheid der Nederlanders, van aard niet gewend nieuwe denkbeelden vlug tot zich te nemen, was Katholiek, maar met sterke neiging tot verdraagzaamheid tegenover andersdenkenden. Hare wenschen op staatkundig gebied stonden het dichtst bij die der Calvinisten. De overwinning in den opstand, die in 1572 in Holland en Zeeland begon, bleef na harden strijd aan de laatsten, maar niet in al de Zeventien Nederlanden. Juist het Calvinisme, dat zich tijdens den opstand ook van zeer onverdraagzamen kant liet kennen, had er veel invloed op, dat het doel, dat Willem van Oranje, de leider van den opstand, zich van meet af stelde: de zelfstandigheid van alle Nederlanden ten opzichte van Spanje, niet bereikt werd. Over welke groote politieke en diplomatieke gaven de Prins beschikte, hij heeft niet weten te triumfeeren over de kerkelijke moeilijkheden, die zich sedert 1576, toen de strijd zich over al de Nederlanden uitbreidde, voordeden. Deze vooral, hoewel niet uitsluitend, werden de aanleiding tot de breuk in de Generale Unie, die gedurende korten tijd de Zeventien Nederlanden omvat had. Hand in hand met de kerkelijke overwinning ging die der staatkundige vrijheid. De Unies van Atrecht en Utrecht, die het eerste tijdperk van den opstand afsloten, brachten tevens de uitdrukkelijke garantie van alle vrijbrieven. Maar reeds deed zich toen ook de vraag voor, in hoe verre de meerdere zelfstandigheid der deelen het bestaan van het centraal gezag bedreigde, in hoe verre zelfs het gewestelijk gezag er schade van zou lijden. Zou misschien de „slappe slordigheid" der Middeleeuwen op staatkundig gebied geheel terugkeeren?

Literatuur: [1]) a) S t a t e n - r e s o l u t i ë n: *Resolutiën der Staten van Holland*

[1]) Deze lijst geeft de werken, handelende over den 80-jarigen oorlog of een belangrijk gedeelte hiervan. Sommige omvatten ook reeds een nog verder tijdperk. — Voor de algemeene werken over onze geschiedenis zie men later het eerste gedeelte van dit werk. — Een beschrijvend, uitvoerig overzicht bij Blok, II (2e druk), 655 vlg.

en West-Friesland 1524—1795 (cf. Bijdr. en Med. H. G. XXVIII, p. LXXVIII vlg.); *Notulen der Staten van Zeeland* 1587—1795 (aanvulling hiervan door HEERINGA: 1574—1587, waarvan 1 deel: 1574—1578, in 1915 verscheen; *cf. Archievenblad*, 1915—'16); JAPIKSE, *Resolutiën der Staten-Generaal* 1576—1609 (R. G. P.; verschenen deel I: 1576—1577, in 1915); van 1671 af bestaat een druk uit den tijd zelf. De overige Staten-resolutiën zijn alleen in handschrift aanwezig. — GACHARD, *Actes des Etats-Généraux*, 2 dln.: 1576—1580 (Bruxelles, La Haye, 1861—1866).

b) Plakkaat-boeken: CAU e.a., *Groot Placcaatboek van Holland en Zeeland* 1576—1795, 10 dln. (Den Haag, 1638—1801); *Nederlandsch Plakkaatboek en Hollandtsch Placcaatboek*, resp. beginnend in 1581 en 1580 (Amst., Jan Janssen, resp. 1644 en 1645) [1]. — Een belangrijke verzameling van plakkaten op de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag.

c). Verzamelingen van brieven en andere documenten: P. BONDAM, *Verzameling van onuitgegeevene stukken* — 5 dln.: 1576—'78 (Utrecht, 1779—'81); GROEN VAN PRINSTERER, *Archives ou Correspondance inédite de la Maison d'Orange-Nassau*, 1e S.: 1552—1584, 8 dln., suppl. en index (Leide, 1835—'47); 2e S.: 1584—1688, 5 dln. en index (Utrecht, 1857—'60). — J. F. VAN SOMEREN, *Supplément au receuil de M. Groen van Prinsterer. La Correspondance du prince Guillaume d'Orange avec Jacques de Wesembeke* (Utrecht, 1896). — GACHARD, *Correspondance de Guillaume le Taciturne*, 6 dln. (Bruxelles, Gand, Leipzig, 1847—1866). — Dezelfde, *Correspondance de Philippe II sur les affaires des Pays-Bas*, 5 dln.: 1559—1577 (alsv., 1848—1862). — KERVYN DE LETTENHOVE en GILLIODTS VAN SEVEREN, *Relations politiques des Pays-Bas et de l'Angleterre sous le règne de Philippe II*, 11 dln.: 1555—1579 (in Coll. de Chroniques Belges; Bruxelles, 1882—1900); P. L. MULLER et A. DIEGERICK, *Documents concernant les relations entre le duc d'Anjou et les Pays-Bas*, 5 dln. (in Werken H. G. 2e S.; 's-Grav., 1889—'99); M. L. VAN DEVENTER, *Gedenkstukken van Johan van Oldenbarnevelt en zijn tijd*, 3 dln.: 1577—1609 ('s Hage, 1860—'65); J. WORP, *Briefwisseling van Constantijn Huygens*, tot nu 5 dln.: 1608—1663 (in R. G. P.; 's Grav., 1911—'16); *Colleccion de documentos ineditos para la historia de la España*, ruim 100 dln. (zie hierover Bussemaker in Bijdr. Vad. Gesch. III[9], 352; vele stukken hieruit worden ook in Petit's Repertorium genoemd) [2]. — BLOK, *Relazioni Veneziane, Venetiaansche Berichten over de Vereenigde Nederlanden van* 1600—1795 (R. G. P. 7; Den Haag, 1909); REITSMA en VAN VEEN, *Acta der provinciale en particuliere synoden, gehouden in de Noordelijke Nederlanden*, 7 dln.: 1572—1620 (Gron. 1892—'98; vervolgd voor Zuid-Holland door KNUTTEL in R. G. P., kleine serie, 6 dln.: 1621—1700; 's Grav., 1908—'16); MOLHUIJSEN, *Bronnen tot de Geschiedenis der Leidsche Universiteit*, tot nu 2 dln.: 1574—1647 (in R. P. G.; 'sGrav., 1913—'16).

d.) Gedenkschriften: BLAES, *Mémoires anonymes sur les troubles des Pays-Bas*, 5 dln., 1565—'80 (in Coll. de Mémoires sur l'hist. de Belgique; Bruxelles, 1858 en vlg.; in deze verzameling nog meerdere kleine „mémoires" of „commentaires", van belang voor de eerste jaren van den oorlog, o.a. van Pontus Payen Del Rio en Bernardino de Mendoça); *Uittreksel uit Franc. Dusseldorpii Annales:* 1566—1616 (uitg. Fruin in Werken H. G., 3e.S., I); *Mémoires de Frédéric Henri:* 1621—1646 (Amst., 1733; *cf. Mémoires de Constantin Huygens*, uitg. Jorissen, La Haye, 1873, en Veegens, in Historische Studiën — 's Grav., 1881—, I, 88); ALEX. VAN DER CAPELLEN, *Gedenkschriften*, 2 dln.: 1621—1650 (Utrecht, 1777).

e) Pamfletten. Van deze kleine geschriften („blauwe boekjes") bestaan in bibliotheken groote verzamelingen, die opgenoemd worden in de Catalogi van Knuttel (Kon. Bibl., Den Haag); Petit (Bibl. Thysiana en Bibl. der Rijks Univ., Leiden); Van der Wulp (verz. Meulman, nu te Gent); Tiele (verz. Frederik Muller); Rogge (Remonstrantsche Bibl., Amst.); Van Someren (Bibl. der Rijks Univ., Utrecht)

---

[1]) Die van andere gewesten beginnen vroeger; zie later het eerste gedeelte van dit werk.

[2]) Ook de groote Engelsche publicatie, Calendar of State Papers, Foreign Series of the reign of Elisabeth (London), bevat veel van belang voor onze geschiedenis.

Litt: J. v.d. Linde: De grondlegger van de gewetensvrijheid (Noordw. 1926. [illegible]

Zie rec. Blok in Museum 34 - No 9.

f.) Geschiedschrijvers uit den tijd zelf[1]): P. BOR, *Oorspronghe, begin ende aenvang der Nederlantschen oorlogen*, 4 dln.: 1555—1600 (Amst., 1679); E. VAN METEREN, *Commentariën ofte Memorien van den Nederlantschen Staet:* gaat tot 1611 ('s Grav., 1614; cf. Fruin, Verspr. Geschr., 383); E. VAN REYD, *Voornaamste geschiedenissen in de Nederlanden*: 1566—1601 (Arnhem, 1626; vervolgd door J. VAN DEN SANDE — tot 1641; Leeuwarden, 1650); J. F. LE PETIT, *La grande chronique ancienne et moderne de Hollande, Zélande etc.*, 2 dln.; ABEL EPPENS THO EQUART, *Kroniek*, 2 dln.: 1558—1589 (uitg. Feith en Brugmans in Werken H. G., 3e S.; Amst., 1911); RENON DE FRANCE, *Hist. des troubles de Flandres*, 3 dln.: 1559—1592 (uitg. Piot in Coll. de Chron. Belges); CARNERO, *Historia de las guerras que ha avido en los estados de Flandes*: 1559—1609 (Brusel, 1625; dergelijke werken van Spaansche zijde van Coloma: 1588—1609 — Amb., 1625 — en van Campana: 1555—1600 — Vicenja, 1602); BAUDARTIUS, [2]) *Memoriën ofte Cort Verhael* enz., 2 dln.: 1603—1624 (Arnhem 1624); LIEWE VAN AITZEMA, *Saken van Staet en Oorlog*, 7 dln. met reg.: 1621—1668 ('s Grav., 1669—'71).

g) Latere geschiedschrijvers: H. GROTIUS, *Annales et historiae de rebus belgicis*: 1559—1609 (Amst., 1657); P. C. HOOFT, *Nederlandsche historiën*: 1555—1587 (Amst., 1656); STRADA, *De Bello Belgico decades duae*, 2 dln.: 1555—1590 (Romae, 1640—'47); BENTIVOGLIO, *Della guerra di Fiandra*, 3 dln.: 1559—1609 (in zijne „Opere", Parigi, 1645; hierin ook zijne Relationi; de beide laatste van Spaansche zijde); MOTLEY, *the Rise of the Dutch Republic*, 3 dln.: 1555—1584 (London, 1856); dezelfde, *History of the United Netherlands*, 4 dln.: 1584—1609 (London, 1860—'67); dezelfde, *Life and death ot John of Barneveld*, 2 dln. (The Hague, 1874; van deze 3 werken van den beroemden Amerikaan bestaan Nederl. Vertalingen, ten deele onder toezicht en met aanteekeningen van Bakhuizen van den Brink); NUYENS, *Geschiedenis der Nederlandsche beroerten der 16e eeuw*, 4 dln. (Amst., 1865-'70; van Kath.-Ned. zijde; cf. Fruin, Verspr. Geschr., II, 1 vlg.); KERVYN DE LETTENHOVE, *Les Huguenots et les Gueux*, 6 dln.: 1560—1585 (Bruges, 1883—'85; van Kath.-Belg. zijde); J. VAN VLOTEN, *Nederlands Opstand tegen Spanje*, 4 dln.: 1564—1577 (Haarl., 1856—'60); BUSSEMAKER, *De Afscheiding der Waalsche gewesten van de Generale Unie*, 2 dln.: 1572—1579 (Haarlem, 1895—'96); P. L. MULLER *De Staat der Vereenigde Nederlanden in de jaren zijner wording:* 1572—1594 (Haarlem, 1872); GOSSART, *Espagnols et Flamands au XVIe Siècle*, 2 dln. (Bruxelles, 1905—1906); BAKHUIZEN VAN DEN BRINK, *Studiën en Schetsen*, 5 dln. ('s-Hage, 1863—'77, 1913; het v.n. uit deel I en II ook in Cartons voor de Geschied. van den Vrijheidsoorlog, 2 dln.; verscheidene opstellen, evenals uit FRUIN's onwaardeerbare Verspr. Geschr., worden bij de verschillende onderdeelen genoemd).

h.) Bizondere onderwerpen: KLUIT, *Historie der Hollandsche staatsregeering tot aan het jaar* 1795, 5 dln. (Amst., 1802—'05); SIMON VAN SLINGELANDT, *Staatkundige Geschriften*, 4 dln. (Amst. 1784—'85); VAN RIEMSDIJK, *De Griffie van Hare Hoog Mogenden* ('s Grav., 1885); DE BAS en TEN RAA, *Het Staatsche Leger* 1568—1795, tot nu 3 dln.: tot 1625 (Breda, 1911—'15); ELIAS, *Schetsen uit de geschiedenis van ons zeewezen*, I—II: 1568—1652 (in Bijdr. Vad. Gesch., V[3], 209; G. W. VREEDE, *Inleiding tot eene geschiedenis der Nederl. diplomatie*, 2 dln. in 3 st.: 1572—1650 (Utrecht, 1860—'65); J. K. J. DE JONGE en M. L. VAN DEVENTER, *De Opkomst van het Nederlandsche gezag in Oost-Indie*, 13 dln. en reg. (Den Haag, 1862—'88); P. H. TIELE en J. E. HEERES, *Bouwstoffen voor de Geschiedenis der Nederlanders in den Maleischen archipel*, 3 dln. (alsv., 1886—'95); ELIAS, *De Vroedschap van Amsterdam*, 2 dln.: 1576—1795 (Haarlem, 1903; cf. Kernkamp, in Vragen des Tijds, 1905); BLOK, *Geschiedenis eener Hollandsche Stad*, III: eene Hollandsche Stad onder de Republiek (Den Haag, 1916).

Biografieën[3]): BLOK, *Lodewijk van Nassau* ('s Grav., 1889; cf. Werken

[1]) Van verscheidene der hier genoemde schrijvers bestaat meer dan één uitgaaf; wij noemen slechts één hiervan.

[2]) Niet te verwarren met Baudius; over dezen en Meursius als officieele geschiedschrijvers, zie Fruin, Verspr. Geschr., VII, 449 vlg.

[3]) Over Philips II en Willem van Oranje zie later het eerste gedeelte van dit werk.

H.G., N.S., no. 47); dezelfde, *Jan van Nassau* (in Verspr. Studiën, 126); L. H. WAGENAAR, *Het Leven van graaf Willem Lodewijk* (Amst., z. j.); C. M. VAN DER KEMP, *Maurits van Nassau*, 4 dln. (Rotterdam, 1843); COMMELIJN, *Frederick Hendrick van Nassouw* — (Amst., 1651); A. KLEINSCHMIDT, *Amalie von Oranien* (Berlin, 1905); VAN EVERDINGEN, *Het Leven van Mr. Paulus Buys* (Leiden, 1895).

§ 1. Oranje tegenover Alva (1568—1572).

Het sein tot het aanbinden van den strijd tegen de Spaansche heerschappij werd gegeven op vreemden bodem in de laatste dagen van Maart 1568 door den Prins van Oranje, die te Dillenburg onder den invloed van Alva's maatregelen in het algemeen en tegen hem in het bizonder besloot de wapenen op te nemen. „Defensie en noodweer" wettigden naar zijne meening deze handelwijze. Optredend als „vasall ende mede-gouverneur van wegen Syne Majesteit in de Nederlanden," richtte hij zich, uitgenoodigd door Calvinisten en tevens door Katholieken, tot het geheele land, om met alle rechtmatige middelen de vrije oefening „des suiveren woordt Goods" te handhaven en aller privilegiën te bevestigen. Hij wilde dit doen „by advyse van de gemene Staten" der Nederlanden. Hij trad op tegen „d'aldermeeste tyrannie van de vreemde regyrders", die, zooals hij het voorstelde, den Koning misleid hadden omtrent de ware gezindheid der Nederlanders. In dit optreden van Oranje is de toenadering tot het Calvinisme zeer duidelijk: het is de nieuwe factor, nu door Oranje in zijne politiek aanvaard. Hij en de Nederlandsche hervormden hadden zich nu tot een gemeenschappelijk doel vereenigd. Samen aanvaardden zij de fictie, dat het niet tegen den Koning ging: zoo ontliep men voorloopig de zwarigheid, om aan een vorst de gehoorzaamheid op te zeggen. Men ontzag hiermede ook de Katholieken, op wier steun Oranje hoopte en wien hij het behoud van hunne volle vrijheid van godsdienstoefening toedacht, al stonden de Calvinisten bij zijne toekomstplannen nu wel op den voorgrond. Reeds hoort men in zijne omgeving de zuiver staatkundige denkbeelden van het Calvinisme verkondigen. Oranje zelf, toen nog geen Calvinist, toont zich in dit nieuwe optreden bovenal als staatsman. De van hem uitgaande geschriften bewijzen dit overduidelijk. Maar vele Calvinisten, gedachtig aan het gebeurde in 1566, namen tegenover hem nog zekere reserve in acht.

Ook de eerste geldmiddelen voor het voeren van den strijd kwamen grootendeels van buiten de Nederlanden. De twee be-

De Nederl. adel en de opstand tegen Spanje. 1565-1572.

Dr. H. A. Enno v. Gelder.

(Tydschr. Gesch. 40ste Jaarg. I & II)

Bakh. v. d. Brink geeft een vernietigend oo[rdeel]
over den adel. Men vergeet niet, dat de opsta[nd]
niets anders dan een misdadig oproer bleef [ware]
zij. En dat zulk daarvan de adel niet geeft,
is begrijpelijk.

v. Gelder verdeelt den adel in twee groep[en]
a die, welke door overtuiging werken;
b die, welke zich voelen aangetrokken door e[en]
avonturiersgeest als Lumey en Sonoy.
De leiding gaat geheel uit van edelen.

Waarom Breder. Vrais verstuurt, zegt v. G., d[at]
de revol. is voorbereid. Dus 1e steunpunt
Eerst wil men een stad veroveren.
Dit bereikt in den Bonh.; Dus 2de steunp.
Als derde punt zocht men Zeeland (Pho[...]
Monnix, Blois). Mislukt. Evenzeer m[...]
heel de aanslag op Antwerpen, Amsterdam.

Welnu dit plan – van 1567/68 – herho[ald]
in 1572. Heiligerlee, Dalhem eg.

Toen nogmaals de leiding der edelen.
Or. heeft v. 34 commissarissen – geldig aanwe[zig]
na 1572, waarvan 18 v. adel.

Verder geeft hij stadsgewijze het verloop v.
opstand.

De volgende conclusie stelt hij:

a de opstand v. 1572 begon reeds in 1568 en is ernst[ig]
doorgezet; ze kan gekenmerkt worden als [...]
poging der leiders, nog tot een vreedzame [...]
ring met de centr. regeering te komen;
b. De beweging was overal, maar had [...]
strat. redenen succes in Holl. & Zeel. (vermeerd[erd]
door het water & dorsten de Geuzen);
c. de leiders zijn edelen, meest Comm. [...]
(Hof in 1572 en Rekenmeesters van de helft adel)
d daarnaast de Hervormers, die daadwerkelijk [bereid]
zijn te helpen;
e daarnaast werd hulp gezocht bij [...]
vinden, schippers / lagere klassen [...]
vrede wegens drukkende belastingen.
f. [...] staat een groep, die de [...]

mod de rigtige Forestilling.

langrijkste veldtochten van 1568 kostten Oranje ongeveer 1½ millioen gulden. Uit de Nederlanden kwam hiervoor niet meer dan ƒ 12.000. Enkele uitgeweken edelen en enkele kleinere Duitsche vorsten brachten ƒ 250.000 bijeen. De rest werd betaald door Oranje en zijne Dillenburgsche verwanten, onder wie zich zijn oudste broeder Jan bij deze geldzaken vooral verdienstelijk maakte. Met dit al bleef de financieele zijde van meet af het zwakste punt in Oranje's handelingen.

Relatiën met het buitenland, die wat deden verwachten, had Oranje in 1568 nog niet. Alleen de Hugenooten, die juist een nieuwen vrede met koning Karel IX gesloten hadden (einde Maart), schijnen eenige hulp te hebben toegezegd. De voornaamste Lutheraansche vorsten in Duitschland trachtten Oranje van gewelddadig optreden terug te houden; zoo de verwanten zijner vrouw: keurvorst August en landgraaf Willem. Het behoud van den vrede wenschte ook de Keizer, die alleen bemiddelend bij Philips II wilde optreden; hij verbood Oranje de werving op 's Rijks bodem, maar zijn gezag was niet groot genoeg, om deze werkelijk te verhinderen.

Wij kunnen Oranje's krijgsplannen van 1568 slechts beoordeelen naar hunne uitwerking, die den indruk geeft van groote onsamenhangendheid, wat een gevolg der financieele omstandigheden kan geweest zijn. Een aanval van den heer van Villers met een legertje van 3000 man mislukte door de nederlaag bij Daelhem (25 April): de aanvoerder raakte gevangen en werd te Brussel onthoofd. Lodewijk van Nassau, die uit Oost-Friesland in Groningen binnendrong (23 April), kon hier, door de bevolking met sympathie ontvangen, een 6000 man bijeenbrengen. Hiermede overwon hij een Spaansch legertje van 2600 man onder den graaf van Aremberg, die, overmoedig, hem in een zeer gunstige stelling bij Heiligerlee aantastte (23 Mei). Aremberg sneuvelde, evenals Adolf van Nassau, een jongere broeder van Lodewijk. Deze laatste sloeg nu het beleg voor Groningen, dat door den graaf van Megen verdedigd werd, maar kon de stad niet innemen. Den raad van Oranje, om zich liever van Enkhuizen meester te maken, volgde hij niet op. Toen bleef Heiligerlee een episode op zich zelf — zonder gevolgen.

Alva verloor tegenover Oranje's dreigingen en na het aanvankelijk succes van Lodewijk geen oogenblik zijn kalme vastbera-

denheid. Hij wist, dat de stemming in de Nederlanden hem zeer ongunstig was. Hij wist ook, dat hij van buiten geen hulp had te verwachten: Frankrijk en Engeland zagen de Spaansche wereldmacht veel te gaarne in moeilijkheden gewikkeld. Maar hij vertrouwde op zijn leger van 20.000 man: de helft Spanjaarden en Italianen en de helft Duitschers en Walen, die verspreid lagen, maar gemakkelijk waren bijeen te trekken. Hij spoorde den Raad van Beroerten, over wiens tegenwerking hij zich soms beklaagde, tot krachtige werkzaamheid aan. Niet lang na Heiligerlee was het proces van verscheidene edelen ten einde gebracht. In het begin van Juni werden een 25-tal hunner te Brussel terechtgesteld. Op den 5en Egmond en Hoorne, wier voorrechten als Vliesridders en wier zelfverdediging hen niets geholpen hadden; hun vonnis had vooruit vastgestaan; hunne terechtstelling was een gerechtelijke moord. Medelijden, wrok wekte dit gebeuren; geen verzet. Alva zag, onder den indruk dezer meegaandheid, het einde van zijne taak al naderen. Na duchtige voorbereiding trok hij in het einde van Juni naar het Noorden en joeg het leger van Lodewijk van Nassau, die het beleg bij Alva's nadering had opgebroken, uiteen bij Jemgum in Oost-Friesland (21 Juli). 15.000 wel toegeruste krijgers tegen hoogstens 7000 Nassauers, die van wege slechte betaling meer aan oproer dan aan vechten dachten! Ook een inval van een aantal Hugenooten onder den heer van Cocqueville mislukte in den zomer. Wat hoop bleef den Nederlanders nu over?

Wel waagde Oranje nog een krachtige poging. De terechtstelling van Egmond en Hoorne had hem nieuwe aanleiding gegeven te wijzen op de noodzakelijkheid, om tegen de Spaansche tyrannie op te treden. Maar de steun werd er niet grooter om, al werd zelfs waarschijnlijk omstreeks dezen tijd het valsche gerucht verspreid, dat de Spaansche inquisitie alle Nederlanders ter dood veroordeeld had[1]). Het duurde tot September, voordat de Prins over een leger van 26.000 man beschikte. Alva kon hier na eenige nieuwe wervingen een iets kleiner leger tegenover stellen, dat hij bij Maastricht samentrok. Oranje rekende vast op een opstand. Maar deze bleef uit: men vreesde Alva en men vertrouwde niet genoeg op Oranje, die het in initiatief en veldheerstalent bij zijn tegenstander moest afleggen. En de Calvinisten waren het land uit! Bij Stockhem

[1]) Blok in Bijdr. Vad. Gesch., IV[e], 241; cf. Gossart in Bull. Acad. de Belgique, Classe de Lettres (1900), 570.

kwam Oranje's leger over de Maas (5—6 October), heel onverwachts, zoodat zelfs Alva verrast was. Maar deze zet, tactisch van beteekenis, had geen gevolgen. Alva ontweek een slag; hij wilde Oranje door uitputting overwinnen, want hij begreep, wat een mogelijke nederlaag voor hem zelf zou beteekenen. Oranje trok rond, trachtte tevergeefs vasten voet in Luik te krijgen en zag weldra de tucht in zijn leger hand over hand afnemen, vooral nadat een kleine Hugenootsche troep zich bij hem aangesloten had. Toen kregen de Katholieke kerken het van Oranje's soldaten te verduren. Reeds in het einde van October zag hij zich tot den aftocht genoodzaakt, dien hij alleen kon volbrengen door over Franschen bodem naar Duitschland te gaan, waar hij te Straatsburg zijne troepen afdankte. Oranje had aan het einde van 1568 alleen verlies te boeken; twee zijner vertrouwden, De Hames en Hoogstraten, waren op zijn tocht om het leven gekomen. Zijn stemming was bitter. Voorloopig zocht hij afleiding in Frankrijk, waar hij in den opnieuw begonnen burgeroorlog aan Condé's zijde tegen de Katholieken streed: zijne betrekkingen met de Calvinisten werden er te intiemer om.

Inmiddels bleven de Nederlanden aan Alva overgeleverd. Nu kon hij het hervormingswerk met kracht aanvatten. Voorop kwam de financieele regeling. De Staten-Generaal, voor één dag (21 Maart 1569) te Brussel bescheiden, kregen een propositie te hooren tot heffing van een honderdsten penning van het vermogen voor éénmaal en van een tienden en twintigsten penning bij elken verkoop, resp. van roerende en onroerende goederen, voor altijd, deze dus als vaste belastingen bedoeld. Een in Spanje sedert lang bestaande belasting (de alcavala) had bij het ontwerpen van Alva's zoo berucht geworden tienden penning tot voorbeeld gediend. Zóó imponeerde Alva de vergadering, dat de gewestelijke Staten op één na binnen korten tijd hunne toestemming gaven. Utrecht, dat had durven weigeren, verloor onder een voorwendsel bij vonnis van den Raad van Beroerten in 1570 alle privileges! De invoering van de beide penningen op den verkoop ging ondertusschen niet zoo vlot als de goedkeuring. Velerlei bezwaren van commercieelen aard, à posteriori door Holland en Antwerpen vooral opgeworpen, o.a. dat de handel zich misschien zou verplaatsen naar Noord-Duitschland of naar de niet-contribueerende gewesten in de Nederlanden, maakten op Philips II en Alva toch

wel eenigen indruk. In October deed de landvoogd een bemiddelend voorstel aan de Staten der gewesten. De beide penningen zouden gekapitaliseerd worden, zooals dit ook in Spanje geschiedde, voor zes jaar: elk jaar zou twee millioen opgebracht worden. Lange onderhandelingen volgden. Eerst in Augustus 1570 was het „abonnement" geregeld, maar de duur was ten slotte op twee jaar verminderd (tot 13 Aug. 1571). Alva mocht van succes spreken: de opbrengst van een 100en penning, in 1569 geheven, terwijl in 1570 reeds een tweede 100e penning was toegestaan, indien een vijandelijke inval mocht plaatsvinden; dan 2 millioen per jaar en het recht van den Koning op de beide vaste belastingen feitelijk erkend. Een zeer groote stap tot versterking van het vorstelijk gezag in de Nederlanden was gedaan. Men zou het wel haast buiten de Staten-Generaal kunnen stellen.

Nog veel meer had de doortastende landvoogd bereikt. Geheele uitvoering van de kerk-regeling van 1559 met incorporatie van de hiertoe bestemde abdijen bij de bisdommen. Verbod om buitenslands te studeeren. Regeling van de crimineele rechtspraak bij ordonnantie van Juli 1570 voor alle Nederlanden [1]). Voorbereiding van een dergelijke regeling van het civiel recht. De Raad van Beroerten vonniste geregeld door, o.a. over meerdere Geldersche edelen, over Bergen, inmiddels in Spanje overleden, en over Montigny, daarna in diep geheim geworgd. In den zomer van 1570 meende Alva den toestand voor altijd meester en met zijne soldaten en vestingen (kasteelen te Antwerpen, Groningen en Utrecht) was hij dit inderdaad. Op den 16en Juli werd te Antwerpen in tegenwoordigheid van den hertog met groote plechtigheid een generaal pardon afgekondigd; maar nog zeer velen, die eenigszins aan de troebelen schuldig waren, werden uitgezonderd. Een regen van belooningen daalde op de trouw gebleven edelen en ambtenaren neer. Oude plannen, om de Nederlanden tot een koninkrijk te maken, werden opgerakeld. Men sprak er van, om Spanjaarden en Nederlanders nauwer met elkander in aanraking te brengen. De eenheidstaat der Bourgondische vorsten scheen voorgoed gesticht, maar als onderdeel van de monarchie der Spaansche Habsburgers.

Toch was de regeering op zand gebouwd. Zij was ver-

[1]) Hierover Nypels in Annales des Univ. de Belgique, IIe S., t. I, 1 et sv.

vreemd van hare onderdanen. De hooge regeeringscolleges, door Alva weinig geraadpleegd, de hooge ambtenaren, Viglius zelfs, raakten ontstemd. Breede kringen waren door de verkoop-penningen en door de terechtstellingen getroffen en ontroerd. Alva voelde dit ook wel even. Hij vond het bij de heerschende stemming ongeraden krachtig op te treden tegen Engeland, waarmede sedert het einde van 1568 moeilijkheden waren over eenige rijk beladen, te Southampton in beslag genomen schepen. Maar de trotsche Castiliaan, die te Antwerpen een standbeeld van zich zelf liet neerzetten, trok zich overigens van die stemming heel weinig aan. In zijne brieven aan den Koning stelde hij den toestand te gunstig voor, misschien ook omdat zijn hart naar Spanje haakte. Philips II, ver af, had van de werkelijke gezindheid niet de flauwste notie. Hij ontwierp in 1571 groote plannen voor een inval in Engeland, die Alva onmiddellijk onuitvoerbaar noemde, ook om de behoefte aan geld, die in dezen tijd in Spanje chronisch begon te worden. Dit was de oorzaak, dat de regeering in 1571 hare voorzichtigheid van twee jaar vroeger uit het oog verloor. Na afloop van het „abonnement" werd het plakkaat tot heffing van een tienden en twintigsten penning, hoewel in wat verzachten vorm, afgekondigd. Nu zouden deze beide belastingen dan toch ingevoerd worden. De berekening was, dat ze 4 à 5 millioen zouden opbrengen. Verdere geldzendingen uit Spanje waren dan overbodig. Maar onmiddellijk nam de agitatie in het geheele land sterk toe. Enkele gewesten zonden gedeputeerden naar Spanje, om bij den Koning zelf te klagen.

Effectief werd de regeering tot dus verre na 1568 alleen op zee bestreden. En wel door de Watergeuzen, van wie men hoort sedert den zomer van 1568, toen Oranje, waartoe hij als regeerend vorst van zijn prinsdom onbetwistbaar recht had, begonnen was kaperbrieven aan uitgewekenen uit te reiken (v.n. te La Rochelle). Hij hoopte zich op deze wijze een zeemacht te scheppen en van zijn aandeel aan de buitgelden voor den landoorlog te profiteeren. Maar de Watergeuzen, bestaande uit een internationale bende, van een moeilijk te taxeeren getal, sloegen spoedig uit den band. Hunne wijze van optreden was die van zeeroovers; zij ontzagen niemand en werden door een ieder geschuwd. Niettemin — bij al hun woest bedrijf — hebben zij de regeering van 1568 af wezenlijk groote schade gedaan. Alva was ter zee machteloos en de

geldmiddelen gedoogden niet een flinke vloot in zee te sturen. De „bedelaars van de zee" waren feitelijk de meesters op het zilte element en Engeland bood gewillig schuilplaatsen en havens, om den buit te gelde te maken. De Noordzee werd geheel onveilig en de Hollanders in het bizonder leden hiervan; hunne Oostzeevaart, die zich in de vorige jaren juist sterk ontwikkeld had, ging in 1569 onrustbarend achteruit [1]). Dit en Alva's belastingvoorstellen hadden in Holland een zeer grooten invloed. Men merkt het hieraan, dat van dit gewest uit in het einde van 1569 verbinding met Oranje, die er als stadhouder zeer gezien geweest was, gezocht werd. Paulus Buys, de pensionaris van Leiden, was de middelaar: hij reisde naar Arnstadt, waar Oranje, reeds in October te voren uit Frankrijk teruggekeerd, toen vertoefde. Een reis van historische beteekenis: zij immers werd het uitgangspunt van een nieuwe actie van prins Willem, die nu — hoewel niet direct — groote gevolgen zou hebben.

Oranje's doel bleef precies hetzelfde. Alleen zijne taktiek onderging een noodzakelijke wijziging. Hij beschikte niet over de noodige geldmiddelen, om opnieuw een leger bijeen te brengen. De opstand moest in de Nederlanden beginnen; dan zou hij te hulp komen. Maar het bewerken van een opstand met een Alva in het land was een moeilijk ding. Oranje's agenten reisden in het Noorden, waar men Alva's hand niet zoo sterk voelde als in het Zuiden, rond, kregen vele goede beloften, maar zonder daarop volgende daden. Uitstekende plannen werden opgezet, zooals aanslagen op een IJsel-stad en een Hollandsche stad, waarbij de Watergeuzen zouden medehelpen; maar de kracht van uitvoering was gering. Een aanslag van Herman de Ruiter, die met een 20-tal gezellen het slot Loevestein verraste (herfst 1570), bleef als Heiligerlee een episode op zich zelf; de stoutmoedigen werden door een overmacht spoedig bedwongen en onschadelijk gemaakt. De tenuitvoerlegging van verdere plannen schijnt ook door den Allerheiligenvloed, die de Noordelijke gewesten zwaar teisterde, belemmerd. Maar vooral ontbraken initiatief en leiding. Ook in 1571 kwam men niet verder dan tot voorbereiding.

Van groote beteekenis was in dit laatste jaar de meerdere toenadering tusschen Oranje en de Calvinisten, bepaaldelijk de, „pre-

---

[1]) Rachfahl in Lenz-Festschrift (Berlin, 1910), 55.

ciesen" onder dezen, meest ballingen uit Vlaanderen en Brabant, voor wie nu de herinnering aan Oranje's vroegere houding begon te verbleeken. De aanleiding tot de toenadering schijnt gezocht te moeten worden in den wensch der uitgewekenen, om een apologie bij den in 1570 te Spiers gehouden Rijksdag in te dienen; de invloed van Oranje, „onser allen beschermheer", is in dit zeer gematigde stuk, dat vooral politieke strekking heeft, duidelijk merkbaar. Marnix diende als bemiddelaar: hij stond bij de Calvinisten in hoog aanzien en om zijne scherpzinnigheid, eerlijkheid en toewijding was hij de beste hulp, die Oranje zich kon denken; sedert het begin van 1571 stond hij in 's Prinsen dienst. Het voornaamste resultaat dezer toenadering lag in de synode van 1571, gehouden te Embden, één der centra van de vluchtelingen, waar de meeste kerken der ballingen in Duitschland en zelfs die van Antwerpen vertegenwoordigd waren. Hier werd voor het eerst in door preciesen en rekkelijken aangenomen artikelen de eenheid dezer kerken tot stand gebracht; De Bray's geloofsbelijdenis werd als formulier van eenigheid aangenomen. Eén Calvinistische kerk stond nu gereed haren intocht in de Nederlanden te doen, zoodra de omstandigheden gunstig werden.

Ook op diplomatiek terrein was Oranje's werkzaamheid in 1571 van beteekenis. Hij richtte zich nu vooral naar Frankrijk. Uit Duitschland was minder dan ooit steun te verwachten. Maximiliaan II had na den dood van don Carlos, Philips' eenigen zoon, om verzet tegen den vader in diep geheim om het leven gebracht (1568), en den spoedig daarna gevolgden dood van 's konings derde gemalin, Elisabeth van Valois, nieuw perspectief voor zijn huis gezien in een nadere verbintenis der Oostenrijksche en Spaansche Habsburgers: in 1568 huwde Philips met eene dochter van den Keizer. In Frankrijk daarentegen was het vooruitzicht voor Oranje gunstiger, nadat in 1570 een nieuwe vrede (te St. Germain) tusschen de Katholieken en de Hugenooten gesloten was. Er manifesteerde zich toen een onmiskenbare neiging in dit land, om in de groote politiek weer een rol te spelen, waarbij de spits natuurlijk tegen Spanje gericht zou wezen. Gaspar de Coligny, de leider der Hugenooten, wenschte dit vooral. Lodewijk van Nassau, sedert 1568 voortdurend in Frankrijk, waar hij bij de Hugenooten, tot wier godsdienst hij ook schijnt te zijn overgegaan, een geziene figuur was, trachtte van deze stemming voor de

belangen van zijn broeder gebruik te maken. Hij stelde zelfs in uitzicht, dat Frankrijk, wanneer het een opstand begunstigde, Vlaanderen en Artois zou terugkrijgen. Maar het kwam niet veel verder dan tot voorloopige besprekingen. De verhoudingen waren nog zoo onzeker; bovendien de koning eerzuchtig, maar zwak en Catharina de Medicis, die haren zoon ten slotte toch beheerschte, in den grond der zaak den Hugenooten weinig genegen. Geheel niet toeschietelijk toonde zich Engeland, welks medewerking ook gezocht werd. Elisabeth wilde noch Spanje noch Frankrijk machtig zien in de Nederlanden; zij was ook afkeerig van een opstand tegen den wettigen landsheer. Hare politiek tegenover de Nederlanden was van den beginne af terughoudend. In den aanvang van 1572 kwam het — zeer tijdelijk — tot een iets betere verstandhouding van haar tot Alva. Overeenkomstig den wensch van dezen kregen de Watergeuzen herhaaldelijk bevel de Engelsche havens te verlaten. Maar hun uittocht vandaar onder bevel van Willem van der Marck, heer van Lumey, een Zuid-Nederlandsch edelman, die zich in 1571 eigenmachtig als hun hoofd opgedrongen had, liep uit op hun intocht in Nederland, die hier den opstand verhaastte.

Literatuur: Fruin, *verschillende opstellen in deel II en III der Verspr. Geschr*; Dönges, Wilhelm der Schweiger und Nassau, Dillenburg (Dillenburg, 1909); J. A. Feith, *De dood der graven van Aremberg en Adolf van Nassau* (in Hist. Avonden, II, uitg. door het Hist. Gen. te Groningen; Gron., 1907); E. Teubner, *der Feldzug Wilhelms von Oranien gegen den Herzog von Alba im Herbst des Jahres* 1568 (Hallersche Abhandl. zur neuern Geschichte, XXVIII, 1892); Bijdr. en Med. Hist. Gen., XIII, 11; Bakhuizen van den Brink, *Cartons*, I, 95 en 186; Fruin, t. a. p., IX, 11 vlg.; Blok, *de Watergeuzen* (in Bijdr. Vad. Gesch., III[9], 226); B. Hagedorn, *Ostfrieslands Handel und Schiffahrt im* 16 *Jahrh.* (Abhandl. zur Verkehrs und Seegeschichte; Berlin 1910); Acquoy, *Herman de Ruyter* ('s Hert., 1870); Van Schelven, *Nederduitsche Vluchtelingenkerken der 16e eeuw in Engeland en Duitsehland* ('s Grav., 1908).

§ 2. Oranje, Holland en Zeeland tegenover Spanje (1572—1576).

Op den 1en April verrasten de Watergeuzen, na Engeland verlaten te hebben en zonder vast plan voor de Hollandsche kust komend, Den Briel: zij hadden van veerman Koppelstock gehoord, dat de stad zonder garnizoen was. Lumey besloot — op aandrang vooral van Willem Blois, heer van Treslong — haar voor Oranje in bezit te nemen. Hij wist haar ook te behouden: een aanval van Bossu, den Hollandschen stadhouder, die van Maassluis naar

Voorne was overgestoken, werd met behulp van inundatie afgeslagen (5 April). De stadhouder handhaafde zich te Rotterdam, waar hij zich met geweld toegang verschaft had, en in de andere Maassteden. Maar de toegang tot de Maas was met Den Briel in handen der Watergeuzen gekomen. Weldra volgde de toegang tot de Schelde. Op 6 April kwamen de bewoners van Vlissingen in opstand, na ontvangst van de tijding, dat een Spaansch garnizoen in aantocht was. Zij slaagden er in de Spanjaarden buiten de poorten te houden en werden weldra versterkt met Watergeuzen, ballingen, Engelsche vrijwilligers en drie compagnieën soldaten uit La Rochelle. Een maand later ging Veere naar de zijde dezer opstandelingen over. In het midden van Mei verklaarde ook Enkhuizen zich, nadat Lumey hulp aan de stad gezonden had, voor Oranje; weldra volgden de andere West-Friesche steden en daarmede was de toegang tot de Zuiderzee in Geuzenhanden. Op groote schaal werd hier verwezenlijkt, wat Oranje reeds in 1568 voor den geest had gestaan. De beteekenis van dezen opstand aan de zeekust kan men niet hoog genoeg aanslaan. De handel op Amsterdam en Antwerpen beide werd van nu af ernstig belemmerd. In Juni maakten de Geuzen op de Schelde een rijken buit door de verovering van een vloot uit Portugal en een deel van de vloot, waarmede de hertog van Medina Celi, aangewezen als opvolger van Alva — wiens taak immers afgeloopen heette —, aankwam. Maar voor de Hollanders en Zeeuwen bleven de betrekkingen met Engeland en Frankrijk ten volle open. Hier lag van den aanvang de sterke zijde der opstandelingen.

Alva was verrast, maar niet ontmoedigd. Hij besefte de beteekenis der beweging in het Noorden, waaraan de stedelijke burgerijen deel hadden, niet ten volle. De klem, die men hem op de neus gezet had [1]), zou hij te gelegener tijd zonder moeite afwerpen. Van zijn kant was het zeer begrijpelijk, dat hij eerst alle aandacht aan het Zuiden wijdde. De verzoening der partijen in Frankrijk scheen duurzaam te zullen wezen: een huwelijksverbintenis van Margaretha van Valois, zuster van den Koning, en Hendrik, den jongen koning van Navarre, die een van de aanzienlijkste leiders van de Hugenooten was, zou haar bekrachtigen. Einde April kwam bovendien een Fransch-Engelsch verdrag tot stand.

[1]) Zie over Alva's bril: Fruin, Verspr. Geschr., VIII, 373 vlg.; cf. Been, in het tijdschrift de XXe eeuw, Oct. 1904, 52 vlg.

Oranje's kansen op steun van beiden rezen ontegenzeggelijk [1]). In overleg met Coligny waagde Lodewijk van Nassau het er op, om, toen de opstand in het Noorden begonnen was, een inval in het Zuiden te doen. Hij maakte zich met een kleine troep van Bergen meester (24 Mei). In deze sterke vesting wachtte hij verderen steun uit Frankrijk. Om het hier dreigende gevaar te bezweren, trok Alva een 20.000 man samen, daartoe zelfs de weinige troepen, die in Holland lagen, daar weghalende. Ook nam hij maatregelen, om de algemeene ontstemming tot bedaren te brengen: de heffing van de penningen op den verkoop werd geschorst, wat ongetwijfeld een gunstigen invloed had; vergaderingen der gewestelijke Staten werden bijeengeroepen, om over een bede gehoord te worden.

En wat deed Oranje? Hij was verrast, even onaangenaam zelfs om het eigenmachtige ervan, door Lumey's bezetting van Den Briel. Maar hij aarzelde geen oogenblik er zijn voordeel mede te doen en van zelf beschouwden de opstandelingen den „pater patriae", zooals hij reeds in 1571 genoemd werd [2]), als den aangewezen leider. Hij richtte zich tot de regeering van Gouda en waarschijnlijk ook wel tot die van andere steden, om haar tot opstand te vermanen (22 April). Hij had stellig de hand in de beweging in West-Friesland. Hij wees gouverneurs aan, om hem in het gebied in opstand te vertegenwoordigen: Tseraerts op Walcheren, Sonoy in West-Friesland, Lumey in Holland. Zijn eigen handelend optreden werd door geldgebrek zeer vertraagd. Eerst 23 Juli kwam hij met een vrij kleine legermacht voor Roermond en maakte zich van deze stad meester. Hier wachtte hij geldelijke ondersteuning: zonder deze kon hij het Zuiden niet in, zijn broeder te hulp. Ondertusschen werd een Hugenooten-leger onder Genlis, die de Nassauers in Bergen, toen door de Spanjaarden omsloten, wilde te hulp komen, bij St. Ghislain beslist geslagen (19 Juli) door Alva's zoon don Fadrique. De tegenslag was te ernstiger, omdat de gevolgen zich in Frankrijk deden gevoelen.

In het Noorden gingen onderwijl de zaken van goed tot beter. De inname van Bergen was in Holland als een sein van Oranje beschouwd. Bijkans het geheele gewest raakte in Juni in op-

[1]) Zie hierover vooral A. W. Whitehead, Gaspard de Coligny (London, Methuen & Co., 1906), 241.
[2]) Door Geldorp in de Hypodeixis (Knuttel, Cat., n°. 190), 31.

stand. Het begon te Oudewater en spoedig volgden Gouda, Dordrecht, Leiden, Gorkum, Haarlem en, nadat Alva de laatste troepen weggehaald had, Rotterdam, Delft, Schiedam, Schoonhoven. Slechts Amsterdam hield einde Juli nog de Spaansche zijde. De Geuzen, die de beweging in Holland overal begunstigden, beheerschten toen ook een groot deel van Zeeland, vooral toen Zierikzee begin Augustus tot hen overging. Middelburg, Goes en Tholen, waar voortdurend Spaansch garnizoen bleef, alleen gingen nog niet over. In Gelderland had Willem, graaf van Berg (i. e. 's Heerenberg), een zwager van Oranje, een inval gedaan en er eenige IJselsteden (Doesburg, Deutichem, Zutfen) benevens Harderwijk, Hattem en Elburg tot aansluiting bij den opstand bewogen. Nog volgden meerdere steden in Overijsel, o. a. Kampen en Zwolle. De beweging plantte zich voort tot in Friesland, waar zij in Gaspar Robles, heer van Billy, den stadhouder in de Noordelijkste gewesten, een krachtigen bestrijder vond.

Overziet men deze gebeurtenissen, de geringe samenhang treft onmiddellijk: Oranje slechts vormt een weliswaar nog losse band; alleen in Holland en Zeeland is door de Geuzen wat meer eenheid. Ook treft het sterk staatkundig karakter. Het herstel van de „vrijheden" door de vernietiging der Albanische tyrannie hoort men in Oranje's manifesten boven alles. Toch vormden de Calvinisten, terugkeerende ballingen en de nu openlijk voor hun geloof uitkomenden de groote kracht van den opstand van den aanvang af. Zij verwierven zich in de opgestane steden in Holland en Zeeland spoedig een plaats in de regeering, al gingen deze volstrekt niet overal direct om. Grooten invloed hadden zij ongetwijfeld op den staatkundigen kant der dingen.

Deze laatste was, vooral in Holland, uitermate belangrijk en voor de toekomst van zeer groote beteekenis. In het begin van Juli riep Dordrecht, op initiatief van Gouda, dat weer op aansporen van Oranje handelde, een vergadering van de Staten van Holland bijeen. Hier compareerden 19 Juli op het stadhuis te Dordrecht twee leden van de Ridderschap, van wie één tevens als gedeputeerde van Lumey, benevens Dordrecht, Haarlem, Leiden, Gouda, Gorkum, Oudewater, Alkmaar, Enkhuizen, Medemblik, Edam en Monnikendam. Hier compareerde tevens Marnix als gecommitteerde van Oranje, die ook uitgenoodigd was en van wien Marnix in zijne instructie een heel politiek pro-

gram had medegekregen, dat hij op den eersten dag der vergadering in een zakelijke, maar toch pakkende rede ontvouwde. De geldnood van Oranje was er de grondtoon van: hierin moesten de Staten in de allereerste plaats voorzien. Verder regeling van de regeering door erkenning van Oranje als stadhouder in naam van Philips II — hij was op niet wettige wijze ontslagen, heette het — en van Lumey als zijn plaatsvervanger in Holland. Beraming van maatregelen tot de verdediging ter zee en te land. Aflegging door Oranje en de Staten van een wederkeerigen eed van trouw. Vermaning tot het onderhouden van correspondentie met andere gewesten, om te geraken tot een „gemeyn verbondt ende accord", waarvan Oranje, bij afwezigheid van den Koning, als „een voerneempste gelidtmaet der Generale Staten des Landts", het hoofd zou wezen. Op 19 en 20 Juli vereenigden de Staten van Holland zich met vrijwel al deze voorstellen. Zij drongen er hunnerzijds op aan Amsterdam in den Sonthandel te treffen en de regeering in Den Haag ongeschonden te laten. Zij namen tevens aan de verklaring, door Marnix nog afzonderlijk afgelegd, dat zoowel Katholieken als Calvinisten hun godsdienst vrij zouden mogen uitoefenen, totdat hierover door de Staten-Generaal anders zou zijn beschikt. Zij besloten *f* 150.000 tot steun van Oranje op te brengen en een obligatie van *f* 500.000 van alle gedeputeerden te geven ter betaling van Oranje's leger. Met deze besluiten vereenigden zich op 24 en 25 Juli Rotterdam en Delft, waarschijnlijk later nog andere ter vergadering nog niet aanwezige steden.

Het was kloek werk, dat deze Dordtsche vergadering zonder eenigen ophef volbracht. In de vestiging van een eigen regeering door de opstandelingen lag de voornaamste beteekenis er van. De zaak zelve was buiten kijf onwettig, al trachtte men den schijn van recht in den uiterlijken vorm te bewaren. De bijeenroeping der vergadering door Dordrecht als oudste stad moge, bij afwezigheid van den landsadvocaat [1]), tot op zekere hoogte verdedigbaar geweest zijn, de besluiten der vergadering, in het bizonder de erkenning van Oranje's gezag, was dit niet. De Staten bouwden hier voort op den grondslag, door Oranje in 1568 gelegd. Zij zoowel als de stadhouder werden door deze gebeurtenis geheel van

[1]) Van den Eynde was in 1569 in de gevangenis te Brussel gestorven.

hunne plaats gerukt. Zij kregen van nu af wezenlijk aandeel aan de regeering. Zij voerden die samen met hun stadhouder, die zelf, al heette hij nog 's konings ambtenaar, als een ruwaard in 's Konings plaats trad en die in belangrijke zaken niets zonder hen deed. Zij zouden Oranje's steun moeten worden in de verdere verwezenlijking van zijn toekomstprogram. Al spoedig zochten zij correspondentie met andere gewesten, bep. met Gelderland en Overijsel. Maar de ontwikkeling der gebeurtenissen in 1572 gedoogde voorloopig niet de verwezenlijking hiervan.

De zomer-dagen van 1572 zijn mooi in de Hollandsche geschiedenis, vol van krachtig, veelbelovend leven. De dissonant ontbrak niet geheel. Zij klonk in de wreede vervolging, waarin op verscheidene plaatsen de Katholieken, vooral de geestelijken, bloot stonden. De onverdraagzame kant, dien de nieuwe even goed als de oude godsdienst bezat, kwam hier nijdig naar buiten. De woeste geest, dien een deel der bevrijders bezielde, vooral hun hoofdman Lumey, verscherpte hem nog. De terechtstelling van een 20-tal priesters in Den Briel, die hierheen uit het Gorkumsche kasteel waren overgebracht, is in dit bedrijf het ergerlijkste feit. Voor dezen moord der Gorkumsche martelaren is bepaaldelijk Lumey aansprakelijk.

Na ontvangst van het geld uit Holland kon Oranje tot verdere actie overgaan. In de tweede helft van Augustus trok hij Brabant in met ongeveer 5000 man. Ook nu was de ontvangst van de zijde der bevolking niet aanmoedigend. Mechelen en een paar kleinere steden alleen durfden zich voor hem verklaren. Ook werd de verwachting op Fransche hulp niet vervuld. Catharina de Medicis had na Genlis' nederlaag haren zoon geheel onder haren invloed teruggebracht. Zij bewerkte hem met vreesaanjaging: Coligny zou te veel invloed krijgen! Kort na de huwelijksverbintenis van Margaretha en koning Hendrik (18 Aug.) had een aanslag op Coligny plaats, die mislukte. Toen dwong moeders invloed Karel IX tot den Hugenooten-moord in den nacht van 23 op 24 Augustus, waarbij Coligny een der eerste slachtoffers werd. Na dezen Bartholomeusnacht was het voorloopig uitgesloten, dat Frankrijk tegen Spanje zou partijkiezen. Een mokerslag voor Oranje! Hij deed nog alle moeite, om Bergen te bereiken, maar leed bij een nachtelijken overval door de Spanjaarden ernstige verliezen. Kort daarna capituleerde Lodewijk van Nassau, wien Alva, om de han-

den vrij te krijgen, vrijen aftocht toestond. Toen ontbond Oranje zijn leger. Hij zelf ging over Kampen naar Holland — „pour illecq trouver ma sépulture", naar een voorgevoel hem zeide.

„Dit en is de man niet", ging de mare in het Zuiden, nu ook Oranje's tweede Brabantsche veldtocht ongelukkig was geëindigd. Maar in Holland verwelkomde men hem met groote blijdschap. Men stond gereed de elkander gezworen trouw gestand te doen. Reeds had Oranje van uit het leger eenige politieke en militaire verordeningen uitgevaardigd. Buys was in Augustus met de waarneming van het landsadvocaatschap belast. Drie raden nevens Zijne Excellentie: voor de algemeene regeering, voor de financiën en voor de admiraliteit werden ingesteld. Evenzoo een nieuw Hof van Holland in plaats van het oude, dat naar Utrecht was gevlucht; het kreeg voortaan alleen rechterlijke bevoegdheid. Militaire organisatie was dringend noodig. Men beschikte over eenige scharen Watergeuzen en eenige duizenden Waalsche en Duitsche huurlingen, zonder veel onderlingen samenhang.

Maar er was weinig tijd tot betere inrichting, want spoedig kwamen de Spanjaarden. Zij gingen over Mechelen, dat om zijn afval zwaar getuchtigd werd, kwamen bij Maastricht over de Maas en bij het Tolhuis, in de buurt van Elten, over den Rijn. Alva had dezen weg gekozen, om eerst de steden aan den IJsel te kunnen bezetten en hulp voor Oranje uit Duitschland af te snijden. Hij zelf bleef te Nijmegen achter. Don Fadrique leidde den tocht verder. De opstand in Gelderland, Overijsel en Friesland doofde nu van zelf uit. Alleen Zutfen bood eenigen tegenstand, waarvoor het zwaar moest boeten. Het werd uitgeplunderd, evenals Naarden, dat zich ook niet spoedig genoeg onderwierp. In het begin van December stond de Spaansche veldheer reeds voor Haarlem, waar Oranje juist bijtijds de Katholieke, een sterke neiging tot overgave vertoonende regeering door een Calvinistische had doen vervangen.

Hier begon de heroïsche strijd van de Hollandsche burgerijen, die in de jaren 1573 en 1574 overvloedig gelegenheid kregen te toonen, wat ze vermochten met een lot als dat der uitgemoorde steden voor oogen. Bizonder verbitterd was de strijd om Haarlem. Verscheidene bestormingen werden door het vrij groote garnizoen onder Wigbold van Ripperda afgeslagen met krachtigen steun der burgerij. Maar helaas! was de kans op ontzet van den beginne

af zeer gering. De beschikbare troepen waren geheel onvoldoende. Lumey, die een der ondernemingen tot ontzet met zeer ongunstigen uitslag geleid had, werd kort daarna afgezet. Hij was voor zulk werk onbekwaam. De moord op een bekend Katholiek geestelijke was een aanleiding te meer, om zich van hem te ontdoen. Zeven maanden lang hield Haarlem vol (11 Dec.—13 Juli 1573). Gebrek aan het noodige dwong ten slotte tot overgave. De bezetting werd afgemaakt, de burgerij ditmaal gespaard, om andere steden te winnen. De zeven maanden waren echter niet vruchteloos. Het Spaansche leger had zelf zeer zwaar geleden, ook door het klimaat. De tucht was hierdoor en door slechte betaling ondermijnd. Een oproer na het einde van het beleg werd door Alva zelf met moeite gedempt. Toch waagde don Fadrique in den herfst een tocht naar Alkmaar. Ook hier groote vastberadenheid van burgerij en garnizoen. Maar hier was bovendien inundatie mogelijk en deze dwong de Spanjaarden zeer spoedig tot den aftocht (8 Oct.). West-Friesland was gered en bovendien de Geuzenheerschappij op de Zuiderzee bevestigd, toen een door Bossu met moeite te Amsterdam uitgeruste scheepsmacht drie dagen later duchtig geslagen werd, waarbij Bossu zelf gevangen raakte. Bedenkt men nog, dat in Zeeland Reimerswaal genomen was en eveneens Geertruidenberg, een toen tot Holland behoorende heerlijkheid van Oranje, dan ziet men, dat de afloop van den strijd aan het einde van 1573 voor Alva lang niet onverdeeld gunstig was.

Juist toen ging de landvoogd heen. Het eenheidsrijk, dat hij in 1570 voltooid meende, had een zwaren stoot gehad; geen vaste belastingen, geen opbrengsten zelfs meer van de gewesten. Philips II maakte in 1572 en 1573 aanhoudend grootere of kleinere bedragen over, maar het was nooit voldoende en het begon al spoedig bedenkelijk te verminderen. En toch was geweld — Alva verkondigde het voortdurend — het eenige middel, om Philips' doel te bereiken. Maar de Koning meende den tijd gekomen, om het met meerdere toegeeflijkheid te probeeren, als in de dagen van Margaretha van Parma. Daarom werd Alva's herhaaldelijk gedaan verzoek, om afgelost te worden, ingewilligd. Medina Celi, die in de benarde omstandigheden nooit als landvoogd gefungeerd had, was na veel ongenoegen met Alva reeds vertrokken. Nu kwam don Louis de Requesens, groot-commandeur van de orde van St. Jago, te Brussel en een maand na de aankomst van zijn

opvolger vertrok Alva (Dec. 1573). De nieuwe landvoogd, niet bizonder krachtig, met eenig staatkundig talent, dat hij in zijn gouverneurschap te Napels getoond had, was voor zijn nieuwe taak maar heel weinig voorbereid. Philips II gaf hem geen goed omlijnd hervormingsplan mede en liet hem evenmin de vrije hand in het uitvoeren van zijne van uit Brussel weldra gedane voorstellen. Er gebeurde dan eigenlijk ook niet heel veel. Afkondiging van een nieuw pardon, nog altijd met vrij veel uitzonderingen, in 1574 te Antwerpen. Beperking van den werkkring van den Raad van Beroerten (die pas bij de débâcle van 1576 geheel zou verdwijnen). Bijeenroeping van de Staten-Generaal, die zich nu zeer recalcitrant betoonden. Lange onderhandelingen met de gewestelijke Staten over een nieuwen 100en penning, tot de opbrengst waarvan het niet kwam. Wel steeg in de Zuidelijke gewesten de ontevredenheid om de schade, die de opstand in Holland en Zeeland berokkende — de Schelde was vrij wel gesloten! — en om den overlast, dien men op verscheidene plaatsen van de slecht betaalde troepen ondervond. Klachten over „foules et brandtschatz" kwamen veelvuldig voor. „Le pauvre homme est mangé", werd een staande uitdrukking.

En wat moest Requesens met Holland en Zeeland aanvangen? Hier was de regeering in den loop van 1573 overwegend Calvinistisch geworden. De houding der Katholieke vroedschap te Haarlem schijnt de ingenomenheid tegen de Katholieken, die bij de Calvinisten van zelf bestond, zeer vergroot te hebben. Men vertrouwde hen niet. Kort vóór het midden van 1573 werd toen de uitoefening van den Katholieken godsdienst in Holland door de Staten verboden. Tevens werd het van nu af gewoonte, dat Katholieken geen deel meer konden uitmaken van de regeering, al werd hieraan niet in elk opzicht stipt de hand gehouden. In Gouda — misschien ook elders — werd de nog in meerderheid Katholieke vroedschap namens Oranje ontbonden en door een Calvinistische vervangen. De goederen der Katholieke kerk, reeds in 1572 „geannoteerd", werden ten algemeenen nutte gebruikt, v.n. tot onderhoud van Calvinistische kerken en predikanten. Ten gevolge van deze gebeurtenissen kwam het godsdienstig karakter van den strijd tegen Spanje veel meer naar voren. Oranje, die zelf in den aanvang van 1573 tot de Calvinistische belijdenis overging, riep nu *alle* Calvinisten te hulp in den strijd tegen

de „slavernije". Het was een afwijking van de in 1572 aangenomen gedragslijn, betreurenswaardig, maar toch in dien tijd onvermijdelijk. En — men onthoude voor de beoordeeling ook dit — tot vervolging van andersdenkenden om den geloove gingen de nieuwe regeerders nooit over; deze behielden hunne gewetensvrijheid ten volle. Zelfs wendden zich de Calvinisten nog éénmaal met een „smeekbede" tot den Koning. Het was in de benauwende dagen na den val van Haarlem. Zij wilden alleen, dat „onse conscientiën voor God den Heere mogen bevrijd blijven". Het was stellig staatkundig juist gezien de kerkelijke boog niet te strak te spannen. Men mocht toch de Katholieken, ook die in de andere gewesten, niet geheel van zich vervreemden. Oranje, al was hij vol vertrouwen op den „potentaat der potentaten", waarmede hij in vast verbond zeide te zijn, zag er bovendien al het nut van in, om opnieuw in Frankrijk hulp te zoeken, zoodra een nieuwe overeenkomst van Katholieken en Hugenooten (nu te La Rochelle: Juni 1573) de gelegenheid hiertoe bood. Uit Engeland en Duitschland was niettegenstaande herhaalde aanzoeken hiertoe alle steun uitgebleven.

Deze regeering met geweld omver te werpen gelukte Requesens even min als Alva. Het krijgsgeluk was wisselend in het eerste jaar zijner landvoogdij. 18 Februari moest het Spaansche garnizoen te Middelburg onder Mondragon, door de Geuzen nauw omsloten, nadat een Spaansche ontzet-vloot verslagen was, capituleeren. Dit versterkte de positie der opstandelingen in Zeeland in hooge mate. Maar twee maand later (14 April) werd Lodewijk van Nassau, die met eenigen steun uit Frankrijk, uit de Palts en van zijne familie opnieuw een slecht uitgerust leger had bijeengebracht — op weg, om zich met Oranje in de buurt van Tiel te vereenigen —, bij Mook door Sancho d'Avila geslagen. Lodewijk zelf, zijn jongere broeder Hendrik en een zoon van den Calvinistischen keurvorst van de Palts kwamen om; men hoorde nooit, op welke wijze. En verder hield het beleg van Leiden aller aandacht gespannen. Deze stad werd door een legermacht onder Valdez in het najaar van 1573 ingesloten. Bij Lodewijk's inval trok Valdez weg, om reeds in Mei terug te keeren. Hier geen bestormingen als bij Haarlem en Alkmaar, maar nauwe omsingeling met een reeks van schansen. Uithongering was nu het doel. De stad had weldra te lijden door gebrek aan voedsel: de stadsregeering

had de gelegenheid, om de voorraden in April aan te vullen, ongebruikt gelaten. Bij de hongersnood kwam een pestziekte, die in 1574 heel Holland teisterde. Wel terecht is dit lijden van klassieke vermaardheid geworden. Ieder kent de voorgangers der burgerij: Dirk van Bronkhorst, heer van Batenburg, 's Prinsen gouverneur, zelf tijdens het beleg gestorven; Jacob van der Does, heer van Noordwijk; Jan van der Does (Janus Dousa); Pieter Adriaansz. van der Werff, een der burgemeesters; Jan van Hout, de secretaris. Hun invloed maakte, dat de „glippers" (uitgewekenen) met hunne voorstellen tot overgave geen vat op de burgerij kregen. De vasthoudendheid werd ditmaal beloond. De Staten van Holland besloten 30 Juli tot het doorstreken der dijken: 3 Augustus werd de IJseldijk van Capelle tot IJselmonde doorgegraven. Het duurde tot 3 October, voordat de vloot van platbodemde vaartuigen onder Louis de Boisot brood en haring in de stad kon brengen. Leiden's ontzet beteekende tevens de redding van Zuid-Holland, dat de Spanjaarden nu haast geheel ontruimen moesten.

Evenmin als met geweld kon Requesens Holland en Zeeland door onderhandelingen tot onderwerping brengen. Dat hij het beproefde, was al merkwaardig genoeg. Onderhandsche besprekingen, waarin ook Marnix, die in het begin van 1574 in krijgsgevangenschap geraakt was (uitgewisseld tegen Mondragon), gemoeid werd, hadden reeds van het einde van 1573 af plaats. Na Leiden's ontzet maakte Requesens, ook onder den indruk van de stemming in het Zuiden, er ernst mede. Het kwam in Maart 1575 tot onderhandelingen te Breda. Maar het was onbegonnen werk: Philips II en de Calvinisten waren onverzoenbare tegenstellingen. Het uiterste, dat Requesens dezen kon laten aanbieden, was de vergunning, om het land te verlaten. De onderhandelingen brachten de beide opvattingen scherp tegenover elkander. Zij bewezen tevens, dat, wanneer het punt van den godsdienst ter zijde gelaten werd, de wenschen der opstandelingen en die van de Zuidelijke gewesten zeer dicht bij elkander kwamen: de vreemdelingen weg, regeling van alle kwesties daarna met advies van de dan bijeen te roepen Staten-Generaal. Het was het plan van Oranje, namens hem met bizonder vaste hand naar voren gebracht bij deze onderhandelingen, waarin hij zich als zeer knap diplomaat toonde. Het weifelende in de houding van Requesens, dien Philips II geheel in onzekerheid liet, hoe ver hij mocht gaan, stak hierbij zeer on-

gunstig af. Zóó sterk voelde zich Oranje, dat hij de besprekingen in Juni liet afbreken: er was geen heil van te verwachten.

Al meer werd inmiddels de nieuwe regeering georganiseerd. In Zeeland werd na den val van Middelburg een regeering ingevoerd, die in hoofdtrekken aan die in Holland deed denken. Er kwam een gouverneur als plaatsvervanger van Oranje en een Raad. De Staten van het gewest kregen een grooten invloed. De Calvinisten hadden de overhand. De uitoefening van den Katholieken godsdienst werd verboden; met de kerkelijke goederen werd op ongeveer dezelfde wijze gehandeld als in Holland. Calvinisme en de groote Staten-macht zijn de typeerende, de nieuwe factoren in beide gewesten. De laatste bracht noodwendig mede, dat de particuliere belangen der steden zich nu meer deden gelden. Men merkte dit het meest in de geldzaken, waarin „overstemming" niet mocht plaats hebben. Oranje ondervond de bezwaren hiervan in zóó sterke mate, dat hij in October 1574 aanbood de regeering geheel aan de Staten over te laten. In het toen gebeurde bemerkt men den derden trek der nieuwe regeering, het groot persoonlijk gezag van Oranje: de Staten van Holland verzochten hem gedurende den oorlog als „hoofd ende overigheid" op te treden! Hij willigde het verzoek in en aanvaardde in November de hem aldus tijdelijk gedelegeerde souvereine macht, maar niet dan nadat de Staten beloofd hadden maandelijks vast *f* 45.000 te zullen opbrengen. Pogingen, om de regeering in Holland wat meer klem bij te zetten door de instelling van een vast regeeringscollege, mislukten ten eenenmale: de drie raden van 1572, een landraad van 1575 hadden alle een kortstondig bestaan. De Staten duldden op den duur alleen een permanent college, uit hun midden samengesteld en dus van hen geheel afhankelijk; men vindt deze Gedeputeerde of Gecommitteerde Raden reeds in dezen tijd, al zijn zij pas later definitief georganiseerd. Haar Calvinistischen aard toonde de regeering in een harer sympathiekste, op initiatief van Oranje ondernomen daden: de stichting van een hoogeschool in Holland als opleidingsschool voor predikanten, maar ook als inrichting voor klassiek-humanistische studiën. De grondgedachte was dezelfde als die van Calvijn bij de stichting der hoogeschool te Genève. Leiden, waar de inwijding 8 Februari 1575 plaats had, was door de Staten waarschijnlijk te liever gekozen om zijne houding in 1574.

Ook aan de onderlinge vereeniging der opgestane gewesten besteedde Oranje veel aandacht. Dit kostte groote moeite. Het particularistisch gewestelijk belang kwam er tegen in verzet. In Zeeland openbaarde zich zeer duidelijk een streven, om ten opzichte van Holland zoo zelfstandig mogelijk te worden. Eerst in 1575 kwam ter wille van de vredesonderhandelingen een verbond tusschen de opgestane deelen tot stand: Holland, Zeeland, Bommel en Buren (de twee eenige Geldersche steden, die de zijde van den opstand hielden) met Oranje. Maar dit was voor een toevallig doel en dus alleen tijdelijk. Een Unie tusschen Holland en Zeeland werd druk besproken, maar in 1575 door Zierikzee vooral tegengehouden. Toen echter deze stad in 1576 door de Spanjaarden belegerd werd, wat geheel Zeeland wat gedweëer maakte, was Oranje zoo gelukkig haar tot stand te brengen (25 April). Het doel was vooral: elkander bij te staan, te land en ter zee. Er kwam vrijheid van verkeer tusschen de beide gewesten. Echter was er geen sprake van een gemeenschappelijke regeering: alleen kreeg Oranje nu in beide gewesten de hooge overheid. De poging van den Prins, reeds in 1574, om gemeenschappelijke Staten-vergaderingen van beide gewesten te houden, mislukte ten eenen male; wel woonden in deze jaren gedeputeerden van het éene gewest meermalen de Staten-vergadering van het andere gewest bij. Gemeenschappelijke belastingen hadden de beide gewesten in de in 1575, misschien reeds in 1574, ingevoerde gemeene middelen: heffingen op verbruiksartikelen. Verder in de van 1572 af bestaande licenten: verlofbrieven, om op 's vijands land (bep. de niet opgestane gewesten) handel te drijven, en van de ook spoedig voorkomende convooien-gelden, betaald voor geleide door oorlogsschepen. Zij schijnen af te stammen van door de Watergeuzen in het Kanaal gedane heffingen. Als opbrengst der licenten wordt voor 1573 een bedrag van *f* 850.000 genoemd. De opbrengst diende tot bekostiging der zeemacht, die een voortzetting van de vloot der Watergeuzen was. Gemeenschappelijk, als vroeger, behielden de beide gewesten het Hof.

De oorlog was in 1575 minder belangrijk. Hierges, waarnemend stadhouder van Holland en Zeeland, deed een mislukten inval in het Noorderkwartier. Sonoy, die zich hier, nadat de val van Haarlem Holland in twee deelen gescheiden had, een tamelijk zelfstandige positie verworven had, bezoedelde zijne overwinning

door de gruwelijke wreedheid, waarmede hij een aantal Katholieke, van verstandhouding met den vijand verdachte boeren liet vervolgen door een daartoe opgerichte buitengewone rechtbank. In het Zuiden had Hierges wat meer succes door de inname van Buren, Oudewater en Schoonhoven. Gevaarlijker bedreiging vormde de kloekmoedige tocht van een kleine Spaansche macht onder Mondragon, die in het najaar over de ondiepten van St. Philipsland en Duiveland trok en het beleg sloeg voor Zierikzee. De stad verdedigde zich heldhaftig tot in het voorjaar van 1576. Bij de capitulatie (29 Mei) kregen niet-Katholieken en bezetting vrijen aftocht, een bewijs, dat de Spaansche krijgvoering wat milder was geworden dan in 1572. Gevaar leverde het verlies van Zierikzee op, omdat nu de communicatie van Holland en Zeeland bemoeilijkt kon worden, zooals die tusschen de beide deelen van Holland het reeds was.

Maar spoedig daarna trad er een heele ommekeer in. Requesens was vrij plotseling gestorven (5 Maart). De Raad van State nam het bewind op zich bij ontstentenis van een opvolger. Zijn autoriteit was zeer gering. En juist nu barstten de moeilijkheden over de betaling der Spaansche soldaten, die na Haarlem voortdurend aan de orde waren geweest, tot een crisis uit. De troepen uit Zeeland, daarna die uit verscheidene andere plaatsen, kwamen eigenmachtig naar het Zuiden en verzamelden zich grootendeels te Aalst. De moedwil op het platteland steeg hooger dan ooit te voren. Het werd een algemeene muiterij. De Raad van State riep meer dan eens de gewestelijke Staten samen, om hun geld te vragen. Zij antwoordden met klachten en in Brabant gingen ze zelf troepen werven. Overal in het Zuiden heerschte in den zomer van 1576 onrust en neiging tot verzet. Oranje talmde niet hiervan gebruik te maken.

Literatuur: FRUIN, *Verspr. Geschr.*, II, 211 vlg., 277 vlg., 285 vlg., 336 vlg., 385 vlg.; *Memoriën van* ROGER WILLIAMS (uitg. Bodel Nijenhuis) in Werken H. G., N. S. 3 (Utrecht, 1864); BAKHUIZEN, *Cartons*, II, 161 vlg.; KESPER, *De Goudsche Vroedschap en de Religie* (in Bijdr. Vad. Gesch. IV[a], 391; cf. Bijdr. en Med. H. G. XXX); BEEN, *de Gorcumsche martelaren* (in Tweemaand. Tijdschr., Jan. 1901); HEERINGA, *de Instructiën voor de gewestelijke regeering van Zeeland* 1574—1586 (in Archief Zeeuwsch Genootschap 1914); J. F. VAN BEECK CALKOEN, *Onderzoek naar den Rechtstoestand der geestelijke en kerkelijke goederen in Holland na de reformatie* (Amsterdam, 1910); B. M. DE JONGE VAN ELLEMEET, *Geschiedk. onderzoek naar den Rechtstoestand der Zeeuwsche geestelijke goederen van* 1572 *tot in het begin der* 17*e eeuw* (Zierikzee, 1906); BRONSVELD, *het beleg van Haarlem* (in In Memoriam, Tafereelen *uit Hollands Tachtigjaren strijd;* Haarlem, 1874); UNGER in Bijdr. Vad. Gesch. V[2]., 86 vlg., en in Tijdschr. voor Gesch., XXX, 82 vlg.

§ 3. De Generale Unie (1576—1579).

Op den 4en September 1576 werden de te Brussel aanwezige leden van den Raad van State — behalve de hertog van Aerschot — gevangen genomen op last van den Brabantschen edelman Guillaume de Hornes, heer van Heze. Tengevolge van dezen staatsgreep verdween de leiding uit de centrale regeering. Jeronimo de Roda, Spanjaard, maar toch tijdens Requesens tot lid benoemd, poseerde nu te Antwerpen, waar hij veiligheidshalve vertoefde, als de wettige regeering, maar niemand luisterde naar hem. Te Brussel hadden de Staten van Brabant de voornaamste macht. Zij richtten zich den 6en September tot de Staten der andere, niet opgestane Nederlandsche gewesten met het verzoek gedeputeerden naar Brussel te zenden tot het houden van een vergadering der Staten-Generaal. Hetzelfde deden de Staten van Henegouwen. Toen deze oproep niet onmiddellijk succes had, bewerkten de Brabantsche Staten, dat de min gevaarlijk geachte leden van den Raad losgelaten werden. De romp-Raad van State, o.a. bestaande uit Aerschot, diens broeder Havré en Viglius, vaardigde, op aansporen van Brabant, ook zijnerzijds een rondschrijven uit tot samenroeping van een vergadering der Staten-Generaal. Hij wendde zich eerst op 20 September alleen tot de gewesten, die in de gewone vergaderingen van dit lichaam plachten te compareeren; een week later noodigde hij ook de Noord-Oostelijke gewesten, tot nu toe alleen in 1555 beschreven, uit. Reeds op 25 September begonnen te Brussel de vergaderingen der Staten-Generaal, waar toen de gedeputeerden van Brabant, Vlaanderen en Henegouwen aanwezig waren. Langzamerhand compareerden de andere gewesten, ook de Noord-Oostelijke; alleen Luxemburg, Limburg en — tot in 1579 — de stad Groningen bleven ontbreken.

Er is in deze gebeurtenis overeenkomst met die in Holland in 1572. In de bijeenroeping der Staten-Generaal mag men, evenals in die van de Staten van Holland, stellig den invloed van Oranje zien; beide waren onwettig. Er is echter ook groot verschil. De Staten-Generaal, hoewel ze bij belangrijke besluiten hunne verantwoordelijkheid trachtten te dekken met het gezag van den Raad van State, kregen van meet af een groot deel van de geheele regeering te dragen; zij hadden geen hoog ambtenaar, geen voornaam personnage naast zich, om hen in het beleid der regeering

voor te gaan, zooals Oranje dit deed in Holland en Zeeland. Bovendien waren zij Katholiek; geen Calvinistische stem liet zich vooreerst bij hen hooren. Zij verklaarden het uitdrukkelijk in een hunner eerste vergaderingen — en sedert herhaaldelijk —, dat zij de gehoorzaamheid aan den Koning en den Katholieken godsdienst zonder eenige vernieuwing wenschten te handhaven. Als hun doel gaven zij aan: het herstel van de rust in de Nederlanden, met inbegrip van Holland en Zeeland; als voornaamste middel om hiertoe te geraken: het doen vertrekken der Spaansche soldaten. De groote moeilijkheid lag voor het grijpen: de verzoening van het Calvinistische Holland met den Koning; de Staten-Generaal stonden voorloopig tusschen beiden in.

Hunne werkzaamheid gaf eerst vrij wat resultaten. Gedeputeerden uit hun midden, te Gent samengekomen met gedeputeerden van Holland, Zeeland en Oranje, sloten met dezen een vredesverdrag, dat als de pacificatie van Gent bekend staat. Het was de voltooiing van de Bredasche onderhandelingen van 1575. Bepaald werd, dat de vriendschap en het verkeer tusschen de beide partijen, dus Holland en Zeeland eenerzijds en de overige Nederlanden anderzijds, hersteld zouden worden; alle wederzijdsche gevangenen zouden worden losgelaten; aan de uitgewekenen zou hun onroerend goed worden teruggegeven; Oranje werd in zijne waardigheden in Holland en Zeeland erkend; de Spaansche troepen zouden het land uitgedreven worden. Dit resultaat, te belangrijker, omdat in de laatste bepaling tevens een doel tot toekomstige samenwerking opgesloten lag, was bereikt, doordat men de vraag over den godsdienst tot latere beslissing had verschoven: een vergadering der Staten-Generaal als die van 1555, bijeen te roepen na de verdrijving der Spanjaarden, om orde op de landszaken te stellen, zou haar regelen, bepaaldelijk in Holland en Zeeland; tot zoo lang werden de ketterplakkaten buiten werking gesteld; buiten de twee Calvinistische gewesten mocht in elk geval niets tegen het Katholicisme gedaan worden. Het verdrag, waarover de gedeputeerden te Gent het 28 October eens geworden waren, werd 4 November door de Staten-Generaal aanvaard (geteekend te Gent 8 November). Deze deden dit te eerder onder invloed van de Spaansche furie, die op denzelfden 4en November te Antwerpen had plaats gehad: de rijke koopstad was door de muitende Spaansche soldaten uit de citadel bestormd en op gruwelijke wijze

geplunderd. De behoefte aan samenwerking met Holland en Zeeland tegen het Spaansche krijgsvolk, waarmede de Staten-troepen reeds hier en daar in vijandelijkheden geraakten, kwam er te sterker door uit.

De vereeniging of „unie" van de gewesten in de Staten-Generaal, door de pacificatie voltooid, was op zich zelf een belangrijke gebeurtenis, door Oranje reeds in 1572 gewenscht. Zij werd nader bevestigd door een verklaring, door de Staten-Generaal afgelegd (9 Jan. 1577) en bekend onder den naam van de eerste Unie van Brussel, waarin zij hun van den beginne af ingenomen standpunt ten opzichte van den godsdienst en den Koning nogmaals aanduidden. Alle ter vergadering compareerende gewesten teekenden deze Unie; ook de gedeputeerden van Hollanden Zeeland, die in het einde van 1576 te Brussel warengekomen — deze onder voorbehoud, dat door de Unie op de Pacificatie geen inbreuk zou gemaakt worden. Deze Generale Unie der gewesten, zooals men de algemeene vereeniging het best noemt, was de tegenhanger van de vereeniging, die Karel V bij het tractaat van Augsburg tot stand had gebracht. De vooruitgang der eenheidsbeweging sedert 100 jaren bleek hieruit, dat Brabant in de groote verwarring na den dood van Karel den Stouten ter Staten-Generaal ook op zulk een vereeniging aangedrongen had — toen zonder eenig succes.

Onderwijl waren de Staten in drukke onderhandeling met den nieuwen Spaanschen landvoogd. Don Juan van Oostenrijk, natuurlijk kind van Karel V, was door zijn halfbroeder tot de landvoogdij aangewezen, omdat de laatste hoopte met de zending van een prins de Nederlanders gunstig te stemmen. Maar don Juan, nog jong, uitermate lichtzinnig, zonder eenige zelfbeheersching, alleen bekend door zijne dapperheid in den oorlog tegen de Turken, was kwalijk berekend voor de zeer moeilijke taak, die hem hier wachtte. Met zijne zending ging Philips II verder den weg der verzoening op, dien Spanje sedert 1573 bewandelde. Don Juan mocht in het algemeen beloven, dat men zou terugkeeren tot den regeeringstoestand tijdens Karel V; desnoods ook, dat de Spaansche troepen zouden weggaan, maar over zee, want .... Philips II hoopte ze dan tot een expeditie tegen Engeland te kunnen gebruiken. En lust in zoo'n expeditie had don Juan, die liefst Maria Stuart, de gevangen Schotsche koningin, wilde bevrijden en trouwen, te over! Dat de Staten-Generaal zich met den nieuwen land-

voogd, die na zijne aankomst (6 Nov.) eerst in Luxemburg verblijf hield, in betrekking stelden, sprak bij het standpunt, dat zij innamen, van zelf; bij dat van don Juan eveneens, dat hij hen niet afwees. Het aanknoopen van onderhandelingen had direct ten gevolge, dat de vijandelijkheden tusschen de Spaansche troepen en het Staten-leger ophielden. Oranje zijnerzijds zag deze betrekkingen ongaarne en werkte ze naar vermogen tegen; hij wilde eerst de geheele tenuitvoerlegging der pacificatie. Duidelijk openbaarden zich toen twee stroomingen in de Staten-Generaal: één meer ten gunste van Spanje, één meer ten gunste van Oranje. Tijdens de vrij langdurige onderhandelingen kregen ze beurtelings den meesten invloed, maar ten slotte, nadat don Juan er in toegestemd had, dat de Spaansche troepen over land zouden vertrekken, won de eerste het. Het is niet onbegrijpelijk: de landvoogd had de pacificatie in hoofdzaak aanvaard bij het met hem gesloten verdrag, dat als Eeuwig Edict bekend is (geteekend 12 Februari te Marche-en-Famine); de Staten hunnerzijds beloofden *f* 600.000 te betalen aan de Spaansche troepen; zij zouden na het vertrek van dezen afrekenen met de dan nog overblijvende Duitsche en Waalsche troepen.

De Staten-Generaal mochten op aanvankelijk succes bogen: Pacificatie, Unie, Eeuwig Edict. Toch waren ze bij lange na niet, waar ze wilden komen, want het vredes-verdrag met Oranje dekte dat met Spanje volstrekt niet geheel. De godsdienstkwestie bleef tusschen beiden in staan: in het eerste was zij feitelijk onopgelost gelaten; in het tweede was zij beslist, want volgens het Eeuwig Edict zou het Katholicisme „overal" de heerschende godsdienst blijven. Daarom konden Holland, Zeeland en Oranje dit laatste niet aanvaarden; hunne gedeputeerden verlieten Brussel, nadat de Staten-Generaal het goedgekeurd hadden.

In het Zuiden begon men spoedig het Eeuwig Edict ten uitvoer te leggen. De Spaansche troepen verlieten, nadat voor hunne betaling gezorgd was, het land (voorjaar 1577); onder medewerking van don Juan werd daarna met de andere troepen over hare vorderingen in besprek getreden. Don Juan, die nu naar Brussel kwam, werd in het begin van Mei door de Staten-Generaal als landvoogd erkend. Onderhandelingen met Holland, Zeeland en Oranje hadden plaats, o. m. in het midden van Mei te Geertruidenberg, waar gedeputeerden van hen en van de Staten-Generaal

en van den landvoogd samenkwamen; zij moesten wel vruchteloos blijven; van weerszijden werden klachten geuit over het niet nakomen der Pacificatie. Een gespannen toestand deed zich nu voor, die niet kon duren. Don Juan bracht de ontknooping. Ongeduldig ten gevolge van de langwijlige onderhandelingen zonder definitief resultaat, verontrust door geruchten van dreigende aanslagen op zijn leven, verliet hij Brussel en vestigde zich bij verrassing in het kasteel te Namen (24 Juli), den Staten te kennen gevende, dat hij dit deed voor zijn veiligheid. Voor zich zelf was hij overtuigd, dat geweld alleen de rust overal zou kunnen herstellen; in zijne brieven naar Spanje gaf hij dit nadrukkelijk te kennen. Het inzicht was volmaakt juist, maar de daad van Namen dom, want het wantrouwen in de Staten, dat er uit bleek, moest dezen hoogst onaangenaam stemmen. Het ongeluk wilde bovendien, dat een aantal zijner brieven in handen van Oranje vielen, die niet naliet ze aan de Staten voor te leggen. Nu kenterde de stemming in de vergadering. Er werd nog wel nader met den landvoogd onderhandeld, maar er kwam ook een zeer duidelijke toenadering tot Oranje. In Augustus keerden de Hollandsche en Zeeuwsche gedeputeerden in de Staten terug. In September werd Oranje zelf uitgenoodigd naar Brussel te komen en hij kwam, na op verzoek der Staten een verklaring te hebben afgelegd, dat hij aan de Pacificatie getrouw zou blijven (intocht te Brussel: 23 September). De partij voor Oranje had dus nu de overhand gekregen. Oranje's voorzichtige politiek ten opzichte van de ontwikkeling der gebeurtenissen had het van de driftige, onbezonnene van don Juan gewonnen.

Te Brussel zette Oranje de uitwerking van zijn politiek program voort. De betrekkingen met don Juan werden ras verbroken: de landvoogd werd in December tot vijand van het land verklaard; de goederen van de hem trouw blijvende Nederlanders — een zeer klein aantal, v.n. edelen als Mansfelt, Berlaimont, Hierges — werden in beslag genomen. De Staten-Generaal gingen over tot de vorming eener nieuwe regeering, waartoe een nieuwe Raad van State opgericht en een nieuwe landvoogd erkend werd: de eerste was samengesteld uit leden, door de gewesten aangewezen; als landvoogd trad de Oostenrijksche aartshertog Matthias in functie. De laatste was op uitnoodiging van eenige Zuid-Nederlandsche edelen, v.n. Aerschot, naar de Nederlanden gekomen. Zij hoopten zoo te bereiken, dat don Juan vervangen werd, zonder

dat men met Philips II, die wellicht zijn bloedverwant als landvoogd zou willen aanstellen, behoefde te breken. Matthias, van goeden wille, maar jong en onervaren, dacht een rol in de Nederlanden te kunnen spelen en ook het dynastiek belang van het huis Habsburg te dienen; maar noch keizer Rudolf II, zijn broeder, noch Philips II steunden hem na zijne eigenmachtige daad. Oranje verzette zich niet tegen zijne aanstelling; zelf werd hij benoemd tot luitenant-generaal van den landvoogd en kreeg zoo een aanzienlijke regeeringspositie, te aanzienlijker, waar de Staten van Brabant hem kort na zijne komst te Brussel, tot gouverneur, onder den naam van ruwaard, in hun gewest hadden gemaakt.

Deze nieuwe regeering, die in Januari 1578 in functie trad, had een werkelijk Nederlandsch karakter. Met hare instelling ging in vervulling, wat Oranje reeds in 1565 had voor den geest gestaan. Toch met één belangrijk verschil: door de omstandigheden namen de Staten-Generaal een belangrijker plaats in dan in 1565 mogelijk zou geweest zijn. In de instructie van den Raad van State, in de artikelen, die de nieuwe landvoogd had moeten aanvaarden — beide door de Staten-Generaal vastgesteld — werd hun een groote invloed op de regeering verzekerd. Zij hadden sedert de breuk met don Juan die regeering geheel zelfstandig gevoerd; zij droegen haar nu weer over aan een door hen aangestelde macht — nieuw, voor zoover de personen; oud, voor zoover den vorm betrof —, maar feitelijk kon heel weinig meer buiten hen om geschieden. Hunne handelingen, al heetten zij den Koning te representeeren, waren door en door onwettig. Ook begon hunne houding niet lang na Oranje's komst te Brussel in strijd met hunne aanvankelijke verzekeringen te geraken [1]), bepaaldelijk op kerkelijk gebied. Bij de 2e Unie van Brussel (10 Dec. 1577) vereenigden zij zich opnieuw tot handhaving van de Pacificatie van Gent, waaraan nu echter deze uitlegging werd gegeven, dat de aanhangers van den ouden en die van den nieuwen godsdienst verplicht waren elkander te beschermen. Een duidelijke zwenking ten gunste der Calvinisten, die zich ook hierin openbaarde, dat de nieuwe Raad van State Marnix onder zijne leden telde: een zeer opmer-

[1]) In Aug. 1577 schreven ze nog aan den Keizer, dat men hen ten onrechte beschuldigde, „des deux crismes les plus grandes et énormes du monde, à savoir d'avoir voulu abandonner nostre religion anchienne Catholycque Romaine et l'obéissance deue au Roy" (Res. St. Gen. 1576—1609, I, 308).

kelijke benoeming, die niet zonder tegenstand was geschied. Het middelpunt der nieuwe regeering was Oranje, door wien Matthias zich van meet af liet leiden. Oranje nam nu bij de Generaliteit een dergelijke positie in als hij sedert 1572 in Holland en Zeeland had gedaan. Maar oneindig veel moeilijker was zijn nieuwe taak. De oude middelpuntvliedende neigingen deden zich overal in sterkere mate gelden, nu het centraal gezag qua talis verzwakt was. De Staten-Generaal, die de ruggegraat der nieuwe regeering moesten vormen, toonden in hoogere mate dezelfde nadeelen als de Staten van Holland en die van Zeeland in de vorige jaren gedaan hadden. In het bizonder al weer betreffende de geldmiddelen. Men probeerde het met leeningen, met beden, met gemeene middelen (dus in alle gewesten op gelijken voet geheven belastingen, ook hier v.n. op verbruiksartikelen en op in- en uitgaande waren), maar steeds kwam men geld te kort. De Zuidelijke gewesten, bep. Vlaanderen en Brabant, brachten in 1576—1578 vrij veel op, maar een groot deel hiervan werd voor gewestelijke behoeften gereserveerd en de Generaliteit had nooit genoeg. De weermacht ondervond hiervan natuurlijk de slechte gevolgen. Het leger, dat aan velerlei gebrek leed, werd door don Juan, die na zijne breuk met de Staten zijnerzijds opnieuw een leger had samengebracht, bij Gemblours uiteengeslagen (31 Jan. 1578). Dit was voor de toen pas geïnaugureerde nieuwe regeering een kwaad begin. Zij zag zich genoodzaakt naar Antwerpen te verhuizen, omdat Brussel niet meer veilig werd geacht! Zij mocht van geluk spreken, dat ook don Juan, door Philips II, die zeer verstoord was over het mislukken zijner verzoenings-politiek, vrij wel in den steek gelaten, niet verder tot krachtige actie in staat bleek. Er volgde een tijd van betrekkelijke rust op het oorlogsterrein, maar de regeering was niet bij machte hiervan afdoende gebruik te maken, om zich vaster in het zadel te zetten.

In het Zuiden baarden de ingewikkelde sociale verhoudingen de grootste zorg. De machtige adel liet zich hier niet zonder meer door Oranje leiden. De Lalaings in Henegouwen toonden spoedig neiging tot het voeren eener zelfstandige politiek; ook Aerschot streefde naar een eigen positie. Bepaald vertrouwen kon Oranje slechts op zeer enkele hunner, o.a. op Bossu († 1578). Zijn steun in het Zuiden vormden de burgerijen der groote steden, v. n. in Brabant en Vlaanderen. Maar bij deze deden zich democratische neigingen

voor — waarin de herinnering aan vroeger zich sterk deed gelden —, die den omgang met hen niet gemakkelijk maakten. Van verschillende zijden werd aangedrongen op herstel der oude privilegiën, wat de Staten-Generaal zonder bezwaar inwilligden (o.a. te Gent). De Brabantsche geestelijkheid bewerkte zelfs de opheffing van de incorporatie der abdijen bij de nieuwe bisdommen. Het kwam spoedig ook tot geweldpleging, Te Gent werden reeds in October 1577 Aerschot, pas tot stadhouder van Vlaanderen benoemd, en eenige andere edelen gevangen genomen en de Staten konden slechts met moeite de loslating van Aerschot bewerken. Oranje, die de gewelddaad, waaraan v.n. de volksleiders Ryhove en Hembyze schuldig waren, door krachtig ingrijpen misschien had kunnen verhinderen, zag te laat in, dat men hier den verkeerden weg op ging. Te Gent had zich inmiddels uit de burgerij een comité van 18 mannen gevormd naar het voorbeeld van een dergelijk comité te Brussel, dat zoo hier als daar de stadsregeering feitelijk beheerschte.

In Holland bleven Holland en Zeeland zeer op zich zelf staan. Zij steunden de Generaliteit al van 1576 af met troepen, maar zij hielden ook hun eigen leger en vloot in stand. Zij brachten sedert 1578 een bijdrage voor de Generaliteit op, maar hielden overigens hunne eigen middelen. Zij delgden de laatste sporen der Spaansche heerschappij uit. Zierikzee en Oudewater waren in 1576 herwonnen. Muiden, Weesp, Haarlem en Schoonhoven, Goes en Tholen gingen in 1577 tot de Staatsche zijde over: bij de zgn. verdragen van satisfactie werd hun de handhaving van de bestaande regeeringen en van den Katholieken Godsdienst gewaarborgd met inruiming van één kerk aan de Calvinisten. Amsterdam hield zijn verzet tot Februari 1578 vol: toen moest de zeer Katholieke regeering der geheel geblokkeerde stad onder invloed der veranderde volksstemming in het sluiten van een satisfactie toestemmen, waarbij ze de uitsluitende handhaving van het Katholicisme bedong. Drie maanden later (26 Mei) kwam een groot deel der burgerij, voorgegaan door de Calvinisten, tegen de regeering, die zij niet vertrouwde, in openlijk verzet; de regeerenden werden afgezet en met de priesters uit de stad gevoerd, een Calvinistische regeering werd ingesteld. Deze „alteratie”, voorbereid in verstandhouding met Oranje of althans met juist in de stad aanwezige gecommitteerden der Staten van Holland, herstelde eindelijk in Hol-

land de eenheid. Ook elders werden de satisfactiën niet gehandhaafd. Overal kreeg het Calvinisme in den zomer van 1578 — te Haarlem niet zonder eenige plundering — de overhand.

Elders in het Noorden verheugden de gewesten zich ook in groote vrijheid ten opzichte der centrale regeering. Deze wist alleen te bewerken, dat in 1578 hier althans een begin gemaakt werd met de invoering der gemeene middelen, waardoor hunne zelfstandigheid op belastinggebied een eerste deuk kreeg: de vrees voor aanvallen van don Juan had ook hen, bep. Gelderland en Overijsel, wat gewilliger gemaakt. Maar hunne algemeene ontwikkeling liep vrij wel parallel met die in Holland en Zeeland, In Utrecht ontstond een, vooral van de burgerij der stad uitgaande beweging, om Oranje als stadhouder te erkennen. Dit gelukte in October 1577, toen het gewest bij een door de Staten-Generaal goedgekeurde en de uitsluitende handhaving van het Katholicisme beoogende satisfactie hiertoe overging. De toestand van vóór 1567 was dus toen hersteld, in zoo verre Holland, Zeeland en Utrecht nu opnieuw onder één stadhouder vereenigd waren. Gelderland erkende, ook met goedvinden der Staten-Generaal, Jan van Nassau [1]) in Mei 1578 als stadhouder, wat natuurlijk onder 's Prinsen invloed geschiedde. In Friesland, Groningen, Drente en Overijsel werd George van Lalaing, graaf van Rennenberg, die hier in December 1576, nadat het garnizoen te Groningen Billy had gevangen genomen, was heengezonden, om er de rust te handhaven, kort na de breuk met don Juan door de Staten--Generaal als zoodanig benoemd. Hij bewees een grooten dienst door zich in de herfst van 1578 meester te maken van Deventer en Kampen, waar aan don Juan trouw gebleven troepen lagen. De Spanjaarden verloren dien ten gevolge hun laatste steunpunten in het Noorden. Van Gelderland bleef alleen het Overkwartier ten deele in hunne handen, omdat het garnizoen van Roermond de stad voor don Juan hield. Een sterke uitbreiding van het Calvinisme viel nu in deze Noordelijke gewesten waar te nemen. Ook op de vermeestering der regeering hier begonnen de Calvinisten het spoedig toe te leggen. Zij stieten wel op eenig verzet hier en daar, bepaaldelijk bij enkele regeeringscolleges en bij een deel der geestelijkheid, maar heel sterk was dit nergens.

[1]) Een plan, om dezen na's Prinsen vertrek als diens plaatsvervanger in Holland en Zeeland aan te stellen, was niet tot uitvoering gekomen.

Veel meer tegenstand wekte het Calvinisme in het Zuiden, waar het, v.n. door terugkeerende ballingen, zich natuurlijk ook deed gelden en wel het meest in de omgeving der democraten. Naast Ryhove en Hembyze kwam te Gent Dathenus zich voegen en van zeer onverdraagzamen kant leerde men dezen heftigen man en zijne aanhangers hier kennen. Sedert het begin van 1578 heerschten de Calvinisten onbeperkt in de stad. Zij verhinderden er de uitoefening van den Katholieken godsdienst; zij plunderden de Katholieke kerken. Zelfs maakten zij met geweld andere Vlaansche steden, o.a. Ieperen, Calvinistisch en tevens van Gent afhankelijk. Deze handelingen hadden een sterken terugslag van Katholieke zijde ten gevolge en wel hoofdzakelijk in de Waalsche gewesten, waar nu, in tegenstelling met de zestiger jaren, zich zeer geringe sympathie voor het Calvinisme openbaarde. Te Atrecht mocht zich een democratisch-Calvinistische groep, als te Gent, voor korten tijd van het stadsbestuur meester maken, er zich handhaven kon zij niet. Juist Artois en Henegouwen werden de middelpunten der Ultra-Katholieke beweging en enkele leiders hiervan stonden reeds van begin 1578 af met don Juan door bemiddeling dier edelen, die dezen getrouw gebleven waren, in verbinding. Verdeeldheid, scheuring dreigde. Oranje trachtte te bemiddelen door het voorstel tot een godsdienstvrede, die beoogde aan de gewelddaden in Vlaanderen en elders een einde te maken en de beide godsdiensten naast elkander te doen uitoefenen in alle plaatsen, waar honderd gezinnen, er om vroegen. Het was een belangrijke uitbreiding van de onderlinge verdraagzaamheid, die de tweede Unie van Brussel reeds in beginsel had ingevoerd. Het plan, door enkele requesten van Calvinistische zijde ondersteund, werd in de Staten-Generaal na vrij veel tegenstand aangenomen (12 Juli). Van uitvoering kwam echter, behalve op zeer enkele plaatsen in het Zuiden en in Friesland en Groningen, niets. De tegenstelling der kerkelijke partijen werd er eer te scherper door. Te Brussel leidde een protest-beweging van de zijde van eenige Brabantsche edelen, onder wie Heze, tot hunne gevangenneming door de burgerij! De Staten-Generaal bewerkten wel de invrijheidstelling van de meeste hunner, maar de verbittering en de onderlinge verwijdering namen door het gebeurde zeer toe.

De centrale regeering was den toestand niet de baas, ook niet met hulp uit het buitenland. De Staten-Generaal wendden zich

van het begin hunner samenkomst af tot de omliggende landen: eerst met geschriften tot verdediging van hun gedrag; weldra met verzoek om steun. Zij deden dergelijke ondervindingen op als Oranje in vroegere jaren. De Keizer en enkele Duitsche vorsten zetten hunne pogingen tot bemiddeling voort. Verder kwamen zij niet, ook niet nadat Marnix in een beroemd geworden redevoering de zaak der Nederlanders op den rijksdag van Worms had verdedigd (Juli 1578). Engeland en Frankrijk bemoeiden zich meer met de beweging, nu deze alle Nederlanden omvatte. Hunne politiek veranderde er niet wezenlijk om. Elisabeth, die ook bemiddelingspogingen waagde, steunde de Staten een paar maal met een geldleening en dacht er na hunne breuk met don Juan ernstig over verdere hulp te bieden. Ten slotte bepaalde zij er zich toe in het voorjaar van 1578 de overkomst van den zeer Calvinistischen prins Johan Casimir van de Palts met een 10.000 Duitsche ruiters te bevorderen. Deze legermacht, die de Staten niet behoorlijk konden betalen, richtte tegen de Spanjaarden niets uit en Casimir vermeerderde, door zich zelf te Gent aan de zijde van Dathenus te scharen, de verdeeldheid. In Frankrijk was het minder koning Hendrik III (sedert 1574) dan diens broeder Frans, hertog van Anjou, die met de Staten-Generaal betrekkingen aanknoopte en onverholen liet merken, dat hem een aanzienlijke positie in de Nederlanden zeer welkom zou zijn. Maar zijn zeer onbetrouwbare persoonlijkheid en de afkeer van Frankrijk, in het Zuiden zeer verbreid, maakten hem dit niet gemakkelijk. Door bemiddeling zijner zuster, Margareta, kreeg hij sedert den zomer van 1577 relatiën met de Lalaings en enkele andere edelen in Henegouwen. Deze begunstigden zijn streven, terwijl ook Oranje, wiens buitenlandsche politiek volkomen gelijk bleef, hem hielp. Na bezwaarlijke onderhandelingen sloten de Staten-Generaal in Augustus 1578 een verdrag met hem. Hij beloofde, op eigen kosten, de Staten te zullen ondersteunen met 12.000 man en zich niet met de bestuurszaken te bemoeien. Het was dus een overeenkomst van militairen aard. Maar de bepalingen, dat Anjou den titel zou mogen voeren van „défenseur de la liberté des Pays-Bas contre la tyrannie des Espagnols et leurs adhérents" en dat de Staten hem de voorkeur zouden geven, wilden ze van landsheer veranderen, bewezen, dat er ook een toekomstig politiek plan mede gediend werd. Bij afzonderlijke acte verplichtte Anjou zich tegenover

Oranje, dat hij Katholieken en niet-Katholieken gelijkelijk zou beschermen. De overeenkomst had allesbehalve een groote uitwerking. Anjou vestigde zich te Bergen. Zijne troepen bezetten eenige kleine plaatsen in het Zuiden, maar, slecht betaald, muntten zij slechts uit in het lastig vallen der bevolking. Het toch al geringe aanzien, dat Anjou met hulp der Lalaings had verkregen, verdween spoedig. Hij zelf, ook onder den invloed der klimmende verdeeldheid, verliet in het einde van December Bergen en een maand later het land. Maar zijn rol was nog niet uitgespeeld, in tegenstelling tot die van Casimir, die in den aanvang van 1579 voorgoed heenging.

De verdeeldheid nam inderdaad onrustbarend toe. Naast de godsdiensttwisten hadden de steeds zwaardere geldelijke lasten, waarvan men geen profijt zag en waarover in de Waalsche gewesten, die het meest van het krijgsvolk te lijden hadden, luide geklaagd werd, en de slechte betaling der troepen hierop den meesten invloed. Enkele aanzienlijke bevelhebbers, meest Zuid-Nederlandsche edelen, teleurgesteld over den loop van zaken, toonden meer en meer neiging hun voordeel elders te zoeken. Reeds in het voorjaar stond La Motte, gouverneur van Grevelingen, met don Juan in betrekking. In den herfst volgden Montigny, broeder van den Henegouwschen stadhouder Lalaing, Heze en eenige andere kolonels van Waalsche regimenten, tusschen welke en de Gentenaren het tot vijandelijkheden gekomen was, zijn voorbeeld; hen bepaaldelijk noemde men Malcontenten. Deze omstandigheden werden bizonder handig benut van Spaansche zijde: door den opvolger van don Juan (in Oct. †), den bekwamen en listigen veldheer en diplomaat Alexander Farnese, prins [1]) van Parma, Margareta's zoon. Vóór het einde van 1578 strekten zijne verbindingen zich uit over allen in de Waalsche gewesten, die het met de Generale Unie niet goed konden vinden. Het persoonlijk ingrijpen van Oranje in de zaken van Gent, waartoe hij geruimen tijd in de stad verblijf hield en waar hij ook tijdelijk een einde aan de Calvinistische drijverijen wist te maken door er een godsdienstvrede tot stand te brengen, kon de dreigende scheuring niet voorkomen.

Literatuur: Japikse, *de Staten-Generaal van* 1576 (Bijdr. Vad. Gesch. V^3, 1); J. C. de Jonge, *de Unie van Brussel des jaars* 1577 ('s Grav., 1825); dez., *de Nieuwe*

[1]) Hertog sedert 1586, toen hij zijn vader opvolgde.

of Nadere Unie van Brussel des jaars 1577 (in Verh. en Onuitg. stukken, II, 161); H. F. M. HUIJBERS, *Don Juan van Oostenrijk, landvoogd der Nederlanden*, I en II (Utrecht, 1913, en Amsterdam, 1914); [L. P. VAN DE SPIEGEL], *Historie van de satisfactie van Goes en Zuid-Beveland* (Goes, 1777); A. LE COSQUINO DE BUSSY, *het Ontstaan der satisfactie van Utrecht* (Amsterdam, 1910); FRUIN, *Verspr. Geschr.*, III, 1; A. C. DE SCHREVEL, *le Traité d'alliance, conclu en* 1339 *entre la Flandre et le Brabant, renouvelé en* 1578 (in Mélanges Charles Moeller; Louvain, 1914); BEZOLD, *Briefe des Pfalzgrafen Johann Casimir*, 3 dln. (München, 1882—1903).

§ 4. De Unies van Atrecht en Utrecht.

Bij het sterke zelfstandigheidsbesef, dat zich door de verzwakking van het centrale gezag overal kon doen gelden, vertoonden verschillende deelen in deze jaren tevens neiging, om zich tot een bizonder doel aan een te sluiten: gewoonlijk tot onderlingen steun; soms onder invloed van oude herinneringen, zooals bij de pogingen van Gent, om het Brabantsch-Vlaamsche verdrag van 1339 te doen hernieuwen. In het Noorden hoort men sedert 1577 van pogingen, om enkele gewesten nader met elkander of met Holland en Zeeland te verbinden. Anjou trachtte, met steun der Lalaings, een Unie der Katholieke Zuidelijke gewesten tot stand te brengen. De omstandigheden bewerkten, dat twee zulke bizondere vereenigingen werkelijk ontstonden: de Unie van Atrecht onder de meeste Waalsche en die van Utrecht onder de Noordelijke gewesten.

Niet nationaal gevoel — al behoeft men dit ook niet geheel weg te cijferen —, zooals men bij oppervlakkige beschouwing licht geneigd zou wezen te denken, heeft de Walen tot hun afzonderlijke vereeniging gebracht, maar gehechtheid aan het Katholicisme en nog meer afkeer van het Calvinisme met zijn democratische tendenz. Daarbij waren eigenbaat, de zware lasten en de zwakke centrale regeering in het spel. Artois had de leiding en slaagde spoedig, nadat Henegouwen zijn vertrouwen op Anjou geheel verloren had. 6 Januari sloten Artois, Henegouwen en de stad Douai zich aaneen te Atrecht: hunne Unie stond op den grondslag der Pacificatie, maar met de duidelijk uitgesproken bedoeling, om alleen de Katholieke kerk te dulden, dus met den uitleg, die in het Eeuwig Edict aan de Pacificatie gegeven was. Het gevaarlijke voor de Generale Unie lag niet zoo zeer in deze bizondere Unie zelf, als in de zich tevens openbarende neiging, bij deze Katholieke gewesten zeer begrijpelijk, om vrede met Spanje

te sluiten. Waarom zou dit niet gaan? Men had immers ook vrede met don Juan gesloten. Reeds trok Parma, die den loop der gebeurtenissen afwachtte, handig met zijne troepen weg uit het Zuiden, en sloeg het beleg voor Maastricht. Aan Artois vooral liet hij de leiding bij het vredeswerk over. Maar het duurde vrij lang; er was ook veel afkeer tegen den Spanjaard te overwinnen.

Ruim twee weken na de Atrechtsche kwam die van Utrecht tot stand. De onderhandelingen over een afzonderlijke vereeniging in het Noorden werden ernstig aangevat door Jan van Nassau kort na zijn optreden als stadhouder in Gelderland. Men moet hem hier beschouwen als zaakwaarnemer van zijn broeder, die zelf, om de Generale Unie niet te schaden, niet kon ingrijpen, maar toch bij de moeilijkheden in het Zuiden een nadere vereeniging in het Noorden wenschelijk oordeelde. Het ging om de versterking van de positie der in Holland en Zeeland reeds geconstitueerde regeering. Er was veel verzet. Om het particularisme: de meeste gewesten zouden liever geheel op zich zelf hebben gestaan of zich alleen verbonden hebben met den allernaasten buurman. Maar vooral om het Katholicisme: want een ieder begreep, dat een door den zeer ijverig Calvinistischen Jan van Nassau geleide beweging op versterking van het Calvinisme moest uitloopen, al deed zij zich niet zóó positief Calvinistisch voor als de Waalsche beweging Katholiek was. De loop der zaken in het Zuiden bevorderde de onderhandelingen, die op hare beurt ook de Waalsche Unie in de hand werkten. In het einde van 1578 bedreigde Parma Gelderland en Holland toonde zich nu volijverig, om het gewest met geld en troepen te steunen; zelf schiep het zich zoo tevens een voormuur tegen een nieuwen aanval. Het kwam na vrij lange voorafgaande onderhandelingen op 6 December 1578 te Utrecht tot een ontwerp-Unie — gedacht als een vereeniging der Noordelijke gewesten alleen —, dat door de gedeputeerden van Holland, Zeeland, Friesland en Utrecht onder voorbehoud van de goedkeuring hunner meesters werd geteekend. Eerst ruim een maand later — 23 Januari 1579 — werd de Unie te Utrecht definitief aangenomen door de pas genoemde gewesten behalve Friesland, dat ten slotte aarzelde, door de Ommelanden en, bovenaan, door Jan van Nassau. In Utrecht, waar de stad van den beginne af sterk voor was geweest, had een deel der geestelijkheid zich tot het laatst toe verzet.

De Unie van Utrecht is iets geheel anders dan die van Atrecht, waarmede zij alleen gemeen heeft, dat ook zij de Pacificatie van Gent tot grondslag neemt. Zij wil deze versterken. Meer komt het Utrechtsche verbond met de Hollandsch-Zeeuwsche Unie van 1576 overeen: echter staat zij in het scheppen eener gemeenschappelijke regeering nog bij deze ten achter. De gewesten sloten zich aaneen, alsof ze maar ééne provincie waren: onafscheidbaar, maar met behoud van ieders bizondere rechten (art. 1). Het hoofddoel der aaneensluiting was zich gemeenschappelijk te verdedigen tegen elkeen, die een der leden van de Unie geweld zou willen aandoen, al was het onder het voorwendsel van den Katholieken gosdienst te willen herstellen; dit gold ook tegen het buitenland (art. 2 — 3). Hiertoe dienden versterking van en inlegering van garnizoenen in steden, v.n. grenssteden, ten deele op gemeenschappelijke kosten, invoering van gemeene middelen, opschrijving van alle mannen tusschen 18 en 60 jaar, om hen bij de verdediging te kunnen gebruiken (art. 4—8). De zelfstandigheid der leden werd in hooge mate gewaarborgd, doordat over vrede, bestand, oorlog en het opleggen der gemeenschappelijke belastingen niet dan met eenparige stemmen zou mogen beslist worden; alleen in andere zaken zou overstemming geoorloofd wezen — juist als in de Staten-colleges (art. 9). Ook zou geen der leden een verbond met een naburig land mogen aangaan dan met toestemming der anderen; evenmin zou zulk een land anders dan met aller toestemming in de Unie kunnen opgenomen worden (art. 10—11). Een verandering in de Unie was ook alleen onder deze voorwaarde mogelijk (art. 22). Onderlinge geschillen, die alle gewesten aangingen, ook over zaken, waarin eenparigheid vereischt werd, zouden door de stadhouders, die er toen waren, desnoods met bijzitters, beslist worden; geschillen, die enkele gewesten aangingen, door de andere; betroffen zij bizondere privilegiën, dan zouden zij door de gewone justitie, arbiters of minnelijk accoord beslecht worden (art. 1, 9, 16 en 21). De kerkelijke zaken waren aan de geschillen onttrokken door de zeer elastische bepaling, dat Holland en Zeeland zouden handelen naar eigen goedvinden en de andere gewesten zich zouden regelen naar den godsdienstvrede of ook naar eigen goeddunken, mits niemand om den geloove vervolgende. Kloosterlingen en geestelijken, ook gevluchte en uitgewekene, moesten uit hunne goederen onderhouden worden (art. 13—15). De leden

werden verplicht tot het handhaven van „goet recht ende justitie" tegenover elkander en tegenover vreemdelingen, van vrij onderling verkeer; zij zouden een gemeenschappelijke munt-ordonnantie beramen (art. 12, 17 en 18). Zij waren verplicht op de beschrijving van degenen, die daartoe gemachtigd zouden zijn (deze werden niet nader aangeduid), te Utrecht te compareeren en dezen van belangrijke zaken op de hoogte te brengen (art. 19—20). Geen lid zou de Unie mogen verlaten (art. 23). Zij zou bezworen worden door de stadhouders, nu in functie en toekomstige, door alle overheden, schutterijen, broederschappen en andere colleges in de heele Unie (art. 24) en verder gezegeld en geteekend (art. 25 en 26).

Men moet, om deze Unie te waardeeren, terugdenken aan den vóór-Bourgondischen tijd. Zij schiep geen eenheidstaat, zooals de Bourgondische en Habsburgsche vorsten zich voorgesteld hadden. Zij schiep niets dan een vrij losse band van eenige vroeger geheel zelfstandige staatjes, die nu toch een deel hunner zelfstandigheid prijs gaven. Zij realiseerde den vooruitgang der eenheidswording in de gewesten zelf, hoewel onder hoogen druk. Maar zij is bestaanbaar gebleken — lang, al te lang eigenlijk.

Inmiddels deden Matthias, Oranje en de Raad van State al hun best, om de Generale Unie te redden. Er werd door Matthias een nieuwe vergadering der Staten-Generaal bijeengeroepen, een plechtige, zooals bij de Pacificatie was bedoeld. Zij kwam in Maart 1579 te Antwerpen: in de praktijk was zij niet anders dan de voortzetting der bestaande. Aan haar werd een voorstel gedaan tot een nieuwe Generale Unie, dat zonder succes bleef. Het werk der centrale regeering ten deze was doodgeboren, evenals de onderhandelingen tusschen Spaansche en Staatsche gezanten, die na lange voorbereiding in het midden van 1579 te Keulen plaats hadden, onder keizerlijke bemiddeling. Men had ze, vooral van Katholieke zijde, reikhalzend tegemoet gezien en met blijde verwachting aangevangen. Het was de laatste poging tot verzoening: zij mislukte zooals alle pogingen, om Philips II en het Calvinisme te verzoenen.

Maar wel kwam het tot vrede tusschen Spanje en de bij de Unie van Atrecht aangesloten gewesten. De verstoring van den godsdienstvrede te Gent door de Calvinisten, reeds in het voorjaar van 1579, had de eerst moeilijk loopende onderhandelingen bevorderd. 17 Mei werd het vredesverdrag geteekend tusschen Spanje en He-

negouwen, Artois, Rijsel, Douai en Orchies (dit laatste gewest stond nu geheel aan de zijde der Atrechtsche Unie). De grondslag was ongeveer dezelfde als die van het Eeuwig Edict met erkenning van alles, wat sedert in deze gewesten was geschied; ook nu moesten de Spaansche troepen het land ruimen. De Katholieken hadden alle reden tot tevredenheid. Spoedig sloten zich Mechelen en in den herfst Valenciennes en Den Bosch aan. In de Waalsche gewesten bleven Doornik en het Doorniksche nog alleen de Generaliteit getrouw. De Malcontenten hadden reeds in April hunne overeenkomst met Spanje getroffen tegen belangrijke voordeelen (verdrag van Mont St. Eloy). Meerdere andere Zuid-Nederlandsche edelen, o.a. Egmond, na het einde der Keulsche onderhandelingen ook Aerschot, en hooge geestelijken gingen wat vroeger of later naar Spaansche zijde over.

Inmiddels werd de Unie in het Noorden zeer versterkt. Weldra teekenden haar de kwartieren van de Veluwe en Nijmegen benevens Venlo uit het Overkwartier. Dan volgde Friesland, ook bij gedeelten, terwijl Overijsel in Augustus een verklaring van adhaesie aflegde; in het begin van 1580 het kwartier van Zutfen en Drente. Toen omvatte de Unie de Noordelijke gewesten — de stad Groningen had wel niet zelf geteekend, maar zich in Juni 1579 feitelijk aangesloten — behalve het grootste stuk van het Overkwartier. Tegen de oorspronkelijke bedoeling in, waren Gent, Brugge, Ieperen en het Vrije, Antwerpen, Breda en Lier tot de onderteekening toegelaten. Oranje — onder invloed van den loop der gebeurtenissen in het Zuiden — gaf in Mei 1579 en Rennenberg op zijn voorbeeld in Juni een acte van adhaesie.

Literatuur: P. L. Muller, *de Unie van Utrecht* (2e druk; Utrecht, 1878); dez., *De Partijstrijd te Utrecht over de Nadere Unie* (in Verspr. Geschr., 204); Fruin, *Aanteekening op de Unie van Utrecht* (in Staatsinstellingen, bijlage I; met nauwkeurige afdruk en opgave der vroegere en latere literatuur); Trosee, Het *tijdelijk karakter der Unie van Utrecht* (in Tijdschr. voor Gesch., II, 191; cf. Themis, 1887); Hansen, *Der Niederl. Pacificationstag zu Köln im Jahre 1579* (in Westdeutsche Zeitschr., XIII, 227).

II DE VRIJWORDING VAN HET NOORDEN (1579—1609).

De eenheidstaat lag aan stukken. Alleen het Noorden had een belangrijken stap gedaan van de „slavernije in de vrijheit". Dat Holland en Zeeland de Spaansche wereldmacht weerstaan hadden, leek een phenomeen, de tijdgenooten beschouwden het als

God's werk. Wij weten nu wel, dat behalve de stoere kracht der beide zee-gewesten onder Oranje's leiding het inwendig verval in Spanje tot den gunstigen uitslag belangrijk had medegewerkt. Op de oorzaken dezer inzinking, die zich in de 70er jaren in den geheel ontredderden financieelen toestand met de gebrekkige betaling der troepen als noodwendig gevolg het duidelijkst openbaarde, gaan wij hier niet in [1]). Naar buiten zag men dit toen nog zoo niet. Er kwam voorloopig ook weer een uiterlijke opleving: door de ruimere en geregelder vloeiende inkomsten uit de koloniën in Amerika; door de verovering van Portugal (1580), die, het Iberische schiereiland tot één politiek geheel makend, Spanje's positie vooral naar de zee versterkte en bovendien alle toenmalige buiten-Europeesche betrekkingen in dit land samenbracht. Maar nooit waren de inkomsten genoeg, om aan al de behoeften van Philips' universeele politiek — haar grootsch karakter zou juist in het laatste decennium zijner regeering het sterkst uitkomen — te voldoen.

In het vrijwordende Noorden viel reeds duidelijk te zien, wat de vrijheid bracht. In kerkelijk opzicht de heerschappij van het Calvinisme. Men wilde niet, zooals het in Friesland gezegd werd, alle godsdiensten „in één pot morsen". Analoog aan die in Holland en Zeeland ging de ontwikkeling nu langzaam aan, niet in één vloedgolf, over geheel Noord-Nederland. Daarbij rijpten de staatkundige denkbeelden, die Calvijn's leer in kiem medebracht. Vooral in Frankrijk na den Bartholomeus-nacht was de theorie van het geoorloofde van den strijd tegen een tyran door Hugenootsche schrijvers, de zgn. monarchomachen, in krassen vorm verdedigd. Zij werd ook gehuldigd, maar op minder forsche wijze, in een in 1574 gepubliceerd werkje van den Nederlander Hendrik Geldorp [2].) Het is niet onwaarschijnlijk, dat de Leidsche Hoogeschool tot de verbreiding der theorie hier te lande heeft medegewerkt. Nu werd de souvereiniteit van Philips II direct bedreigd. De fictie, dat alleen zijn aanhangers hier te lande schuld trof en dat niet hij zelf de tyran was, viel ook waarlijk niet meer vol te houden. Inmiddels

[1]) Het best hiervoor is Konrad Haebler, Die wirtschaftliche Blüte Spaniens im 16 Jahrhundert und Ihr Verfall (Berlin, 1888). Een goede geschiedenis van Spanje onder de regeering van Philips II bestaat nog niet; men moet wachten op de voltooiing van Haebler's Geschichte Spaniens unter den Habsburgern, waarvan nog slechts één deel verscheen.

[2]) De reeds genoemde hypodeixis (p. 14); cf. Fruin, Verspr. Geschr., II, 170.

lag in de theorie nog een andere consequentie opgesloten: wanneer het volk recht tot verzet had, wie was dan de souverein? Men mag op goede gronden aannemen, dat reeds Beza, Calvijn's opvolger te Genève en een meer politieke kop, het dogma der volkssouvereiniteit uitgesproken heeft [1]). Spoedig hoorde men er ook in de Nederlanden van, vrij luide zelfs te Utrecht. Misschien heeft men hier in François en Jean Hotman, vader en zoon, de eerste ook hoogleeraar te Genève en bekend publicist, de tweede secretaris van Leicester, de verbindende schakels te zien.

In staatkundig opzicht bracht de vrijheid vooreerst herwinning: in de waarborging der privileges; in de grootere zelfstandigheid der deelen. Maar ook het nieuwe, dat bij al het vasthouden aan de oude vormen toch doorbrak, was hoogst belangrijk: de vergroote macht der Staten-Colleges; de bizondere positie van den Prins van Oranje, door den gemeenschappelijken strijd inniger, voorgoed met de Nederlandsche zaak verbonden. Dit nieuwe was zeer weinig omschreven. Eén zeer belangrijk punt wachtte nog geheel op een oplossing: wat zou er van de centrale regeering worden, hoe zou de verhouding der gewestelijke regeeringen tot haar zijn? In de groote Staten-macht lag onmiskenbaar een republikeinsche tendenz opgesloten, hoewel onbewust: want bewondering voor een Republiek kende men toen nog alleen in Italië en in Zwitserland. Hier te lande heette in een in den zomer van 1579 in de Staten-Generaal zelf besproken staatsstuk een republikeinsche staatsvorm onbestaanbaar. Hoogstens hoorde men meermalen de vraag: waarom de Nederlanders niet even vrij zouden kunnen wezen als de Zwitsers [2])? Toen men er eindelijk toe overging Philips II de gehoorzaamheid op te zeggen, hield men aan de monarchie vast. Maar de pogingen, om de nieuwe Staten-macht met haar in vrede en eendracht te doen leven, leden in de dagen van Anjou en van Leicester droevig schipbreuk. Toen eerst is de volle consequentie der nieuwe ontwikkeling aanvaard. Toen poneerde men, dat de Staten, die der gewesten natuurlijk, de ware souvereinen waren, ja, dat ze dit van ouds altijd waren geweest. Zoo

[1]) Borgeaud, Pages d'Histoire universitaire (Genève, 1908), 65.

[2]) Een republikeinsche stem klinkt ook hier en daar in het merkwaardige pamflet uit 1584 of 1585 bij Eppens, II, 85; bep. in de klachten over den verderfelijken aard der „glysnaren und buyckdieneren" in de omgeving der vorsten, waarin men een aankondiging van Pieter de la Court kan hooren! — De Staten van Utrecht wilden reeds in Juli 1575 een Republiek vormen (P. L. Muller, Staat, 241).

kwam men in de Republiek terecht, maar in de positie van het Oranje-huis bleef een belangrijke rest der monarchale macht over. Alleszins merkwaardig was deze ontwikkeling, die niet geprovoceerd werd, maar als van zelf uit den loop der dingen ontsproot. Wij mogen haar wel echt-nationaal noemen. Wat zoo ontstond, moet zeker de toenmalige Noord-Nederlanders bevredigd hebben. Het is zeer opmerkelijk, dat alle plannen tot het vestigen van een nieuwe centrale regeering met groot gezag, al waren deze van Oranje zelf afkomstig, mislukten. En Oranje zelf, een bij uitstek practisch man, naar de gelukkige uitdrukking van P. L. Muller, drong nooit te hard aan. Het is ook opmerkelijk, dat van de Nederlanders zelf geen ontwerpen voor een geheel nieuw staatsgebouw uitgingen. Hoogstens mocht dan eens een burger, zooals te Utrecht in 1585 gebeurde, zich bezig houden met het opstellen van nuttige en stellig ook merkwaardige raadgevingen voor de regeerwijze van zijn eigen stad.

Wij zagen, dat het Calvinisme deze ontwikkeling van het Nederlandsche staatswezen bevorderde. Kerk en staat stonden ook na den opstand zeer dicht bij elkander. Maar de vraag, hoe nu de verhouding van beiden zou worden, bleef, als zoo menige andere, onbeslist. De regeerders, zegt onze pas genoemde Utrechtsche burger, moeten goede correspondentie „met der kercken riggemendt" onderhouden, „versorgende, dat alle saecken daer wel ende ordentelijck toegaen". Zoo meenden velen. Maar anderen zeiden, dat de kerk voor zich zelf mocht zorgen zonder staatsinmenging. Hier lag een der moeilijkste politieke toekomstproblemen. De oude tegenstelling der preciesen en rekkelijken, door de Embdener kerkorde niet weggenomen, kwam er in tot uiting. Zij werd juist in den nu volgenden tijd zeer verscherpt door de komst van vele Zuid-Nederlandsche ballingen naar het Noorden, toen Parma Brabant en Vlaanderen geleidelijk veroverde.

Buiten het Calvinisme stond de hoofdgedachte der buitenlandsche politiek, zooals Oranje, wiens invloed zich hier meer dan ergens deed gelden, haar aangaf. Nadere aansluiting bij Frankrijk, zoo mogelijk ook bij Engeland, werd meer en meer haar doel, sedert alle hoop op hulp uit Duitschland ijdel bleek. Van die landen alleen mocht men den zoo noodigen steun verwachten. Het gevolg was, dat de sedert de 13e eeuw bepaaldelijk voor Holland en Zeeland bestaande buitenlandsche ontwikkeling voort-

ging en dat nu ook de Oostelijke gewesten deze beweging volgden. Betuigden al de bondgenooten den Utrechtsche Unie op aansporen van Gelderland zich niet van Duitschland los te willen maken, practische uitwerking had dit niet. Men raakte los van het onmachtige Keizerrijk, zooals men ook los raakte van België. De vele Calvinistische Belgen, die hier een toevlucht zochten, deden in zeer sterke mate en velerlei opzicht, het minst in het staatkundige, hun invloed gelden, dien van hoogere, rijpere ontwikkeling; daarna vervreemdden de bewoners van de beide deelen der Nederlanden geheel van elkander.

Literatuur: A. ELKAN, *Die Publizistik der Bartholomäus-nacht und Mornays Vindiciae contra tyrannos* (Heidelberg, 1905); L. CARDAUNS, *Die Lehre vom Widerstandsrecht des Volks gegen die rechtmässige Obrigkeit im Luthertum und im Calvinismus des* 16 *Jahrhunderts* (Bonn, 1903); Bijdr. en Med. H. G. XXXVI, 240; S. MULLER Fz., *Schetsen uit de Middeleeuwen, Nieuwe Bundel* (Amsterdam, 1914), 369.

§ 5. Om de souvereiniteit van Anjou (1579—1584).

Wanneer de scheiding in de Generale Unie zich voltooit, staat de centrale regeering, zooals deze zich sedert 1576 ontwikkeld heeft, aan de zijde, waar de Noordelijke Unie en waar Oranje staat. Maar in het Noorden vormt zich nu ook een centrale regeering van de door de Unie vereenigde gewesten, die in het 19e artikel was aangeduid. Er werden sedert Januari 1579 te Utrecht vergaderingen gehouden van gedeputeerden tot de Nadere Unie. Jan van Nassau werd tot haren directeur benoemd. In Juli werd een college tot de Nadere Unie ingesteld, terwijl daarnaast nog vergaderingen der gedeputeerden voorkwamen. In het wezen der zaak was deze regeering een nabootsing van Raad van State, landvoogd en Staten-Generaal, hoewel met nog grooteren invloed der gewestelijke Staten op hare samenstelling; de macht van den directeur, welke functie slechts kort schijnt bestaan te hebben, was nog geringer dan die van Matthias in het Zuiden. Deze regeering der nadere Unie hield zich met haast al de zaken bezig, waaraan ook de centrale regeering hare aandacht wijdde. In het bizonder met de militaire aangelegenheden: zij wierf troepen en trachtte door het heffen van gemeene middelen en ook door omslag over de leden der Unie middelen tot betaling te scheppen. Ook hier deed zich de zelfstandigheidsneiging der deelen in ster-

ke mate gelden, al werd de samenhang in dit kleinere milieu wat grooter dan in de regeering over al de Nederlanden. Zelfs was er een oogenblik sprake van, dat de Unie als één geheel in verbinding met de centrale regeering zou treden en dat zij één deputatie in de Staten-Generaal zou hebben; maar dit kwam slechts tot een begin van uitvoering. In het algemeen was de verhouding van beiden heel slecht afgebakend. De Zuidelijke steden hadden in de Unie weinig invloed, terwijl omgekeerd deze zich niet veel om hen bekommerde. De centrale regeering hield zich meest met het Zuiden bezig en behield ook de leiding der buitenlandsche zaken. De Unie zorgde voor de verdediging in het Noorden en deed daar in de moeilijke jaren, die volgden, goed werk.

Wel waren alle zorgen noodig. De Spaansche vijand maakte in 1579 en 1580 benauwende vorderingen. Parma nam in Juli van het eerste jaar Maastricht na een dappere verdediging; zijne positie in de Maasstreek werd hierdoor versterkt. In het Zuiden werden Doornik en Kamerijk, dat, hoewel onafhankelijk bisdom, sedert 1577 eenige neiging toonde zich bij de Staten-Generaal aan te sluiten, door Waalsche troepen bedreigd. In het Noorden opende de afval van Rennenberg, die zich, het voorbeeld zijner Henegouwsche verwanten volgend en onder dier invloed, met Parma verzoende, den Spanjaarden den weg. In Maart 1580 verklaarde hij zich met de stad Groningen, die hij pas in Mei van het vorige jaar met geweld gedwongen had zijn gezag te erkennen, voor Spanje. Het in tegenstelling met de Ommelanden zeer Katholieke Groningen werd nu hier een bolwerk der Spaansche macht [1]). Tusschen de troepen van Rennenberg en die van de Nadere Unie onder bevelhebbers als graaf Philips van Hohenlohe en Sonoy, beide niet meer dan 4 à 5.000 man, kwam het tot een afwisselenden strijd, waarin het geheele Noorden tot Overijsel toe betrokken werd. Koevorden en Delfzijl raakten in handen van Rennenberg, die het door zijn ligging sterke Steenwijk, dat zich onder Van den Corput kranig weerde tijdens een beleg in den winter van 1580 op 1581, niet kon bemachtigen. De stadhouder zelf stierf spoedig daarna te Groningen (Juli 1581) na een nederlaag, hem bij Grijpskerk toegebracht. De vorderingen der Spanjaarden — ten deele opgewogen door den overgang van Mechelen

[1]) De korte vertegenwoordiging der stad in de Staten-Generaal (sedert April 1579: hiervóór, p. 28) eindigde toen natuurlijk weer.

naar de Staatsche zijde in het voorjaar van 1580 — beteekenden te meer, omdat Parma in deze jaren over zeer weinig macht beschikte. Hij had krachtens den vrede van Atrecht zijne Spaansche troepen moeten wegzenden, terwijl de vorming van een inheemsch leger verre van vlot ging. Hij moest krachtens denzelfden vrede — een jaar na de bekrachtiging, d. w. z. in October 1580 — als landvoogd aftreden. Zijne moeder zou hem vervangen en kwam inderdaad daartoe naar de Nederlanden. Maar ten slotte zag zij er van af het gezag van hem over te nemen, toen zij begreep, welke zware taak haar wachtte, terwijl Alexander volstandig weigerde alleen opperbevelhebber te blijven. Philips II, door de verzoende gewesten zelf hiertoe aangezocht, handhaafde hem toen als landvoogd. Nog in een ander opzicht bleef het vredesverdrag niet in stand: dezelfde gewesten, die nu alle belang hadden bij het krachtig voeren van den oorlog, stemden er in toe, dat de Spaansche troepen zouden terugkeeren. De politiek van Philips II uit deze jaren: zeer verzoeningsgezind tegenover degenen, die zich onderwierpen, gewelddadig optredend tegen de anderen, in hoofdzaak een voortdurende voortzetting van de sedert 1573 gevolgde, vond warme bepleiters èn in Parma èn in Granvelle. De laatste was sedert 1579 als invloedrijk minister in Spanje werkzaam. Hij gaf den Koning den raad Oranje in den ban te doen, d. w. z. hem vogelvrij te verklaren, terwijl den moordenaar een rijke belooning (verheffing in den adelsstand en geld) in het vooruitzicht werd gesteld. De ban, een in dien tijd meer gebruikt middel, werd door Philips II uitgevaardigd (15 Maart 1580). Maar hoe vergisten de Koning en zijn minister zich in den aard van den Nederlandschen opstand, toen zij meenden, dat deze na wegneming van één persoon, hoe invloedrijk ook, gemakkelijk zou bedwongen kunnen worden!

Dat de centrale regeering in de benarde omstandigheden voortdurend om hulp naar buiten speurde, wie zal zich hierover verwonderen? Spoedig na het afbreken der Keulsche onderhandelingen trad zij in ernstige besprekingen met Anjou, die zelf de Nederlanders nooit uit het oog verloren had. Nu ging het ernstig om de souvereiniteit, door den Hertog van meet af geambieerd. De drijvende kracht was Oranje, voor wien de aanbieding der souvereiniteit middel was, om het groote doel: steun uit Frankrijk, te bereiken; misschien dan ook uit Engeland, want meermalen

was er in dezen tijd sprake van een huwelijk tusschen Elisabeth en Anjou. Niettegenstaande deze plausibele redenen stuitte Oranje's plan op grooten tegenstand: èn van Calvinistische èn van particularistische of anti-Fransche zijde. Alleen Vlaanderen, in vrees voor Parma, stemde vrij spoedig in 's Prinsen in Januari 1580 geformuleerde wenschen ten dezen toe en zond zelfs een eigen gezantschap naar Frankrijk. Het duurde tot Augustus, vóórdat ook Brabant, Holland, Zeeland, Mechelen, Friesland en de Ommelanden deze in hoofdzaak aanvaardden. Gelderland, Utrecht en Overijssel, die in deze jaren meermalen onderling overleg pleegden, deden dit niet. De onderhandelingen, door een gezantschap, waartoe Marnix behoorde, met Anjou in het kasteel van Plessis lès Tours gevoerd, hadden echter toch op naam van de Staten-Generaal plaats. Hier gingen de zaken vlot. Op 19 September werd het verdrag geteekend, waarbij Anjou door de Staten-Generaal gekozen werd tot vorst en heer der Nederlanden met erfelijkheidsverklaring in de mannelijke linie. Hij verplichtte zich te zorgen, dat Frankrijk Spanje den oorlog verklaarde. Het eerste land en de Nederlanden zouden een verbond sluiten, maar geen Unie zou ooit tusschen hen mogen bestaan. Anjou's gezag werd sterk aan banden gelegd. Hij moest alle bestaande verdragen, met inbegrip der Unie, en privilegiën onderhouden. De Staten stelden 24 ton jaarlijks voor oorlogsdoeleinden te zijner beschikking. Zij zelf mochten zoo vaak samenkomen als ze wilden en zonder hen kon hij niets van eenig belang doen — hierop vooral komt het aan. Bovendien hadden Holland en Zeeland zich uitdrukkelijk voorbehouden, dat zij in alles, dus ook wat de regeering betrof, zouden blijven in den staat, waarin zij verkeerden; alleen in zaken van munt, oorlog, belasting en geschillen over privilegiën onderwierpen zij zich aan het centrale gezag. Zelfs deed Anjou aan Oranje nog de belofte, om dezen na zijne keuze als erfelijk souverein der beide gewesten [1]) te zullen erkennen. Door deze bepalingen, aangenomen op bepaald verlangen der beide gewesten, bestendigden deze tot op groote hoogte hunne sedert 1572 ingenomen, afzonderlijke positie; zonder deze zouden zij het verdrag niet hebben aangenomen. Dit laatste werd in December 1580 door de Staten-Generaal aanvaard. Daarop kondigde Anjou

[1]) In de acte werd hierbij ook van Utrecht gesproken, wat waarschijnlijk een vergissing moet wezen (cf. vooral Muller en Diegerick, Anjou, I, 477 vlg.).

23 Januari 1581 de verklaring van Bordeaux af, waarbij hij de souvereiniteit op de voorwaarden van het verdrag aannam.

Ongeveer tegelijk met het begin der besprekingen met Anjou, dus in het einde van 1579, waren plannen, stellig ook op initiatief van Oranje, beraamd tot versterking der regeering. Het voornaamste beoogde de instelling van een Landraad van 31 personen, voor elk gewest een bepaald getal (b.v. Vlaanderen 5, Brabant, Gelderland en Holland elk 4, Zeeland en Utrecht elk 3), die naast den souverein met het voeren der regeering belast zou worden. Het was een voortzetting van den Raad van State, maar zóó, dat het gewestelijk belang nu ook hier zich sterker uitte. Spoedig kwam daarbij het voorstel, gedaan in het College der Nadere Unie, om in het Noorden ook een Landraad op te richten voor de landen „beoosten Maze" (d.i. ten Noorden van de Maas, dus het eigenlijke gebied dezer Unie). Eerst nadat Anjou tot souverein aangenomen was, werd men het over deze voorstellen geheel eens. Men moest toen wel. Immers! alle centrale regeering dreigde in het voorjaar van 1581 te verdwijnen. Matthias en de Raad van State naast hem legden in Mei hunne taak neer; de eerste vertrok spoedig daarop naar Duitschland. De Staten-Generaal, sedert het begin van 1580 niet meer voortdurend bijeen, besloten in een op 23 Mei te Amsterdam begonnen en in Juni naar Den Haag verlegde vergadering voorloopig zelf de regeering op zich te nemen in afwachting van de nieuwe regeling.

De „verlatinge" (d. w. z. de vervallen-verklaring) van den Koning kwam nu ook tot een beslissing. Zij was eveneens sedert 1579 aan de orde geweest [1]). In de instructie voor de gedeputeerden tot de Keulsche onderhandelingen was de verklaring opgenomen, dat de Staten, kwam het niet tot een accoord met Philips II, dezen zes weken later de gehoorzaamheid zouden opzeggen. In dien zelfden tijd hadden de Staten de hoofdgedachte van de leer der monarchomachen, wier voornaamste geschrift: de „vindiciae contra tyrannos", dat op goede gronden wordt toegeschreven aan den bekenden Hugenootschen publicist, Du Plessis Mornay, juist in dien tijd verscheen, tot de hunne gemaakt. In het reeds meer genoemde staatsstuk van het midden van 1579 (hiervóór, p. 46) werd met groote stelligheid, na een uitvoerig overzicht der tyrannie van

[1]) Het oudste voorstel is van 1575, het ging van de Ridderschap van Holland uit.

den Spaanschen Koning en zijn Raad, de conclusie getrokken, dat men zulk een vorst niet meer behoefde te gehoorzamen. Naast deze theorie dreef de praktijk tot de „verlatinge": het aannemen van een nieuwen souverein maakte het onmogelijk den ouden te blijven erkennen. Men wachtte met de uitvoering, al drong Zeeland in Augustus 1579 op een beslissing aan en al besloot Holland in Januari 1580 's Konings naam uit alle staatsstukken weg te laten, tot na het tot stand komen van het verdrag met Anjou en totdat men het over de regeling der centrale regeering eens was; misschien heeft de vrees, dat den Nederlandschen schippers, die nog altijd geregeld naar Spanje voeren, gevaar kon dreigen, er toe medegewerkt, om de zaak zoo lang mogelijk uit te stellen. Behalve bij Overijsel stuitte zij in de Staten-Generaal eigenlijk niet op tegenstand. Het definitieve besluit werd 22 Juli genomen. Vier dagen later werd het door den audiencier Van Asseliers ontworpen plakkaat der vervallen-verklaring door de Staten goedgekeurd[1]). Het huldigt — en dit voor de eerste maal in een voor openbaarheid bestemd staatsstuk — de Calvinistische staatstheorie, die hier culmineert in de beroemd geworden woorden: dat „d'ondersaten niet en sijn van Godt geschapen tot behoef van den Prince — maer den Prince om d'ondersaten wille, sonder dewelke hy egheen Prince en is". Een nieuwe eed werd vastgesteld voor alle regeeringspersonen en onderdanen, die trouw moesten zweren aan de „Geunieerde Nederlanden". Door dien eed te doen werden zij ontslagen van hun eed aan Philips II: dit is de eigenlijke „afzwering", die dus niet in de Staten-Generaal, maar daarbuiten heeft plaats gehad en vrij algemeen zonder verzet, ofschoon niet overal even vlug, in haar werk is gegaan.

Ondertusschen was de zaak van den Landraad eveneens tot een beslissing gekomen. Besloten was, dat hij tot de komst van Anjou de hooge overheid zou bezitten. Hij trad in Augustus in werking; de Staten-Generaal gingen toen uiteen. De Landraad beoosten Maze werd tegelijkertijd ingesteld en was eigenlijk bedoeld als een sub-commissie van den Landraad zelven; in werkelijkheid gedroeg hij zich evenals zijn voorganger, het College tot de Nadere Unie, zeer onafhankelijk. In het derde min of meer zelfstandige regeeringsgebied, om het zoo te noemen — door Holland en Zeeland

[1]) Niet in de groote of ridder-zaal op het Binnenhof, zooals men veelal meent.

gevormd —, was inmiddels ook een gewichtige verandering ingetreden: 24 Juli had Holland de „hooge overheid" van het gewest, nu zonder de restrictie, dat dit slechts voor den duur van den oorlog zou wezen, aan Oranje opgedragen. De gebeurtenis, op 25 Juli gevierd met een luisterrijk feest in de Ridderzaal op het Binnenhof, was de voorbereiding tot de opdracht der grafelijke waardigheid aan den Prins, waartoe in Holland veel neiging bestond. Maar Oranje, sterk in zelfbeheersching, zonder verlangen naar eigen grootheid om deze zelve, weerde af, hield tegen, zoolang hij kon.

Er was dus in den zomer van 1581 een nieuwe centrale regeering in functie en een souverein op komst. Dit alles was belangrijk, maar de allerbelangrijkste ontwikkeling, die niet zoo direct in het oog viel, lag elders. Haar moet men zoeken in de gewestelijke besturen en in het Calvinisme in het Noorden. In Holland en Zeeland was de macht der Staten zeer gegroeid, wat de langdurige afwezigheid van Oranje sedert 1577 — eerst in het einde van 1580 was hij tijdelijk in Holland teruggekeerd — bevorderd moet hebben. De ordonnantie van Maart 1581 op de vergadering der Staten van het eerste gewest, door hen en Oranje vastgesteld, gaf hun de beslissing in gewichtige zaken als geldmiddelen, souvereiniteit en regeering van het land, vrede, bestand, oorlog, verbonden. In 1582 stelden de Staten een Hoogen Raad voor het gewest in als hof van appel, ter vervanging dus van den Grooten Raad van Mechelen, die van 1587 af ook rechtsmacht over Zeeland kreeg. In dit laatste gewest beklijfde het college van gouverneur en raden niet. Reeds in 1578 kwam een college van Gecommitteerde Raden tot stand, dat meer afhankelijk was van de Staten, die alles deden om het gewest zooveel mogelijk zelfstandig te maken. Op dergelijke wijze ontwikkelde zich sedert 1576 ook de macht der Staten in de overige Noordelijke gewesten [1]). Maar hier was, behalve in Utrecht, minder inwendige samenhang. In Stad en Lande verhinderden de twisten der beide deelen zelfs alle eenheid: de Staten der Ommelanden en de stad stonden na 1576 elk op zich zelf en raakten na het verraad van Rennenberg in openlijke vijandschap. Ook in Overijsel en Gelderland was de samenhang uitermate los.

[1]) Aan onze kennis hiervan ontbreekt nog zeer veel. Het werk van mr. G. A. de Meester, de Geschiedenis van de Staten van Gelderland (2 dln.; Harderwijk, 1864), is hiervoor zeer onvoldoende. — Voor de verandering in de samenstelling der gewest. Staten tengevolge van de revolutie zie men § 7.

Hier [1]) kwam het nog niet tot de instelling van colleges van Gedeputeerde Staten, wat in Utrecht, in 1578, wel geschiedde, terwijl de macht van het in Friesland reeds bestaande college uitgebreid werd. In Gelderland behield het Hof de politieke bevoegdheid van vroeger, in Friesland ten deele, in Utrecht ging het hiermede als in Holland en Zeeland. Het Calvinisme werd in al deze gewesten, voor zoover van de Spanjaarden bevrijd, de heerschende godsdienst. Uitoefening van den Katholieken godsdienst werd onder invloed van Rennenberg's verraad en van de betrekkingen, door Katholieke uitgewekenen met Parma onderhouden, in Maart 1580 in Friesland, in Juni daaraanvolgende in Utrecht — de laatste aartsbisschop, Schenck van Tautenburg, stierf kort daarop — verboden door de Staten dier gewesten. Regelingen over de kerkelijke goederen werden hier getroffen, die levendig herinnerden aan wat in Holland en Zeeland geschied was: geen confiscatie er van, wel beschikking van de Staten er over, grootendeels voor reeds bestaande doeleinden; te Utrecht bleven de kapittelgoederen aan de kanunniken, maar gingen langzamerhand in handen van protestanten over, die er door de Staten mede begiftigd werden. In Overijsel en Gelderland schijnt deze kerkelijke verandering kwartiers- of stadsgewijze — b.v. te Deventer en te Hasselt [2]) — in haar werk gegaan te zijn; in het laatste gewest werd de Katholieke godsdienst in Januari 1582 verboden. Overal dus in hoofdzaak een paralelle ontwikkeling, hoewel gewestelijk zeer verschillend. Ook in dezen zin, dat overal de invloed van Oranje zich deed gelden, wien men als het ware macht zocht op te dringen. In Friesland aanvaardde hij na Rennenberg's verraad, om de uitermate moeilijke omstandigheden, het stadhouderschap op verzoek der Staten, met goedvinden der Staten-Generaal: hij liet het door een luitenant, Bernhard van Merode, heer van Rummen, een bekende figuur uit deze jaren, waarnemen. Gelderland, Overijsel en Utrecht samen boden hem in 1581 de hooge overheid aan, waarvoor hij bedankte. In het eerste gewest berustte de regeering bij kanselier en Raden (= Hof), nadat graaf Jan in Juni 1580 om den slechten toestand zijner eigen zaken naar Duitschland was teruggekeerd; als kanselier fungeerde hier de bekwame rechtsgeleerde

[1]) In Gelderland wel in elk der kwartieren (in 1577).

[2]) Zie De Hullu in Ned. Archief voor Kerkgesch., N. S., VI, 240, en in Archief Gesch. Aartsbisdom Utrecht, XLI, 1.

Elbertus Leoninus. Eerst in het einde van 1581 kreeg Gelderland een nieuwen stadhouder — op dezelfde wijze aangesteld als Oranje in Friesland — in Willem van den Berg, ons reeds bekend uit 1572. Men zou de verzuchting kunnen slaken, dat een minder belangelooze natuur dan Oranje misschien, althans voor het oogenblik, meer bereikt zou hebben door toe te grijpen, wat hem in den schoot werd geworpen, en aldus de regeering te versterken. Maar zou men dan ook met zoo veel voldoening kunnen wijzen op het grootsche in 's Prinsen apologie: dat hij zich aan deze landen om hen zelf had gegeven? Dit verdedigingsgeschrift van December 1580, grootendeels van de hand van Oranje's hofprediker De Villers, een beantwoording van Philips' banvonnis, is een pendant van de onafhankelijkheidsverklaring: deze is statiger; gene is heftig en stapelt alle misdaden, waarvan de faam toen den Spaanschen „tyran" beschuldigde (en die voor een groot gedeelte later onwaar gebleken zijn), opeen, om de aanklacht zoo zwaar en het verweer zoo klaar als mogelijk te doen zijn.

Aan de ontwikkelingstrits van het Noorden: Orangisme, Statisme, Calvinisme, is Anjou's souverein gezag zonder invloed voorbijgegaan. De Hertog liet zich lang wachten. Hij verzamelde in 1581 een leger — dat vrij slecht uitgerust was, want ruim in zijn geldmiddelen was hij volstrekt niet en de Staten bepaalden er zich toe hem steun toe te zeggen — en ontzette hiermede in Augustus Kamerijk [1]). Maar hij kon niet verhinderen, dat Parma zich twee maanden later van Doornik meester maakte, terwijl reeds in Juni Breda bij verrassing door de Spanjaarden genomen was. In het najaar ging Anjou naar Engeland, waar hoop op het lang besproken huwelijk hem lokte; maar de Koningin stelde hem te leur. Eerst na zijn terugkeer kwam hij naar Antwerpen, waar hij in Februari 1582 gehuldigd werd als hertog van Brabant en graaf van Vlaanderen. [2])

De regeering van den nieuwen souverein liep heel spoedig op een deerlijke mislukking uit. Dit kon haast niet anders. Zijn gezag was in de gewesten, waar het zich kon doen gelden, zeer gering. Hem zelf was dit onaangenaam; hem was het bovendien onwel-

[1]) Hier kreeg nu de Hertog zelf feitelijk het gezag in handen; na zijn dood bleef de stad Fransch tot 1596 (zie § 8).

[2]) Bovendien in April als hertog van Gelderland, waar de Staten eindelijk ook in de overeenkomst met hem toegestemd hadden; maar dit had geen practische gevolgen.

kom, dat de Staten-Generaal niet bereid waren hem meer dan ƒ 250.000 per maand voor de verdediging en afdoening van loopende schulden, benevens ƒ 50.000 per maand voor een half jaar, toe te staan. Dezerzijds bestond ontevredenheid, dat de vorst geen troepenmacht van beteekenis uit Frankrijk medebracht en dat dit land nu niet den oorlog aan Spanje verklaarde. Een aanslag op Oranje door Jean Jaureguy te Antwerpen (18 Maart), waarbij de Prins ernstig gewond werd, weet men in het eerste oogenblik van verbijstering aan Anjou zelf! Dit teekent de stemming! Op het oorlogsveld bleven de zaken slecht gaan. In het Zuiden vielen Oudenaarden en Lier in Spaansche handen. In het Noorden gelukte het — door de krachtige werkzaamheid van den Landraad beoosten Maze, die, evenals de Landraad, door Anjou bevestigd was — Lochem te houden tegen Francisco de Verdugo, den opvolger van Rennenberg; maar Steenwijk ging in het najaar verloren.

17 Januari 1583 trachtte Anjou zijne zwakke positie door geweldpleging te verbeteren. Hij wilde troepen brengen in Antwerpen en enkele andere steden in het Zuiden, waarschijnlijk om zijn gezag te vergrooten. De aanslag, tot het ondernemen waarvan zijne Fransche omgeving hem aangespoord had, liep geheel mis; de burgers joegen de Fransche soldaten met zware verliezen de stad uit, vóórdat ze er goed en wel in waren. Ook te Brugge slaagden de Franschen niet; alleen in enkele kleinere steden, o.a. Dendermonde en Duinkerken, werden zij de baas, maar dit gaf niet veel, nu de Fransche furie — zoo noemt men den aanslag op Antwerpen als tegenhangster der Spaansche — alleen den bedrijvers zelf nadeel berokkende. Het sprak van zelf, dat Anjou zich in de stad onmogelijk had gemaakt en dat een hevig misnoegen zich overal tegen hem openbaarde. Maar Oranje hield het hoofd koel, trachtte te sussen en te verzoenen, want hij gaf zijn doel niet op. Men moet aan lateren tijd denken, toen werkelijk Oranje's juist inzicht in de buitenlandsche politiek door de feiten bewezen werd, om dit te waardeeren, en men mag het dan tevens betreuren, dat Oranje zelf niet een meer waardigen steun in Frankrijk vond dan den totaal onbetrouwbaren en ook weinig bekwamen Hertog. Dat het hem groote moeite kostte in April 1583 te Dendermonde een verdrag van verzoening tusschen dezen en de Staten tot stand te brengen, zal men gaarne gelooven.

Inmiddels zag het er met de centrale regeering slecht uit. De Landraad legde na Anjou's aftocht zijn functie neer. Evenals in het voorjaar van 1581 namen de Staten-Generaal de hooge overheid tijdelijk op zich. Maar in het Noorden bleef de Landraad beoosten Maze bestaan en zelfs kwam hier opnieuw een vergadering van gedeputeerden der Nadere Unie bijeen. Zóó sterk openbaarde zich toen in deze regeering het zelfstandigheidsstreven der deelen, dat het in den zomer van 1583 leek, of de heele Unie te bersten sloeg. Onderlinge twisten bij de vleet. De gemeene middelen onuitvoerbaar, zoodat de Landraad adviseerde ze af te schaffen en zijn toevlucht tot het oude quotenstelsel te nemen. In het najaar van 1583 raakte Zutphen in Spaansche handen en bovendien kwam aan het licht, dat de Geldersche stadhouder met Parma in betrekking was en op het punt stond, Rennenberg's voorbeeld te volgen. Nog juist bijtijds kon men Van den Berg gevangen nemen. Hij is later uit consideratie voor Oranje, ofschoon niet op diens wensch, in vrijheid gesteld en trad in Spaanschen dienst. Vlaanderen en Brabant werden door Parma steeds meer bedreigd. In Vlaanderen, waar sedert 1579 de Gentsche democraten, ofschoon niet altijd de felste, geregeerd hadden, nam Oranje's invloed zichtbaar af. Evenzoo in Brabant. Men begreep zijn Fransche politiek niet. Zijn pogen, om door middel van Anjou het Zuiden te redden, leidde er toe, dat zijn aanhang hier van hem vervreemdde, wat — o! ironie van het lot — de onderwerping aan Spanje bevorderde. Te Antwerpen was de stemming zóó tegen den Prins ingenomen, dat hij in den zomer van 1583 opnieuw naar het Noorden vertrok.

Hier werd er in Holland toen ernstig naar gestreefd, om de regeering op vasten voet te vestigen: door het grafelijk gezag aan Oranje op te dragen. Het plan was na Anjou's komst door den Prins in beginsel aanvaard. De verwezenlijking zou een voortreffelijke bekroning van de in 1572 ontstane nieuwe orde van zaken geweest zijn. Toch was er wel verzet, voortspruitend uit het zelfstandigheidsstreven der deelen. Utrecht en Zeeland, die men met Holland mede wilde laten doen, toonden hiertoe zeer geringe neiging. In Holland zelf voerden Amsterdam en Gouda oppositie, waarschijnlijk om zich openbarende republikeinsche gezindheid; zij weigerden in elk geval, indien Zeeland niet meeging. Deze bezwaren leidden er toe, dat pas in Juni 1584 de voorwaarden, waar-

op Willem tot graaf zou gekozen worden, geheel vast stonden: hij zou Holland als een vrij graafschap (dus niet als een Duitsch leen) krijgen; zijn gezag werd ongeveer op dezelfde wijze als dat van Anjou beperkt; de erfelijkheid werd geregeld als in het verdrag met dezen. Tegelijkertijd was een ontwerp-Unie tusschen Holland, Zeeland en Utrecht klaar gekomen, volgens welke zij zich zouden stellen onder de regeering van een Raad met Oranje als hoofd. Maar noch dit ontwerp werd verwezenlijkt noch de grafelijkheid opgedragen: de dood kwam tusschenbeiden.

De verzoening met Anjou was gevolgd door lange onderhandelingen over een nieuw souvereiniteitsverdrag, gevoerd in Frankrijk, waarheen de Hertog inmiddels was teruggekeerd. In April 1584 werd het te Château Thierry geteekend: mocht Anjou kinderloos overlijden, de souvereiniteit zou aangeboden worden aan zijn broeder, den Franschen Koning, luidde een der belangrijkste, nieuwe bepalingen. De Staten-Generaal keurden het verdrag goed. De gewestelijke Staten hadden dit nog niet alle gedaan, toen Anjou, bij wien zich tering geopenbaard had, stierf (10 Juni). Precies een maand later vermoordde Balthasar Gérard, die, onder een valschen naam en als Calvinist zich voordoend, toegang tot de omgeving van Oranje had gekregen, dezen in het Prinsenhof te Delft. De moordenaar, uit Franche Comté afkomstig, bedreef zijne misdaad uit vurigen geloofsijver; hij werd door de schepenbank van Delft met bijstand van commissarissen uit het Hof van Holland en den Hoogen Raad ter dood veroordeeld en naar de gebruiken van den tijd op voor ons bewustzijn gruwelijke wijze terechtgesteld.

Door zijne grootsche toewijding en machtige talenten heeft Oranje tot de overwinning der vrijheid zeer veel bijgedragen. Zonder hem is de opstand ondenkbaar. Dit is èn voor Nederland èn voor de wereld zijn roem: de door hem verdedigde denkbeelden waren die van een nieuwe toekomst. Men stond bij zijn dood nog midden in zware beproeving. Zijne laatste woorden: „Mon Dieu, aye pitié de moi et de ce pauvre peuple", bewijzen, hoe hij dit zelf gevoelde. En toch was het moeilijkste deel van den strijd voorbij, zooals spoedig zou blijken. De vrijheid, met behulp van den „Vader des Vaderlands" voor zijn aangenomen land bevochten, had echter voor de eenheid der Nederlanden een gevolg, dat hij niet voorzien had. In zóó verre zou men zijn levenswerk een gedeelte-

lijke mislukking kunnen noemen, bedacht men niet bijtijds, dat hier krachten in het spel waren, die niemand kon bedwingen. Tenzij misschien — en dan voor hoe lang! — een overweldiger! Voor ons ligt Oranje's grootheid juist hierin, dat hij geweld vermeden heeft, behalve tegen den vijand van buiten. Zoo gaf hij de nationale ontwikkeling vrije baan en deze bracht in het staatkundige de Staten naar voren, naast welke een souverein gezag toen zeer moeilijk bestaanbaar bleek. Misschien ware het met graaf Willem en de Hollandsche Staten goed gegaan. In elk geval ware voor de toekomst de omschrijving der macht van de Oranjeprinsen, zooals de grafelijkheidsoorkonde deze medebracht, verre te verkiezen geweest boven de onomschreven positie, waarin de Staten en Willem's zoons [1]), tot elkander kwamen te staan. Dit is het meest positieve, nadeelige gevolg van de nationale ramp: Oranje's vermoording. De Staten-Generaal, te Delft bijeen, en de Staten van Holland, die hunne vergadering op den moorddag uit Den Haag naar het Delftsche stadhuis overbrachten, verkondigden luide, dat zij ook zonder hun voorganger den strijd zouden voortzetten. Dit was de beste hulde, die de door hem groot gewordenen hem konden brengen. En zij, vooral de Hollandsche, hebben woord gehouden.

Literatuur: J. A. G. C. TROSEE, *Het verraad van George Lalaing, Graaf van Rennenburg* enz. ('s Hert., 1894); P. L. MULLER, *Bijdragen tot de Scheiding van Noord- en Zuid-Nederland* (Bijdr. Vad. Gesch. III^7, 247 en 349; III^8, 339; IV^2, 42 en 272; IV^4, 1); dez., *Geschiedenis der Regeering der Nader Geunieerde Provinciën*, (1579—1585 (Leiden, 1867); dez., *Prins Willem I en Frankrijk* (in P. L. Muller's Verspr. Geschr.); M. PHILIPPSON, *Ein Ministerium unter Philip II. Kardinal Granvella am Spanischen Hofe*, 1579—1586 (Berlin, 1895); JAPIKSE, *Onafhankelijkheidsdag* 26 Juli 1581) in Bijdr. Vad. Gesch. V^1, 213); S. MULLER FZ., *De oprichting van het college van Gedeputeerde Staten van Utrecht* (in Bijdr. en Med. H. G., X, 339).; SLOTHOUWER, *De wording van het college van Gedeputeerde Staten in Friesland* (in Vrije Fries, XVII, 167); D. G. RENGERS HORA SICCAMA, *De geestelijke en kerkelijke Goederen onder het canonieke, het gereformeerde en het neutrale Recht, I* (Utrecht, 1905; cf. Onze Eeuw, VI^1, 444); J. L. VAN APELDOORN, *De kerkelijke Goederen in Friesland*, 2 dln. (Leeuwarden, 1915); J. S. VAN VEEN, *De afval van Graaf Willem van den Bergh* (in Bijdr. en Med. Gelre, IV, 229); J. HUIZINGA, *De vergadering der Staten-Generaal op* 10 *Juli* 1584 *na den noen* (in Bijdr. Vad. Gesch., IV^6, 361); FRUIN, *De oude Verhalen over den moord van Prins Willem I* (in Verspr. Geschr., III, 64; cf. VIII 404); BAKHUIZEN VAN DEN BRINK, *De confessie van den moordenaar* (in Cartons, II, 212).

[1]) Oranje liet 3 zoons en 9 dochters na: uit het eerste huwelijk met Anna van Buren waren Philips Willem en éene dochter; uit het tweede met Anna van Saksen († 1577) Maurits (geb. 13 Nov. 1567) en twee dochters; uit het derde met Charlotte de Bourbon († 1582) zes dochters; uit het vierde met Louise de Coligny, een dochter van den admiraal de Coligny, Frederik Hendrik (geb. 12 Juni 1584). Zie verder Blok in Nieuw Ned.-Biogr Wdb., I, 1545. — De correspondentie van Willem's laatste vrouw is uitgegeven door P. Marchegay (cf. Fruin, Verspr. Geschr., IX, 46).

Litteratuur: Bydr. vad. Gesch. V. 182:
Van denzelven: Antwoord aan v. d. Bode des Vaderl.
Brosé in Bydr. vad. Gesch.: 6 R. V 1.2: Ontkom
van de Unie van Utrecht.

§ 6. Leicester's landvoogdij (1585—1587).

Men ging na Oranje's vermoording in hoofdzaak voort in de door hem aangegeven richting. Zelfs voor het oogenblik met versnelde beweging, onder den indruk van den ernst der gebeurtenissen. Een centraal bestuurscollege, voor de wederinstelling waarvan Oranje na het einde van den Landraad tevergeefs geijverd had, verrees reeds in Augustus onder den naam van Raad van State, bestaande uit 18 leden en met Maurits, toen 17 jaar, als hoofd. Het zou voorloopig de regeering voeren, met ongeveer dezelfde bevoegdheid als vroeger de Landraad. De Landraad beoosten Maze hield een maand later op te bestaan: hij was den laatsten tijd vrij wel machteloos en nu overbodig, want het gebied der Generaliteit en dat der Unie van Utrecht vielen haast samen. Parma maakte in 1584 in het Zuiden zeer snelle vorderingen: Ieperen in het voorjaar, Brugge in den zomer, Gent — waar kort te voren Hembyze, de Calvinistische demagoog, een poging om de stad bij verraad in Spaansche handen te spelen, met het leven bekocht had — in het najaar gingen verloren. In 1585 volgden Brussel en Mechelen, terwijl Antwerpen, waar Marnix nog op 's Prinsen wensch tot eersten burgemeester benoemd, de verdediging leidde, reeds van den zomer van 1584 af ingesloten was. Blokkade, geen bestorming, was Parma's taktiek; verzoeningsgezindheid zijne politiek. Hiermede bevorderde hij de onderwerping van Brabant en Vlaanderen in hooge mate en het Noorden deed na 's Prinsen dood al even weinig tot ondersteuning als er vóór. Antwerpen, met zijn sterke ligging, hield het beleg toch ruim een jaar vol.

In één opzicht werd na 10 Juli 1584 een andere koers genomen. Van opdracht der grafelijke waardigheid aan Maurits, al werd er even over gedacht, kwam niets; evenmin van de tusschen Holland, Zeeland en Utrecht ontworpen Unie. Natuurlijkerwijze deden zich in het gewestelijk bestuur de gewestelijke Staten nog meer gelden. In Holland werd het college der Gecommitteerde Raden, nu geheel van de Staten afhankelijk, nader georganiseerd. In Februari 1585 stelden de Staten hier geheel zelfstandig een nieuwe orde op hunne vergadering vast. De Staten van Utrecht kozen zich een eigen stadhouder in Josse de Zoete, heer van Villers, een verdienstelijk krijgsman, en na diens gevangenneming in

een gevecht bij Amersfoort (1585) Adolf, graaf van Nieuwenaar, den opvolger van Van den Berg in Gelderland. Ook door de Staten van Overijsel, die het na Rennenberg's verraad eenige jaren zonder stadhouder gesteld hadden, was Nieuwenaar in 1584 gekozen. Die van Friesland stelden Willem Lodewijk, zoon van Jan van Nassau, aan, die hier sedert Februari 1584 als Oranje's luitenant gefungeerd had. Had het Spaansche gevaar niet gedreigd, wie weet, of de gewestelijke Staten niet het geheele stadhoudersambt onvervuld gelaten hadden. Maar Parma naderde bedenkelijk: in Maart 1585 gaf Nijmegen zich op voor de stad voordeelige voorwaarden over; spoedig volgde Doesburg. Men moest toch iemand hebben, om de verdediging te leiden! Maar is het niet hoogst opmerkelijk, dat Holland en Zeeland wachtten tot November 1585, vóórdat zij een stadhouder aanstelden? Maurits kreeg toen tevens den titel van Prins van Oranje — ofschoon deze aan Philips Willem rechtens toekwam. De benoeming schijnt ten slotte vergemakkelijkt te zijn door de aanstaande komst van Leicester. Er bestond vrees, dat deze het ambt, indien het niet vervuld was, voor zich zou eischen.

De buitenlandsche politiek werd een voortzetting van die van Oranje. Overeenkomstig het verdrag van Château Thierry had deze zelf na Anjou's dood geraden de souvereiniteit aan koning Hendrik III op te dragen. Toch ontmoette deze raad vrij veel tegenstand. Er deden zich stemmen hooren — vooral die van Holland's landsadvocaat Buys — om zich niet tot Frankrijk, maar tot Engeland te wenden. Ook hoorde men zwakjes de meening uiten, dat men zich niet tot vreemden met souvereiniteitsaanbiedingen moest wenden, maar in de allereerste plaats op eigen krachten steunen; o.a. verdedigde Gouda deze opvatting [1]). Eerst in December 1584 besloten de Staten-Generaal tot de opdracht aan Hendrik III en zelfs hadden Holland en Zeeland — nadat men gemerkt had, dat hierop in Frankrijk groote prijs gesteld werd — er in toegestemd dit nu geheel op gelijken voet met de andere gewesten te doen. Maar Hendrik III weigerde de opdracht (Maart 1585); deze Fransche koning, die steeds aarzelend in zijne politiek tegenover de Nederlanden geweest was, durfde nu den

[1]) Ook in het meer genoemde pamflet bij Eppens (II, 102).

strijd met Spanje, waarvan zijne moeder hem altijd had trachten terug te houden, heelemaal niet aan. De binnenlandsche toestand in het eigen land was dreigend: de Katholieken, onder leiding der Guises een ligue vormend, maakten zich gereed de eventueele opvolging van den Hugenootschen koning van Navarre, na Anjou's dood den naasten erfgenaam tot de kroon, te betwisten, en reeds had Philips II zich op Granvelle's raad met de ligue in verbinding gesteld. Na deze weigering wendden de Staten zich met hetzelfde aanbod tot koningin Elisabeth, wie ze het vorige jaar opnieuw om steun gevraagd hadden. Zij weigerde eveneens. Men kon na hare houding van 1572 af niet anders verwachten. Maar ook bracht hare politiek niet mede te dulden, dat Spanje de Nederlanden geheel onderwierp. Deze overweging bracht er haar toe, om — nu Parma zulke groote vorderingen maakte — een aanzienlijken steun toe te zeggen, tegen belangrijke voordeelen voor zich. In Augustus 1585 sloot zij met het Nederlandsche gezantschap, dat haar de souvereiniteit was komen aanbieden, een verdrag, dat in October van weerszijden bekrachtigd werd. Engeland zou op eigen kosten 6000 man troepen leveren, benevens 1150 man bezetting, die gelegd zouden worden in Den Briel, Vlissingen en het fort Rammekens (op Walcheren), welke als onderpand voor de terugbetaling der Engelsche onkosten tot een jaar na het einde van den oorlog in Engelsche handen zouden worden gesteld. Hierdoor kreeg Engeland — aan den mond van Maas en Schelde — een prachtige positie op het vasteland. De aanvoerder der Engelsche troepen benevens twee andere Engelschen zouden zitting hebben in den Raad van State en dus op deze wijze ook op de politieke zaken invloed oefenen. In de omstandigheden van het oogenblik — juist 18 Augustus capituleerde Antwerpen — was deze overeenkomst als een gelukkige gebeurtenis te beschouwen, al bleef dan de vraag, bij wie de souvereiniteit toch wel berustte, eigenlijk onopgelost en al was Elisabeth volstrekt niet van plan den oorlog tot het uiterste voort te zetten. Dit wist men hier nog zoo niet en men begroette Robert Dudley, graaf van Leicester, die reeds meermalen van zijne neiging, om de Nederlanden te helpen, had doen blijken en die op aandrang der Staten zelf door de Koningin tot opperbevelhebber van het hulpleger was benoemd, bij zijne verschijning in December 1585 als een waren redder in den nood. De gunsteling, die bij de Koningin meer dan één vermocht, de

ware Calvinist, de schitterende edelman, zou uitkomst brengen.

Onder dezen indruk deden de Staten-Generaal kort na Leicester's aankomst, een zeer onberaden stap. Zij benoemden den Engelschen graaf tot landvoogd, wat deze volgaarne aannam (1 Febr. 1586). Hiermede herstelden de Staten den bestuursvorm, die in Januari 1578 was ingesteld bij Matthias' benoeming. Met dit verschil, dat nu de landvoogd niet in naam van een Koning optrad, zooals toen, maar in naam van een denkbeeldig souverein — immers de Staten-Generaal kon men eigenlijk als zoodanig niet beschouwen —, waardoor zich staatsrechtelijk een zeer eigenaardige toestand voordeed. En verder met dit onderscheid, dat voor de praktijk gewichtig was, dat de macht van den nieuwen landvoogd grooter was dan die van één zijner voorgangers. Op Leicester's bepaald verlangen was deze „absoluut" in krijgszaken te water en te land, terwijl hij als vroegere gouverneurs de zaken van politie en justitie in handen zou hebben en de Raad van State niet naast, maar onder hem zou staan, want hij was aan 's Raads adviezen niet gebonden. Nooit had sedert het begin van den opstand iemand zulk een macht bezeten. Men kon haar tot op zekere hoogte vergelijken met die van een Romeinschen dictator of met die van een Engelschen protector. Er was deze gelukkige kant aan het geval, dat de aan Leicester gedelegeerde macht een krachtig centraal gezag mogelijk maakte, en hieraan was groote behoefte, want ook de Raad van State van 1584 had zich geen wezenlijke autoriteit kunnen verschaffen. Wat de zaak ondoordacht maakte, was, dat er geen rekening was gehouden met de sedert 1572 tot zoo groote ontwikkeling geraakte Statenmacht: zeker! de landvoogd bleef in geldzaken van deze ten slotte afhankelijk, evenals hij ook de privilegiën moest handhaven, maar zouden de gewestelijke en algemeene Staten, die zich met alles hadden leeren bezig houden, zich nu in eens laten terugdringen? Het ware mogelijk geweest bij zeer veel omzichtigheid en beleid. Maar hoe dit te verwachten van iemand, die de Nederlanden niet of weinig kende, noch bizonder op de hoogte was van hunne ingewikkelde politieke omstandigheden of van de positie, door Holland en Zeeland, sedert 1572 verworven en juist nu, na het verlies van Brabant en Vlaanderen te sterker uitkomend? Leicester, zonder eenige buitengewone bekwaamheden, zeer ijdel en zonder veel moreel besef, is heel spoedig het spoor bijster ge-

raakt en zijne regeering werd toen tot een kort tusschenspel met negatief resultaat.

Men mag van den nieuwen landvoogd niet zeggen, dat hij zijne taak zonder goede bedoelingen aanving. Hij hoopte stellig tot de vrijmaking der Nederlanden mede te werken en dacht niet in de eerste plaats aan eigen grootheid zooals Anjou. Hij trotseerde de woede zijner koningin over de aanneming der landvoogdij, die zij niet gewild had, omdat dit den schijn gaf, alsof Engeland zich toch dieper in de Nederlandsche zaken ging steken dan ooit in hare bedoelingen gelegen had. Zelfs kan men niet ontkennen, dat er plan in het regeeringsbeleid der eerste maanden van Leicester's landvoogdij stak. Er werd met meer kracht geregeerd dan sedert jaren. Er vallen meer besluiten van de centrale regeering uit dien tijd te noemen dan in jaren daarvóór genomen waren. Ze werden uitgevaardigd te Utrecht, waar Leicester zich spoedig na zijne benoeming — waarschijnlijk om in het centrum te zijn — vestigde (1 April). Hierheen kwam ook de nu nieuw samengestelde Raad van State, waarin geen Brabanders en nog slechts één Vlaming zitting hadden en waarvan Maurits niet meer het hoofd was. Wel werd deze, evenals de andere stadhouders, door Leicester in zijne stadhouderlijke functie bevestigd.

Te Utrecht bevond de landvoogd zich in een voor Nederland nog al woelige omgeving. De stad deed in deze jaren in de verte denken aan het Gent van 1577 en daarna. Sedert den zomer van 1585 heerschte hier een streng-Calvinistische partij, evenals elders met democratische neigingen, die zich met behulp van Nieuwenaar van de regeering had meester gemaakt. Ook hier beteekende dit groote onverdraagzaamheid; aan de prediking van den zeer gematigden Hubert Duifhuis, die zich een eigen kerk met veel toeloop gesticht had, werd weldra een einde gemaakt. En tevens een gedeeltelijke terugkeer tot het oude: immers meer dan in eenige andere Noord-Nederlandsche stad was Utrecht in de Middeleeuwen aan gilden-bewegingen onderhevig geweest; het streven der burgerhoplieden hoofden der acht burgervendels, die de beweging leidden, was er op gericht den sedert 1528 geknotten invloed der burgerij op het stadsbestuur, waarin tijdens de revolutie een kleine kring van aanzienlijken voorgoed bevestigd scheen te zullen worden, te herstellen. Hunne denkbeelden kregen voedsel door de duizenden juist nu het land binnenstroomende ballingen uit

het Zuiden, waarvan de meerderheid de streng-Calvinistische richting toegedaan was. Ook Leicester zelf, die zich streng Calvinist noemde, toonde zich tot deze denkbeelden aangetrokken, al berekende hij er misschien de draagwijdte niet van. In elk geval heeft zijn regeeringsbeleid den invloed zijner Utrechtsche omgeving in sterke mate ondergaan. En verder dien van enkele uitgewekenen, waaronder mannen waren, die om hunne grootere ervaring, juist in de zaken der centrale regeering, voortreffelijke diensten konden bewijzen: zoo Adolf van Meetkercke, het bovenbedoelde Vlaamsche lid van den Raad van State; zoo Daniël de Borchgrave, den secretaris van dit college; zoo ook Jacques Reingoud, die van de financieele administratie van vroegeren tijd uitstekend op de hoogte was, maar een slechte reputatie op moreel gebied genoot. Inderdaad koos Leicester niet al zijne medewerkers op de gelukkigste wijze! Dat hij Buys, die in 1585 — na het besluit tot de souvereiniteits-aanbieding aan Frankrijk — als landsadvocaat afgetreden was en nu als lid van den Raad van State fungeerde en die in het bizonder Holland zoo goed kende, afstiet, was hoogst onverstandig. Deze handelwijze markeert in het klein Leicester's grootste fout: miskenning van Holland.

De voornaamste regeeringshandelingen van den landvoogd, die elkander binnen kort tijdsbestek opvolgden, wijzen dit direct uit. 4 April kondigde hij een plakkaat af tot verbod van allen handel met den vijand, dus ook met België, en tot uitvoer van alle levensmiddelen en dingen, dienende tot het voeren van den oorlog. In Mei gelastte hij de samenroeping van een nationale synode. In Juni richtte hij een Kamer van Financiën op met Reingoud als thesaurier-generaal. Iets later stelde hij drie colleges van admiraliteit in — te Hoorn, Rotterdam en Veere —, die van de centrale regeering afhankelijk zouden wezen. Geen dezer maatregelen was onwettig[1]) of ondoelmatig. Door de drie laatste werd de eenheid in kerk en staat bevorderd: nationale synodes tot regeling der kerkorde, inbegrepen de verhouding tot den staat, waren in 1578 en 1581, hoewel zonder bemoeiïng der centrale regeering, ook reeds samengekomen, maar hadden nog niet tot een definitief resultaat gevoerd; de vroegere Raad van Financiën was in 1581 — bij de oprichting van den Landraad — verdwenen, evenals de Geheime Raad, maar

[1]) Voor de admiraliteiten zie Elias, Schetsen, t.a.p., 241.

was voor het richtig beheer van Generaliteitsgeldmiddelen stellig noodig; bij de oprichting van den Raad van State van 1584 had het in de bedoeling gelegen het zeewezen, dat sedert 1572 onder Holland en Zeeland gestaan had, aan het beheer van dezen Raad te onderwerpen, wat toen niet uitgevoerd geworden was. De eerste maatregel had ten doel: den vijand, die door de Hollandsche en Zeeuwsche schippers van alles werd voorzien, uit te hongeren. Het was geen plotseling opduikend plan, dat Leicester hier verwezenlijkte. Er was reeds meermalen op aangedrongen — vooral van streng-Calvinistische zijde — en het leek ook zoo verleidelijk den vijand op deze wijze te nekken. In Spanje overwoog men even goed plannen, om den handel der rebellen te verhinderen: vooral Granvelle stond ze voor en in 1585 waren de Nederlandsche schepen daar dan ook voor het eerst in beslag genomen. Juist in hetzelfde jaar (Aug.) hadden de Staten-Generaal ook reeds een dergelijk verbod uitgevaardigd als Leicester nu. Maar evenmin als men in Spanje consequent de Nederlanders bleef weren — men had het door hen aangevoerde graan te zeer noodig — konden de Staten hun verbod handhaven. Holland, dat om zijne zich zeer sterk uitbreidende vrachtvaart tusschen Zuid- West- en Noord-Europa een zoo groot mogelijke handelsvrijheid behoefde, kantte er zich tegen. Brachten de Hollanders geen graan naar Spanje, anderen zouden het doen en de vrachtvaart zou verloopen. En wat zou de opbrengst der licenten vervangen? Tegen den zin der Utrechtsche democraten verhinderde Holland in 1585 de tenuitvoerlegging van het plakkaat. De landvoogd, door dit in wat anderen vorm te hernieuwen, schaarde zich aan de zijde der eersten en tegenover Holland. Een dergelijke handelwijze was in de bestaande omstandigheden onbezonnen en even zeer waren dit de andere maatregelen, in zoo verre ze buiten overleg met Holland genomen werden. Welke waarborg hield het machtigste gewest over, dat met zijne belangen rekening zou gehouden worden? Reeds benoemde de landvoogd ook gouverneurs in de Hollandsche frontiersteden. Zelfs gaf hij Sonoy een afzonderlijke commissie als gouverneur van West-Friesland. Moest Holland klein gemaakt en misschien door het handelsverbod — vroeg men wantrouwend — den Engelschen kooplieden een kans in Spanje gegeven worden?

Het directe gevolg van Leicester's onbezonnenheid was, dat de

beweging tot versterking van het centraal gezag, die in de hem opgedragen groote macht hare uitdrukking gevonden had, in Holland geheel tot staan kwam. Kras stelden de Staten van het gewest, nu geleid door Johan van Oldenbarnevelt, die in Maart 1586 tot hun landsadvocaat benoemd was, zich tegenover den landvoogd. Deze toonde zich wel tot concessies bereid: verzachting van het handelsplakkaat; beperking van de werkzaamheid der Kamer van Financiën, die spoedig geheel verdween, toen Holland er in slaagde de absolute onbetrouwbaarheid van Reingoud, ook nu weêr, te bewijzen. Maar de ontstemming en het wantrouwen verdwenen niet meer. De handelingen der Utrechtsche democraten, die, niet zonder voorkennis van den landvoogd, Buys gevangen zetten en een 60-tal tot hunne tegenpartij behoorende aanzienlijke burgers, onder wie Floris Thin, den advocaat der Staten, uit de stad banden, waren niet geschikt de Hollandsche regenten gerust te stellen. Deze duldden ten hunnent geen volksinvloed op het bestuur en hadden in 1581 bij resolutie van de Staten van het gewest zelfs verboden de gilden of andere corporatiën te raadplegen, zooals tijdens den opstand bij enkele belangrijke aangelegenheden geschied was. Tusschen hen en de strenge Calvinisten gaapte ook het geschil over de verhouding van kerk en staat, dat in Holland, bep. te Leiden, in vorige jaren reeds tot hevige twisten had geleid en ook door de in Augustus in Den Haag gehouden synode niet werd weggenomen, al bekrachtigden de Staten van Holland de hier aangenomen kerkorde.

Ongelukkigerwijze bracht Leicester's optreden ook de vorderingen van Parma niet tot staan. Met het Engelsche krijgsvolk, slecht uitgerust en door Elisabeth slecht betaald, viel weinig uit te richten. Alleen Maurits slaagde er in Axel te verrassen (Juli). Maar Parma nam Grave en Venlo en wendde, na aldus zijne positie aan de Maas opnieuw versterkt te hebben, zich naar het Keulsche, dat sedert 1582 ook in den strijd betrokken was: de aartsbisschop Gebhard Truchsesz was Protestant geworden en had zijn aartsbisdom willen seculariseeren; hij riep den steun der Staten in, die weinig voor hem konden doen, terwijl de nieuwe aartsbisschop, die zich ten slotte kon handhaven, Parma's hulp kreeg. Deze bezette nu Neusz en bedreigde Rijnberg, toen Leicester, in September zelf te velde trekkend en Doesburg heroverend, hem noopte naar Gelderland te gaan. Het kwam echter

niet meer tot een belangrijke gebeurtenis. Een kleine Engelsche troep werd bij Warnsveld [1]) verslagen en Leicester kon Zutfen niet hernemen, zooals zijn plan geweest was.

Nog geen jaar na Leicester's komst en aan alle blijde verwachtingen was een einde. De landvoogd zelf, diep teleurgesteld, vertrok in November tijdelijk haar Engeland. De Raad van State zou inmiddels regeeren, maar kreeg geheimen last, om in de aanzienlijke ambten zonder 's landvoogds voorkennis geen wijziging te brengen. Zeer spoedig hernam nu de Staten-beweging haren loop. De Staten-Generaal, door Holland beheerscht, drongen den Raad op zijde. Zij gelastten Buys in vrijheid te stellen. Zij wijzigden Leicester's verbodsplakkaat, dat weldra in vergetelheid raakte. Het verraad van twee, door Leicester aangestelde, Iersche Katholieke officieren, die Deventer en de Staatsche schansen bij Zutfen aan de Spanjaarden overleverden (Jan. 1587), deed de beweging tegen den landvoogd zeer in kracht toenemen. De Raad van State, wiens eenjarige commissie in Februari afliep, werd nu door de Staten-Generaal eigenmachtig ten deele nieuw samengesteld met uitsluiting van Leicester's aanhangers, o.a. Meetkercke, die kort te voren ook uit de Staten-Generaal geweerd was. De Staten van Holland verklaarden Maurits zelfstandig ten opzichte van den landvoogd. Het was een heftige reactie tegen wat in 1586 was geschied. En tegen den landvoogd persoonlijk wendden de Staten zich met een scherpe aanklacht, die ze hem in Engeland toezonden.

Natuurlijk wekte dit verzet. Maar de Utrechtsche democraten waren geen partij voor het machtige Holland, dat allen tegen Parma behoefden. Hun hoofd Gerard Prouninck, gezegd Van Deventer, afkomstig uit Den Bosch en door Leicester benoemd tot burgemeester van Utrecht, mocht nog zoo handig wezen en de heele Staten van het gewest onder zijn invloed brengen, er buiten luisterden weinigen naar hem. De Staten-Generaal hadden reeds in 1586 verklaard hem om zijn Brabanderschap niet als Utrechtsch gedeputeerde te kunnen toelaten. Alleen Friesland won hij door den invloedrijken Hessel Aysma, die uit persoonlijke motieven handelde, voor zijn ook door Leicester zeer toegejuicht plan, om aan koningin Elisabeth nogmaals — en wel onvoorwaardelijk — de

[1]) Hier sneuvelde Philip Sidney, toen gouverneur van Vlissingen, de beroemde Engelsche dichter.

souvereiniteit aan te bieden. De Staten van de beide gewesten zonden hiertoe, toen de Staten-Generaal weigerden er toe mede te werken, afzonderlijke deputatiën naar Engeland, wat moeilijk te verdedigen was met het oog op de Unie van Utrecht! Inmiddels ontstond er in 1587 een levendige gisting in het heele land: Prouninck met de Utrechtsche democraten, een deel der predikanten, de Engelschen tegenover Holland en Zeeland. Het allermerkwaardigst werd de papieren oorlog. Eenerzijds werd in een door Thomas Wilkes, Engelsch gezant en lid van den Raad van State, opgesteld betoog de stelling verdedigd, dat de souvereiniteit bij het volk behoorde, dat dus de Staten tot hunne handelingen niet gerechtigd waren. Anderzijds poneerden de Staten van Holland in een door François Vranck, pensionaris van Gouda, geschreven deductie, dat de souvereiniteit in het gewest hun toekwam, ja, sedert het begin van den graventijd bij hen berust had. Ziehier uit de praktijk en de Calvinistische staatsleer geboren theorieën, welker historische waarde even groot, nl. nihil was, maar waarvan de eerste, omdat zij de verdediging der sterkste partij was, het won: zij werd de staatsrechtelijke theorie van Nederland voor niet minder dan 200 jaar.

Midden in de beroering keerde Leicester terug (Juli). Onmiddellijk deed hij een poging, om Sluis, een sterke vesting, die sedert het voorjaar door Parma belegerd werd en voor welke ten gevolge van de groote verdeeldheid niet veel gedaan was, te ontzetten: zij mislukte en begin Augustus gaf Sluis zich over. Geen gelukkig tijdstip tot hervatting der regeering voor den landvoogd! Maar deze kwam hiervoor eigenlijk ook niet: hij had in de eerste plaats een opdracht zijner vorstin uit te voeren. Elisabeth hoopte vrede te kunnen bewerken tusschen Spanje en de Nederlanden! Zij had hierover in 1586 voortdurend met Parma onderhandeld en deze had haar de schoonste beloften gedaan. Onderwijl zijn Koning druk bezig was met het voorbereiden van een groote uitrusting tegen Engeland, waarop hij reeds lang zon en waartoe hij te eerder overging, nu Elisabeth Maria Stuart had laten terechtstellen (Febr. 1587)! Een vrede, hoopte zij, zou haar eigen rijk voor een inval vrijwaren. Een merkwaardige vorstelijke blindheid! Leicester, die zelf altijd tot de oorlogspartij in Engeland behoord had, was een onwillig vredesgezant, maar hij moest gehoorzamen. Hij maakte het voorstel tot het aanknoopen van onderhandelin-

gen aanhangig in de te Dordrecht bijeengeroepen Staten-Generaal. Het vond een zeer ongunstig onthaal en bedierf bovendien de positie van den landvoogd bij de democraten, die van vrede heelemaal niets moesten hebben. Oldenbarnevelt, in wien het verzet tegen hem zich geheel concentreerde, had nu heel gemakkelijk spel. Leicester, die zijn gezag voelde wegzinken, greep tot het uiterste middel: geweld. Hij poogde den landsadvocaat gevangen te nemen, de regeering van Amsterdam om te zetten: alles mislukte; evenzeer een samenzwering te Leiden te zijnen gunste, die aan enkele der deelgenooten het leven kostte (o.a. kapitein De Maulde). Reeds in December bevond de graaf zich op de terugreis naar zijn vaderland: de Koningin, die hem trouw bleef en de Nederlanders van grove ondankbaarheid beschuldigde, had hem teruggeroepen. In Januari 1588 deed hij van zijn ambt afstand bij een acte, die eerst in April hier aankwam.

Zijne landvoogdij herinnerde men zich in de 17e eeuw als een der donkerste tijdperken uit de landsgeschiedenis. Men begrijpt het: nooit na 1572 was de met den opstand aangevangen ontwikkeling in Holland zóó sterk bedreigd als toen. Men begrijpt ook de gevolgen: geen souverein of daarmede gelijkstaand gezag meer opgedragen aan een vreemdeling; de Staten zelf waren zich van hunne souvereiniteit voorgoed bewust geworden; dit beteekende ook: duurzame verzwakking van het centraal gezag en groote zelfstandigheid der deelen.

Literatuur: FRUIN, Verspr. Geschr., III, 118; BROERSMA, *Het tusschenbestuur in het Leicestersche tijdvak* (Goes, 1899); HUGES, *Het Leven en Bedrijf van Mr. François Vranck* ('s Grav., 1909); BRUCE, *Correspondance of — Leicester — in the years* 1585, 1586 (London, 1844); BLOK, *Correspondance inédite de Robert Dudley, comte de Leycester; et de François et Jean Hotman* (Haarlem, 1911); BROERSMA en G. BUSKEN HUET, *Brieven — uit de papieren van Jean Hotman* (in Bijdr. en Med. H. G. XXXIV, 1).

§ 7. De bevestiging der Republiek. (1588—1594).

Robespierre's woord, dat de Republiek in Frankrijk in 1792 steelsgewijze binnengeslopen was, is ook toepasselijk op de Republiek der Geunieerde Gewesten, die in 1588 ontstond. Tot hare oprichting werd nimmer een besluit genomen; evenmin werd zij ooit uitgeroepen of afgekondigd. Hare wording werd door de sedert 1572 wassende Staten-macht en de omstandigheden ver-

oorzaakt. Het toeval wilde, dat met haar ontstaan een wending in den krijg intrad: Philips gebruikte Parma's krachten van 1588 af voor zijne universeele plannen, die hun graf vonden in de Armada en in het koning-worden van Hendrik IV in Frankrijk, en liet de Nederlandsche zaken inmiddels op haar beloop. Deze gebeurtenissen en hare gevolgen moeten het aannemelijk-zijn van den republikeinschen staatsvorm in Nederland bevorderd hebben. Toch maakte zij de Republiek als zoodanig niet wezenlijk populair. De successen, die behaald werden, gedijden ten voordeele van hen, die ze behaalden: Maurits en Willem Lodewijk, vooral van den eersten, een zoon immers van den Vader des Vaderlands.

Zien wij nu eerst naar de veranderingen, die de revolutie in de staatsinstellingen aangebracht heeft. Weg was de vorst. Weg waren de voornaamste colleges en ambtenaren der centrale regeering [1]). Over hiervan waren alleen de Raad van State en de Staten-Generaal met enkele, meest bij deze colleges behoorende ambtenaren. Gezamenlijk waren ze gevestigd in Den Haag, waar het Binnenhof sedert 1588 voorgoed als de zetel der Nederlandsche regeering kan worden beschouwd. En tevens der Hollandsche: want ook de Staten van Holland vergaderden geregeld hier, terwijl de stadhouder van het gewest er zijne residentie had. Beide colleges der centrale regeering waren tijdens de revolutie van aard veranderd, de Raad bovendien van samenstelling. Welk van beiden zou nu het machtigst worden? Wie onze beschouwing tot nu toe gevolgd heeft, zal niet om een antwoord verlegen staan. De Raad moest het natuurlijk afleggen, niet omdat — naar men op gezag van Van Slingelandt veelal zegt — er twee Engelsche leden in waren: dit was hoogstens een bijkomstige omstandigheid; maar omdat in de Staten-Generaal de invloed der afzonderlijke deelen zich beter kon doen gelden.

Nadat Leicester's afstand bekend geworden was, kreeg de Raad van State een nieuwe instructie (12 April 1588). Hierbij behield hij een vrij uitgebreide macht — uit te oefenen met Willoughby, den nieuwen opperbevelhebber der Engelsche troepen, krachtens het verdrag van 1585 —, maar toch beperkt, vergeleken bij die van 1584. Hij kreeg te zorgen voor het onderhouden der buitenlandsche betrekkingen, dus niet voor het beleid er van; hij

[1]) In het Zuiden werd deze op de oude wijze opnieuw ingericht; dit begon na don Juan's breuk met de Staten-Generaal in 1577.

kreeg in het algemeen de leiding der oorlogs- en legerzaken, niet echter ter zee, benevens het beheer der Generaliteitsgeldmiddelen. Maar in de praktijk hield men zich volstrekt niet aan de instructie. In zijn geheele machtssfeer werd hij in de eerstvolgende jaren, niet zonder dat het tot wrijving kwam, teruggedrongen door de Staten-Generaal, van wie hij krachtens de instructie reeds afhankelijk was. In de buitenlandsche betrekkingen werd hij geheel uitgeschakeld. In de leiding der militaire zaken werden zijne bemoeiïngen sterk ingekort: in hoofdzaak bleef voor hem behouden het toezicht op de vestingen aan de grenzen der Unie en het jaarlijks opmaken en toelichten der oorlogspetitie (begrooting van voor de Generaliteit noodige kosten, v.n. voor den krijg[1]). In het beheer der geldmiddelen werd hij sedert 1602 ter zijde gestaan door een Generaliteits-Rekenkamer, die men kan vergelijken met den Raad van Financiën uit den tijd van Karel V met dit groote onderscheid, dat het geldelijk beheer bij het verzwakte centraal bestuur van veel minder beteekenis geworden was. De oorzaak van deze machtsvervloeiing lag in den aard van den Raad van State, die uit zijne samenstelling [2]) het best te kennen is: behalve de Engelsche leden hadden er in zitting de stadhouders en twaalf leden — deze laatste, aangewezen, gewoonlijk voor 3 à 5 jaren, door de gewestelijke Staten en daarna toegelaten door de Staten-Generaal, in deze verhouding, dat Holland drie, Gelderland, Zeeland en Friesland elk twee, Utrecht, Overijsel en Groningen [3]) elk één aanwezen; er werd bij meerderheid der aanwezige leden beslist. In dit college konden de leden zich dus onttrekken aan gewestelijken invloed — en dit was niet naar den smaak der nieuwe machthebbers; het gevoel van saâmgehoorigheid was er te zwak voor.

Veel beter waarborg voor het gewestelijk belang gaf de samenstelling der Staten-Generaal of eigenlijk de vergadering van de gedeputeerden ter Generaliteit. Deze laatste benaming, waarop in lateren tijd zoowel De Witt als Slingelandt zullen wijzen als de juiste, herinnert het duidelijkst aan den oorsprong: de gewestelijke Staten-Generaal, de standen-vergaderingen, immers vóór

[1]) De staat van oorlog is de bij de petitie behoorende lijst, gevende de samenstelling van het leger.

[2]) Volgens Res. St. Gen. 4 Febr. 1587, 2 Febr., 25 April, 15 Aug. 1588 (Alg. Rijksarchief).

[3]) Dit laatste pas definitief na de reductie der stad in 1594 (hierna, p. 86).

vereeniging ontstaan, zonden hunne deputatiën met lastgeving. Dit karakter bleef in hoofdzaak bewaard. Er is, bepaaldelijk door Oranje in de jaren na 1576, meermalen op aangedrongen, dat de gedeputeerden volmacht zouden krijgen, om althans in bepaalde, dringende zaken zelf te beslissen; maar zóó ver kwam het nooit. Wel verdween in de praktijk het onderscheid tusschen de beide vormen van de vergadering uit den tijd van Karel V. Wel veranderde de rechtspositie geheel en al [1]). Maar de gedeputeerden bleven gebonden door den wil hunner committenten. Zij brachten dier adviezen uit, de adviezen dus van zeven Staten-colleges, die na de afscheiding van het Zuiden vertegenwoordigd bleven, in deze volgorde: Gelderland (het hertogdom!), Holland, Zeeland, Utrecht, Friesland, Overijsel, Groningen (dit laatste sedert 1594). Het advies van elk gewest woog, althans in theorie, even zwaar: dat van Holiand stond gelijk met dat van Overijsel, maar dit deed er minder toe, omdat in belangrijke zaken toch eenparigheid vereischt was en geen „overstemminge" kon plaats hebben. De leiding der vergadering, het presidium, wisselde (sedert 1577) wekelijks tusschen de gewesten in de pas genoemde volgorde. De bevoegdheid dezer nieuwe Staten-Generaal is nooit omschreven: het zou bij den aard van het college moeilijk geweest zijn dit te doen. Zij bemoeiden zich — reeds van 1576 af — met alles, wat de Generaliteit aanging: verhouding tot het buitenland, leger, vloot, geldzaken. Zij kregen hierin de bovenhand ten opzichte van den Raad van State. Het was dan ook heel natuurlijk, dat ze van 1593 af — zooals ook reeds van 1576-1580 het geval geweest was — permanent werden: zij vergaderden elken dag, uitgezonderd gewoonlijk op Zondag, tot 1796 toe! De praktijk maakte weldra, dat zij in kleinere zaken zelfstandig, souverein dus, beslisten, zooals zij in 1576 en volgende jaren reeds meermalen gedaan hadden; zij kregen ook de regeering in de van de Generaliteit afhankelijke landen, waarover later. In deze opzichten ontwikkelden zij dus een eigen karakter. Maar dat zij de eigenlijke regeering van den Raad van State overnamen, beteekende krachtens hun ouden aard, die ook nu hun belangrijkste kenmerk bleef, dat deze overging op hunne committenten. Zoodra een eenigszins belangrijke aangelegenheid werd voorgesteld, moesten de gedeputeerden deze „overne-

[1]) Cf. hiervóór, p. 33 en passim.

men", ten einde ze te onderwerpen aan de gewestelijke Staten; later is men dit ruggespraak houden gaan noemen. In de Generaliteit werd hierdoor in hooge mate de gewestelijke zelfstandigheid gediend. Zooals zich in de Unie (van Utrecht), die nu met de Generaliteit samenviel, de idée van verbond van zelfstandige staatjes, van Statenbond dus, in dezen tijd op steeds sterkere wijze ontwikkelde.

Men kan dit het best zien aan de wijze, waarop de bondsacte werd toegepast. Juist die bepalingen der Unie, waardoor de eenheid het meest werd bevorderd, werden ter zijde gesteld. De gemeene middelen, op de convooien en licenten na, bleken — we zagen het reeds (hiervóór, p. 58) — onuitvoerbaar; alleen een bierimpost, in 1578 ingevoerd ter betaling der ammunitie, rekte zijn bestaan eenigen tijd [1]). De voor de Generaliteit noodige gelden werden haast uitsluitend verkregen uit petitiën — evenals vroeger —, die over de gewesten werden omgeslagen; elk gewest zorgde voor het opbrengen van zijn aandeel (quote) [2]) op de wijze, die het zelf goed vond; ook de domeinen werden gewestelijk beheerd. De quotes kwam volstrekt niet geheel bij de Generaliteit in. Het werd n.l. een vaste gewoonte — waarmede de sedert 1572 in Holland en Zeeland bestaande toestand werd bevestigd —, dat elk gewest uit zijne quote een gedeelte der troepen, die in dienst der Generaliteit stonden, betaalde; dit is het stelsel der repartitie (verdeeling), dat den gewestelijken invloed in het leger natuurlijk groot deed blijven. Dit was ook het geval bij het zeewezen. Hier werd een poging tot meerdere centralisatie gedaan door de benoeming van Maurits tot admiraal-generaal in 1588 en de oprichting van een college van superintendentie voor het marine-beheer in 1589. De poging mislukte, evenals die van 1584 en 1587 mislukt waren: het college, nooit geheel volwassen, verdween reeds in 1593. Het bestuur over de vloot bleef toen onder den admiraal-generaal aan de vijf colleges van admiraliteit te Rotterdam, Hoorn en Middelburg, Amsterdam en Dokkum. Hunne definitieve regeling dateerde van 1597. Maar de eerste drie dateerden

---

1) Zie het art. van mej. dr. Timmer in Bijdr. Vad. Gesch., V³, 360; cf. Res. St. Gen. 1576—1609, II. p. 280 en vlg.

2) De quoten-tabel heeft eerst vrij wat heen en weer geschommeld. Eerst die van 1616 gaf een norm, die haast tot het einde der Republiek bleef gehandhaafd: Gelderland ruim 5½ %, Holland ruim 58 %, Zeeland ruim 9 %, Utrecht bijna 6 %. Friesland ruim 11½ %, Overijsel ruim 3½ %, Groningen ruim 5½ %.

eigenlijk reeds uit den tijd, toen Holland en Zeeland alleen in opstand waren, en vertegenwoordigden de drie afzonderlijke deelen van hun gebied. Dat van Amsterdam, opgericht in 1586, ontsproot uit den wensch der machtige koopstad naar een afzonderlijk college; dat van Dokkum, in 1645 overgebracht naar Harlingen, kwam in 1597 voort uit den wensch van Friesland naar zelfstandigheid ten dezen. En al deze colleges verheugden zich ten opzichte van elkander in groote onafhankelijkheid, al brachten de zgn. Haagsche besognes hunne gedeputeerden tot 1609 tweemaal per jaar bijeen. Zij bestonden uit 9 à 12 leden, op dezelfde wijze benoemd als die van den Raad van State; grootendeels waren het leden uit het gewest, waarin het college resideerde, met toevoeging van enkele uit andere gewesten; dat van Zeeland bestond uit de 6 leden van de Zeeuwsche Gecommitteerde Raden met 3 leden uit Holland en Utrecht. Zij zorgden elk in zijn district voor het zeewezen en voor de heffing van de convooien en licenten, die tot uitrusting der vloot dienden en tot uit- en ingaande rechten geworden waren. De gewesten, waar geen admiraliteit was, ressorteerden onder één der colleges: Utrecht, Overijsel en het Noorderlijk deel van Gelderland onder Amsterdam; het Zuidelijk deel hiervan onder Rotterdam; Groningen onder Friesland.

Een eigenaardig samenstel deze Generaliteit, niet waar! Weinig consequents, veel toevalligs — lukraak gemaakt. Maar een groote mate van gewestelijke zelfstandigheid was gewaarborgd en de afzonderlijke positie, door Holland en Zeeland sedert 1572 verworven, ziet men duidelijk nawerken. Natuurlijk kon van zulk een centraal gezag niet veel kracht uitgaan. Was al een belangrijk besluit genomen, het haperde nog dikwijls aan de uitvoering, vooral bij het opbrengen van quotes. En middelen, om den nalatige te dwingen, waren er wel: b.v. inlegering van krijgsvolk, maar werden zeer weinig— en op den duur heelemaal niet meer — gebruikt. De Raad van State diende hiervoor volgens zijne instructie te zorgen, maar zijne autoriteit was zoo uitermate gering! En een gerechtshof van de Generaliteit ontbrak geheel. De Raad van State fungeerde als zoodanig voor slechts enkele gevallen, bep. voor delicten in oorlogszaken (correspondentie met den vijand, verraad). De hoogste militaire rechtspraak werd overgedragen op den tijdens Maurits ingestelden Hoogen Krijgsraad als hof van appel van de vonnissen der krijgsraden in het leger.

De hooge ambtenaren van deze slappe Generaliteit waren gemakkelijk te tellen. De admiraal-generaal vond voorloopig niet eens zijn complement in een kapitein-generaal: Holland had in 1589 voorgesteld Maurits ook als zoodanig aan te stellen, maar Friesland hield het tegen. Er was een thesaurier-generaal, die in den Raad van State zitting had met adviseerende stem, en een ontvanger-generaal: de eerste met het toezicht op, de tweede met het beheer der gelden belast. Er was een griffier van de Staten-Generaal en een secretaris van den Raad van State, die, omdat zij niet voor een bepaalden tijd benoemd waren, beter van de loopende zaken op de hoogte waren dan de altijd wisselende gedeputeerden en aan deze positie, waren het mannen van beteekenis, gemakkelijk veel invloed konden ontleenen; met Cornelis Aerssen, griffier van 1584—1623, en Christiaan Huygens, secretaris van 1584—1624, was dit voor het eerst het geval. Deze ambtenaren vond men ook vóór den opstand behalve den griffier, wiens ambt van 1576 — bij de samenkomst der Staten-Generaal — dateert.

Machtiger dan de centrale regeering, een schim van die uit den vorstentijd, was de gewestelijke. Hier vond men immers de souvereinen in de Unie: de Staten, welker machtige ontwikkeling tijdens den opstand wij reeds schetsten. Die van Holland bestonden als vroeger uit twee leden: ridderschap en steden, maar het aantal der laatste was van zes op achttien geklommen. Naast Dordrecht, Haarlem, Delft, Leiden, Gouda en Amsterdam werden nu geregeld beschreven: Rotterdam, Gorkum, Schiedam, Schoonhoven, Den Briel, Alkmaar, Hoorn, Enkhuizen, Edam, Monnikendam, Medemblik en Purmerend. Zelfs waren in de jaren na 1572 soms nog meer steden opgeroepen (o. a. Woerden, Weesp, Oudewater), maar dezer comparitie werd niet bestendigd. Elk der 18 steden had één stem, de ridderschap — bestaande uit een twaalftal ridders, die een gesloten college vormden, dat zelf zoo noodig nieuwe leden benoemde (coöpteerde) — eveneens. Deze laatste werd bij rondvraag het eerst uitgebracht en genoot een zeker aanzien, maar was nooit van grooten invloed. In Zeeland waren de abt van Middelburg en de edelen — gene van zelf vervallen, deze uitgeweken — verdwenen. De steden waren vermeerderd met Vlissingen en Veere, sedert het begin van den opstand ter dagvaart opgeroepen. Er waren dus zeven steden, althans met Reimerswaal, dat echter (het werd in 1632 ontruimd nadat op ver-

schillende tijden groote stukken door de zee weggeslagen waren) sedert 1578 niet meer onder de „goede" steden van Zeeland gerekend werd. Bovendien beschikte de eerste edele, als hoedanig Oranje sedert 1572 evenals vóór 1567 [1]) optrad, over één stem, die door zijn vertegenwoordiger in het gewest uitgebracht werd. Ook de stemmen van Veere en Vlissingen behoorden feitelijk aan hem, omdat hij in 1581 het markiezaat, dat te voren aan Philips II had behoord, gekocht had. Minder groot was de verandering in Utrecht, al zou men dit anders verwachten. Het lid der geestelijkheid bleef hier in anderen vorm bestaan: uit de nieuwe bezitters van de goederen der vijf kapittelkerken te Utrecht (cf. hiervóór, p. 55) werden volgens een in 1582 door den toenmaligen Landraad getroffen regeling 10 à 12 personen door de stad Utrecht voorgedragen („genomineerd"), waaruit de ridderschap en de kleine steden er 6 à 8 kozen; deze „geëligeerden" bleven het eerste lid der Staten uitmaken, terwijl ridderschap en steden (onder wie Utrecht verreweg het machtigst was) het tweede en derde lid als van ouds vormden. Tevergeefs poogden de Calvinistische democraten het overblijfsel der geestelijkheid te doen vervallen. Nog minder verandering in Gelderland, waar door de krijgskans het Overkwartier, dat in Parma's handen bleef, wegviel en waar de bannerheeren, die de Unie niet hadden willen teekenen, geen afzonderlijke vertegenwoordiging meer hielden, en in Overijsel, waar eigenlijk alles bij het oude bleef. In Friesland zagen de steden, oorspronkelijk niet van de go, waarin ze lagen, afgescheiden, hun recht op afzonderlijke vertegenwoordiging erkend: zij vormden met z'n elven sedert 1579 een vierde kwartier, dat evenals elk der uit dertig grietenijen bestaande drie goën één stem op den landdag had. In Groningen, waar de Ommelanden sedert 1577 verscheidene malen afzonderlijke Staten-vergaderingen hielden, kon eerst in 1594 een definitieve regeling getroffen worden.

Deze gewestelijke Staten-vergaderingen of landdagen of dagvaarten werden niet als de Staten-Generaal permanent. In de meeste gewesten kwamen zij een paar maal per jaar bijeen; in Holland en Zeeland vaker. Er waren echter uit hen voortgekomen colle-

---

[1]) Toen als voogd voor zijn zoon, den graaf van Buren, die heer van St. Maartensdijk en Scherpenisse was; als hoedanig na 1572 werd niet uitgemaakt. — De andere edelen hebben in 1624 hun toen trouwens niet erkend recht, om in de Staten beschreven te worden, aan Maurits overgedragen (Fruin in Archief Zeeuwsch Genootschap 1908, p. 8).

ges, die wel dagelijks vergaderden: de Gecommitteerde Raden of Gedeputeerde Staten (cf. hiervóór, p. 55). In Gelderland kan men alleen de landschapstafel, die tijdens een landdag werd samengesteld uit zes gedeputeerden van elk der overigens afzonderlijk vergaderden de drie kwartieren en die dan de loopende zaken afdeed, min of meer als zulk een college, maar van tijdelijken aard, beschouwen. In Overijsel werden eerst in 1591 gedeputeerde Staten ingesteld, maar zij kregen er nooit zulk een positie als in de andere gewesten, waar de Staten door hen beschreven werden [1]). De meeste macht hadden ze in Holland en Zeeland. In Zeeland bestonden ze uit één lid namens den eersten edele en uit één lid namens elk der steden. In Holland waren twee colleges: dat van het Zuiderkwartier (definitief ingesteld in 1590), bestaande uit één lid namens de ridderschap, één namens elk der 6 groote steden benevens Rotterdam en Gorkum, terwijl het tiende lid beurtelings door de drie overige steden werd aangewezen; dat van het Noorderkwartier, ontstaan uit de afzonderlijke positie van dit gebied sedert 1572, gevormd door zeven leden, één namens elk der zeven steden. In het algemeen was aan deze colleges het dagelijksch bestuur opgedragen, bep. het oppertoezicht op de financiën en de domeinen. Ook hadden zij, althans in Holland, jurisdictie in zaken van verraad, valsche munt, levensmiddelen en belasting-inning. In Zeeland vormden zij tevens het admiraliteitscollege. In Friesland waren ze ook met het toezicht op de dijken belast.

De souvereiniteit der gewestelijke Staten moet men volstrekt niet onbeperkt opvatten. Zij was in hooge mate gebonden. De gedeputeerden der steden kwamen overal ter Staten-vergadering met een lastgeving hunner committenten, even goed als die ter Staten-Generaal met een opdracht van de hunne. En het recht van overstemming moge in enkele dezer colleges of deelen er van al wat ruimer geweest zijn dan bij andere — een eenvormige regeling bestond hierover volstrekt niet —, dit stond overal vast, dat in geldzaken de meerderheid de minderheid nimmer kon dwingen. Bij de Statensamenstelling ging dit ook eigenlijk niet anders: Amsterdam immers had in theorie even veel te zeggen als Purmerend; van deze verhouding gold precies hetzelfde als van die van

[1]) In Overijsel deden dit de drosten der drie kwartieren of ook wel de steden.

Holland-Overijsel in de Generaliteit. Ook deze Staten konden dus zelfstandig niets van belang afdoen. De punten van den beschrijvingsbrief werden vooraf behandeld in de vroedschappen en in de ridderschaps- en andere colleges: dezer adviezen werden ter vergadering door de gedeputeerden der eerste en door de laatste gewoonlijk zelf ingebracht. Deed zich tijdens de vergadering een onverwachte zaak van belang voor, zij werd overgenomen: de vergadering scheidde op reces of enkele gedeputeerden gingen naar huis, om naderen last te halen. Toch was — niettegenstaande deze gebondenheid — veel meer eenheid in het gewestelijk dan in het Generaliteitsbestuur. Het gewest had zijn eigen belastingen (grootendeels geheven op verbruiksartikelen), zijn eigen Hof, tot op zekere hoogte zijn eigen troepen, het streefde naar een eigen kerkorde [1]) en had een stadhouder.

Het ware rationeel geweest, had men den stadhouder of gouverneur, immers den plaatsvervanger van den vorst afgeschaft. Willem van Oranje was ook eigenlijk in Holland en Zeeland geen stadhouder meer (hiervóór, p. 54). Maar toen de opdracht der grafelijke waardigheid niet doorging, greep men hier in 1585 naar het oude ambt terug, dat in de andere gewesten steeds behouden gebleven was. Het was als een surrogaat voor een souverein gezag, waartegen immers vrij sterke oppositie bestond. Het is, of men er tegen opzag iets nieuws te creëeren, meer in overeenstemming met den nieuwen toestand. Men bracht het zelfs niet verder dan tot het ontwerp eener instructie — het vaststellen bracht te veel moeilijkheden mede! — en gaf Maurits alleen een commissie, die in tamelijk algemeene termen vervat was. Zijne hieruit voortvloeiende bevoegdheid ontleende hij in hoofdzaak aan de traditie van wat een stadhouder vóór den opstand deed. Hij had den waren (nu Calvinistischen) godsdienst te handhaven; evenzoo de justitie — hij was in naam voorzitter van het Hof; hij had het recht van gratie; hij benoemde meerdere ambtenaren en bestelde de magistraat in de steden: dit laatste, waardoor hij invloed op het tijdens den opstand in samenstelling onveranderd gebleven stadsbestuur oefende, was zijn voornaamste prerogatief. Hij was bovendien, evenals vroeger, kapitein- en admiraal-generaal in zijn gewest. Niet alleen in het gewestelijk bestuur bracht het

[1]) Zie nader § 10.

stadhouderlijk gezag een zekere eenheid: het deed dit zelfs eenigermate in de Unie. Maurits toch werd na Nieuwenaar's dood (1590) op aandrang van Holland ook stadhouder in Utrecht, Gelderland (hier pas in 1591) en Overijsel. Het geschiedde niet overal op dezelfde wijze, maar toch zóó, dat de Staten dezer gewesten op de benoeming den meesten invloed hadden, en sedert deden deze de benoeming altijd zonder eenige bemoeiing van de Staten-Generaal: het stadhouderschap werd dus geheel en al een gewestelijke waardigheid. De band, door het ambt tusschen de meerderheid der gewesten gelegd, was dan ook uitsluitend van persoonlijken aard. Voegt men hier aan nog toe, dat Maurits admiraal-generaal der Unie was en dat hij de voornaamste leider in den oorlog werd, dan ziet men, dat in zijn persoon — ook om het ideëele gezag, dat hij aan den Oranje-naam ontleende — ten slotte het sterkste element van eenheid stak; tevens vertegenwoordigde hij de monarchale idée, het duidelijkst door zijn recht van gratie en zijn invloed door middel van de magistraatsbestelling. Meer nog zou de eenheid bevorderd zijn, ware Maurits ook stadhouder in Friesland geworden. Maar hier was nu eenmaal Willem Lodewijk aangesteld — evenals in de Ommelanden (1584) — en men kon er niet aan denken hem te verdringen, zelfs indien de zeer op hunne zelfstandigheid gestelde Friezen dit al gewild hadden.

Gewestelijke ambtenaren van aanzien waren er ook niet veel. Een secretaris der Staten-Colleges, een ontvanger-generaal, ontvangers van 's gemeenlands (d. i. van het gewest) middelen —, en dan in Holland en Zeeland een landsadvocaat of raadpensionaris. Het ambt van kanselier in Gelderland (de laatste, Marten Goris of Gregorii, stierf in 1632) en Overijsel ging in den opstand te gronde; evenzoo dat van landsadvocaat in Utrecht (Thin was de laatste). In beide gewesten, die zich het krachtigst organiseerden, kwam dit ambt nu tot groot aanzien. Het steeg met de beteekenis der Staten, wier eerste ambtenaar de landsadvocaat was, zelf. Hij werd de leider (niet de vóórzitter) der vergadering (in Zeeland pas in 1599). In Holland had de landsadvocaat bovendien zitting in de Gecommitteerde Raden van het Zuiderkwartier met adviseerende stem, terwijl hij geregeld deel uitmaakte van de deputatie ter Staten-Generaal, waar Oldenbarnevelt meer dan eens als voorzitter fungeerde. Een cumulatie van invloedgevende bedieningen dus! En de Hollandsche

landsadvocaat mocht zelfs — sedert Buys — de voor de Staten inkomende brieven openen, evenals hij de uitgaande had op te stellen. Hieronder begrepen diplomatieke correspondentie, want in den tijd van den opstand had Holland ook eigen, hoewel nooit zeer uitgebreide betrekkingen — Oranje deed de meeste hiervan af! — buitenaf gehad. Deze correspondentie bleef de landsadvocaat voeren, ook nu Holland niet meer alleen stond, of liever: zij werd veel omvangrijker, want in het buitenlandsch beleid nam Oldenbarnevelt, althans sedert 1588, feitelijk geheel en al Oranje's plaats in. Zoo werd zijn ambt van buitengewone beteekenis: een Generaliteitsfunctie vervulde hij als minister van buitenlandsche zaken, hoewel zonder eenige officieele opdracht en zonder dat men er iets van vond in zijne instructie (van 6 Maart 1586[1]), die alleen zijne werkzaamheid als Holland's minister omschreef. Deze ontwikkeling was een gevolg van de omstandigheden en van Oldenbarnevelt's persoonlijkheid.

Een ingewikkeld staatswezen als dat van onze Republiek was weinig geschikt tot actie. Een gangmaker was meer dan ergens noodig. Al de deelen en deeltjes van wat toch één geheel, hoe los ook samenhangend, vormde, moesten door éene kracht in beweging gemaakt en naar één doel gericht worden. Een zekere meegaandheid, die de Nederlandsche regenten in de groote landszaken aan den dag pleegden te leggen, althans in dezen tijd, mits ze met voorzichtigheid geleid werden, maakte het regeeren ten minste mogelijk. Dat de beweegkracht van Holland uitging, was alleszins natuurlijk. Een Willem van Oranje ontbrak. Maurits toonde voor politieke zaken weinig zin en aanleg. Oldenbarnevelt (geb. 14 Sept. 1547) te Amersfoort, die den geheelen opstand medegemaakt had — hij was in 1572 een der eerst ingeschreven advocaten bij het nieuwe Hof van Holland —, die van 1577 tot 1586 gefungeerd had als pensionaris van Rotterdam, aan de onderhandelingen over de Unie van Utrecht een levendig aandeel genomen had en in het verzet tegen Leicester onmiddellijk *de* leider geworden was, werd toen van zelf de ziel van het geheel. Een persoon van groote werkzaamheid en wilskracht, weinig plooibaar, eerzuchtig, niet belangeloos. Uiterst bekwaam en met groote ervaring als staatsman, de kaart van West-Europa goed kennende.

[1]) Voor Buys was een instructie opgesteld in 1581; de instructie van 1579, die Bor, II, 21, in substantie mededeelt, is waarschijnlijk een concept.

Hoe noodig toen Holland's bewust voorgaan was, het blijkt juist hieruit, dat deze Utrechtenaar dit uit alle macht bevorderde. Niet uit overtuiging, dat het zóó ook het beste was. Immers Oldenbarnevelt achtte de staatsregeling zonder krachtig centraal gezag eigenlijk een gevaar. Hij accepteerde haar, omdat het niet anders kon, zooals Oranje ook gedaan had.

„L'assemblée des Etats Généraux est quasi nulle. — Nostre Conseil d'Estat sont partiz chacun vers son quartier. — Voilà le beau régime pour deffendre un pays divisé en soy mesmes contre ung prince si puissant monarche qu'est nostre ennemy" [1]). Aldus een Engelschman in Maart 1588. En ziet — juist nu ging het goed! Dat kwam, omdat er dóórzettende leiding van Holland en Oldenbarnevelt uitging. De toestand was dreigend en het land vol beroering. Het leger klaagde en vooral de Engelschen, door Elisabeth zeer slecht betaald, waren oproerig. Maar Holland zorgde resoluut, dat er geld kwam, ook voor de Engelschen, en dit had direct een rustverwekkende uitwerking. Met eenig krachtsbetoon werd Sonoy, die weigerde zich onder Maurits te stellen en zich te Medemblik tot verzet gereed maakte, tot onderwerping gebracht; de post van luitenant in het Noorderkwartier werd daarna niet meer vervuld. Met moreelen steun van Holland gelukte het den gematigden elementen in Utrecht aan de heerschappij der democraten in de stad een einde te maken (Oct. 1588). Alleen te Geertruidenberg, waar de bezetting onder den Engelschman Wingfield, een zwager van Willoughby, zich zeer weerbarstig betoonde tegen Holland, kon dit gewest zijn autoriteit niet ten volle doen gelden. In April 1589 leverden de soldaten de stad aan Parma over. Het was de eerste en de eenige winst van beteekenis, die de Spaansche landvoogd sedert 1587 behaalde [2]).

Terwijl Holland met rustige kracht zijn beperkt doel nastreefde, was de Spaansche Koning op het veroveren van de wereld uit. Als erfgenaam van Maria Stuart, tevens in opdracht van paus Sixtus V, die Elisabeth van den troon vervallen verklaard had, trachtte Philips in 1588 het plan tot verovering van Engeland ten uitvoer te leggen. Parma had het afgeraden evenals vroeger Alva. Hij kreeg echter last het voornaamste deel zijner troepen aan de Bel-

[1]) Correspondance — de — Leycester (uitg. Blok), 247.
[2]) Willoughby vertrok kort daarna; hij kreeg geen opvolger.

gische kust samen te trekken en tot inscheping in Duinkerken en Nieuwpoort gereed te houden. Dit zou geschieden, wanneer de in de Spaansche en Portugeesche havens uitgeruste „Onoverwinnelijke Vloot", bestaande uit een 130-tal schepen, waaronder 60 groote galjoenen, de grootste zee-equipage, die de wereld nog gezien had, op de kust zou zijn aangekomen en de Noordzee zou beheerschen. De grootsche onderneming liep op een groteske mislukking uit. Slechte zeemanschap van den hertog de Medina Sidonia, den Spaanschen admiraal, onbruikbaarheid van de logge zware galjoenen tegen de wèl bezeilde, vlugge Engelsche scheepjes van Drake en de zijnen waren de voornaamste oorzaken van het Spaansche onheil. Een deel der schepen werd vernietigd door de Engelschen, een ander door de Noorderstormen, toen de „armada" om den Noord in het late najaar naar huis trachtte te komen; het kleinste redde zich. Parma had werkeloos moeten toezien: een blokkade der Belgische havens door Nederlandsche en Engelsche schepen had hem geheel en al verhinderd zich met Medina Sidonia in verbinding te stellen. Een kostbaar jaar, terwijl zijne kansen zich zoo mooi hadden laten aanzien, was verloren. Een aanslag op Bergen-op-Zoom, die hij nog waagde na den aftocht der „Armada", mislukte. Philips had veel aanzien verspeeld en zich bovendien Elisabeth voorgoed tot vijandin gemaakt: Engeland was van 1588 af met Spanje in openlijken oorlog. Reeds het volgende jaar ondernamen Engelschen en Nederlandsche zeevaarders een tocht naar Portugal — eigenlijk met het doel, om don Antonio, onechten zoon van een Portugeeschen prins en rumoerig pretendent naar den kroon van dit land, in zijne vermeende rechten te herstellen.

En weldra volgde in West-Europa een tweede gebeurtenis van wereldhistorische beteekenis: Hendrik III, die het hoofd der ligue, den zeer machtig wordenden Hendrik van Guise, in 1588 had laten vermoorden, werd in het voorjaar van 1589 op zijne beurt vermoord en daarmede eindigde roemloos het huis der Valois. Zou nu Hendrik van Navarre uit het huis Bourbon koning worden? De Hugenoot op den troon? Maar de Spaansche Koning kwam op voor de rechten zijner dochter Isabella, geboren uit zijn huwelijk met Elisabeth van Valois. De Fransche Katholieken, die zelf geen zoo gewild candidaat meer hadden als Hendrik van Guise geweest was, waren toch deze aanspraken lang niet sympathiek

gezind. Eenige jaren van strijd in Frankrijk volgden, waarin de Hugenootsche candidaat geleidelijk terrein won. Voortdurend werden nu de beste Spaansche krachten hier gebruikt. Parma, die reeds in 1589 bevel kreeg in de Nederlanden niets van belang te ondernemen, moest weldra zelf naar Frankrijk, om er de krijgsoperatiën te leiden. Hij kreeg er eigenlijk een verloren zaak te verdedigen, terwijl inmiddels de door hem bijna geredde Spaansche heerschappij in Noord-Nederland voorgoed verloren ging.

De constellatie der West-Europeesche zaken was voor Nederland zóó gunstig als nooit in prins Willem's dagen het geval geweest was. En die hem vervingen hebben hiervan een schitterend gebruik gemaakt: Willem Lodewijk en Maurits door hunne aanvallende strategie; Oldenbarnevelt door zijne politieke en financieele leiding. Men kan zich van hun werk het beste denkbeeld maken door de lezing van *het* klassieke werk onzer historiographie, *Fruin's Tien Jaren*, — aanvangende in 1588.

De groote daad van Maurits en Willem Lodewijk is de organisatie van de troepen te hunner beschikking en de nieuwe taktiek, die zij bij den belegeringsoorlog invoerden. Hun werk, waarvan aan Willem Lodewijk de eer van het initiatief toekomt, berust voor een deel op de studie van het Romeinsche krijgswezen: in zóó verre kan men het de renaissance op dit gebied noemen. Het berust verder op nauwkeurige wiskundige studiën, waarin Maurits, die op de hulp van Simon Stevin mocht bogen, uitblonk. Betere indeeling der troepen in kleinere eenheden met grooteren onderlingen samenhang; voortdurende exercitiën; ten deele veranderde bewapening; groote uitbreiding van de artillerie; verrichting van het schans- en graafwerk door de soldaten zelf en niet meer door afzonderlijk hiertoe gelichte pionniers, waardoor het beter en vooral vlugger ging. Met deze veranderingen vormden zij een leger, dat voor dien tijd model mocht heeten. Het staande deel hiervan telde niet meer dan een 10.000 man, die zoo noodig voor één veldtocht werden vermeerderd. Het was kleiner dan in de vorige jaren — in 1588 was een heele partij afgedankt —, maar het was oneindig beter voor zijne taak geschikt. Vooral ook: het werd nu geregeld betaald, zoodat men van muiterij in het Statenleger niet meer hoorde; er heerschte een strenge discipline, zoodat de bevolking van hare weermacht niet veel meer te lijden had. Geen alles omversmijtende revolutie was het, wat de beide veld-

heeren — ook niet op eens, maar in een reeks van jaren — bewerkten. Behouden bleef het huurleger, grootendeels uit vreemdelingen (Duitschers, Engelschen, Schotten) samengesteld: de kern was dus dezelfde, maar het omhulsel veranderde. Toch wachte men zich voor een geïdealiseerd beeld. Wat een moeite kostte het het noodige geld ter beschikking te krijgen, al gaven Holland en Zeeland een nog zoo goed voorbeeld! Wat een gewrijf was er, vóórdat het krijgsdoel was vastgesteld: elk gewest trachtte het leger naar zijn kant te trekken, om het eerst zijne grenzen te beveiligen of zijn gebied geheel te bevrijden. In wonderlijke lijdelijkheid ondergingen de stadhouders dezen Stateninvloed, die zich door gedeputeerden te velde, eerst ook uit den Raad van State, deed gelden tot in het legerkamp, en schikten er zich zooveel mogelijk naar. In bewonderenswaardige eensgezindheid leidden zij als kapiteins-generaal hunner gewesten samen de krijgsverrichtingen: Willem Lodewijk, ofschoon de oudste en in levens- en godsdienstopvatting de ernstigste, gaarne aan Maurits, immers den hoogste in aanzien, de eerste plaats latende; beiden aanvoerders van groote talenten, Maurits waarschijnlijk de meerdere in doorzettingskracht en in berekening.

De gebeurtenissen uit de jaren 1590—1594 zijn als een épopée in onze geschiedenis. Zij herinneren aan het schoone élan, waarmede Holland en Zeeland in 1572—1574 hadden gestreden. De verrassing van Breda — door kapitein Héraugières en zijn troepje in het turfschip — en de inneming van enkele kleinere plaatsen in Brabant, o.a. Steenbergen, door Maurits in 1590 vormden de inleiding. In 1591 begon het groote werk: Zutfen en Deventer, waardoor de IJsellinie in Nederlandsche handen kwam; Delfzijl; Hulst; Nijmegen. Overal sterk artillerie-vuur, methodische mijnaanleg. Dan vlugge verplaatsing, waartoe van de waterwegen een voortreffelijk gebruik werd gemaakt. In 1592 volgden Steenwijk en Koevorden. In 1593 werd Geertruidenberg hernomen. Men ziet: elk gewest kreeg zijn beurt. In 1594 (23 Juli) de sterke vesting Groningen, die na haren val tot de Unie werd teruggebracht (reductie).

Al deze belegeringen geschiedden, zonder dat de Spanjaarden ernstige pogingen tot ontzet deden: Parma niet, die in 1592 stierf, na het werk van zijn leven te hebben zien mislukken en terwijl hij bij zijn vorst om de tegenslagen in ongenade was gevallen, en

evenmin Karel van Mansfelt, die Parma tijdelijk verving met den Spaanschen graaf van Fuentes, iemand uit de school van Alva, naast zich, noch aartshertog Ernst van Oostenrijk, die in 1593 de landvoogdij op zich nam. De Spaansche aanvoerders, Verdugo in het Noorden vooral, mochten klagen, onder de Spaansche troepen mocht een bedenkelijke geest van muiterij ontstaan, Philips II bleef zijne krachten in Frankrijk verspillen. En hier werd Hendrik IV in 1593, nadat hij tot den Katholieken godsdienst was overgegaan, algemeen als koning erkend. De kans van Isabella was voorgoed verkeken; een tweede zware mislukking na de armada, een groote ruïne voor de schatkist. In België opnieuw — als in de jaren vóór 1576 — teekenen van groote ontevredenheid; in Noord-Nederland de bevrijding van het grondgebied en dus de bevestiging van den nieuwen staatsvorm: dit was het resultaat van Philips' wereldpolitiek.

Literatuur: FRUIN, *Tien Jaren uit den Tachtigjarigen Oorlog* 1588—1598 (6e uitgaaf; 's Grav., 1904); *Gedenkschrift van Joris de Bye betreffende het bewind van Oldenbarnevelt* (uitg. Fruin in Bijdr. en Med. H. G., XI, 400 vlg.; cf. Verspr. Geschr., IX, 63); *Journaal van Anthonis Duyck, advocaat-fiskaal van den Raad van State* (1591—1602), 3 dln. (uitg. Lod. Mulder; Arnhem, 1862—1866; cf. Verspr. Geschr., VII, 364); SCHELTEMA, *De onoverwinnelijke Vloot* (Haarlem, 1825); *The Defeat of the Spanish Armada*, 2 dln., ed. Laughton (London, 1895; in Navy Records Society); *Gedenkboek der Reductie van Groningen* in 1594 (Groningen, 1894); E. WIERSUM, *De gedwongen Vereeniging van Stad en Lande in* 1594 (Groningen, 1894).

§ 8. De strijd met Spanje tot 1609.

Het gebied der Unie, beschermd door de nu grootendeels verbeterde vestingen aan de voornaamste rivieren, bevond zich op het Oosten van Gelderland en Overijsel na sedert 1594 vast in Nederlandsche handen. Het bestaan van den nieuwen, in dit gebied gelegen staat is door de Spanjaarden na dien niet ernstig meer bedreigd geworden. Het gebied breidde zich nog vrij wat uit, maar de kern had zich voorgoed gezet: geen nieuwe, gelijkberechtigde leden werden meer in de Unie opgenomen. De in Brabant en Vlaanderen veroverde deelen werden door de Staten-Generaal bestuurd. In Staats- of Zeeuwsch-Vlaanderen, waarvan de grondslag gelegd was door de bezetting van Biervliet en Terneuzen in 1583 en dat door de verovering van Axel en Hulst was uitgebreid, hadden de Gecommitteerde Raden van Zeeland eenig zeggenschap. Dit was gegrond op wat door het gewest zelf, dat bij

den overkant groot belang had, gedaan was bij de inbezitneming van enkele deelen, en tegenover het Generaliteitsgezag niet zeer scherp afgebakend [1]). Ook Drente, nu geheel bevrijd, kreeg geen plaats in de Staten-Generaal, waar het sedert 1576 nooit gedeputeerden had gezonden, al had het zich in 1580 met de Unie vereenigd. Het bleef echter in gewestelijke zaken geheel souverein, maar moest zich in de algemeene zaken naar de anderen schikken en 1 % opbrengen boven elke 100 %, die over de zeven leden der Unie omgeslagen werden. Veranderingen van beteekenis in het bestuur werden niet aangebracht, behalve dat ook hier een college van Gedeputeerde Staten kwam. Willem Lodewijk werd er in 1596 benoemd tot stadhouder op commissie van de Staten-Generaal, evenals reeds in 1595 geschied was in Stad en Lande krachtens het bepaalde bij het tractaat van reductie. De Staten-Generaal, die zich bij dit tractaat tevens de regeling der oude geschillen tusschen stad en platteland voorbehouden hadden, vereenigden in 1595 (17 Februari) de beide deelen tot één gewest met één Statenvergadering, één college van Gedeputeerde Staten, één vertegenwoordiging ter Generaliteit. De inrichting van het bestuur der beide deelen bleef overigens ook hier in hoofdzaak ongewijzigd. In 1600 werd in het stadsbestuur eenige wijziging gebracht, v.n. door de wering van den invloed der gilden. Ook dit geschiedde door de Staten-Generaal, die zich in deze jaren herhaaldelijk met de zaken inlieten, omdat de twisten tusschen Stad en Lande over de privilegiën van de eerste, die in 1595 in hoofdzaak bevestigd waren, steeds weer oplaaiden. In 1600 ging de bemoeiing om de dreigende houding, die de stad aannam, zelfs zóó ver, dat er een kasteel gebouwd werd: een unicum in de Unie-geschiedenis! In dit verre land hadden de Staten-Generaal sedert 1594 ook de souvereiniteit over de heerlijkheid Westerwolde.

De strijd tegen Spanje droeg van nu af wezenlijk een ander karakter. Het is de gevestigde staat der Nederlanden, die tegen den staat Spanje vecht, al beschouwt deze den eersten duizendmaal als een onwettig gewrocht. Hoe krachtig dit zich voelde, natuurlijk ook onder invloed van de successen op het oorlogsterrein, bleek in deze jaren slag op slag. Toen landvoogd Ernst, een jongere broeder van keizer Rudolf II, door Philips II vooral gekozen

[1]) De Raad van State deed er een poging toe bij de „acte van committimus" van 13 Aug. 1588 (zie Heeringa in Archievenblad, XXIII, 55).

als vredesmiddelaar — want de Koning werd tegenover de Nederlanders steeds inschikkelijker —, in 1594 vredesvoorstellen in Den Haag aanhangig maakte, verklaarden de Staten fier, dat ze geen heil zagen in nieuwe onderhandelingen. Reeds boden ze anderen tegenstanders van Spanje steun: in 1593 en opnieuw in 1594 ging een krijgsmacht onder Philips van Nassau, een broeder van Willem Lodewijk, naar Luxemburg, om Hendrik IV in zijn strijd afleiding te bezorgen. Beide keeren was de uitwerking niet groot, maar der Staten bereidwilligheid wakkerde de goede betrekkingen aan en had er stellig invloed op, dat Hendrik IV in 1595 den oorlog openlijk aan Philips II verklaarde. Ook begunstigden de Staten het overbrengen van den oorlog naar buiten Europa. Het is ongetwijfeld waar, dat het hoofddoel, waarmede de Nederlanders naar Indië trokken, handeldrijven was — dit werd bepaald op den voorgrond gesteld —, het gevolg *moest* wezen, dat het ook hier tot vechten kwam: immers Spanjaarden en Portugeezen beschouwden het buiten-Europeesche gebied nog immer als hun privaat terrein. Het Spaansche wereldrijk hier werd er door bedreigd, zooals het in Europa door de Engelsch-Nederlandsche zee-tochten van 1589 en 1596 (op dezen werd Cadix geplunderd) en door een Nederlandsche expeditie van 1599 (die zonder succes bleef) werd aangetast. De kloeke ondernemingsgeest der Hollandsche schippers en kooplieden, geprikkeld door de gevaren, die den handel op Spanje sedert de inbeslagneming van 1585 boven het hoofd hingen, wendde zich in de 90er jaren, nu de oorlogskans zich gunstiger liet aanzien, met groote voortvarendheid naar de Indiën. Het initiatief werd genomen door enkele Zuid-Nederlandsche uitgeweken groot-kooplieden als Bathasar de Moucheron en Isaäc le Maire; de uitvoering was haast uitsluitend Noord-Nederlandsch. De medewerking der Staten, bep. die van Holland en Zeeland, bepaalde zich in hoofdzaak tot geldelijke ondersteuning van de beide, in 1594 en 1595 uitgeruste expeditiën, die om het Noorden heen een nieuwen zeeweg naar Indië zouden gaan vinden, waarvoor de Staten-Generaal zelf een instructie vaststelden. Zij slaagden in dit opzicht niet, evenmin als de derde in 1596, door de Amsterdamsche regeering bekostigd, die het beroemdste van allen werd door de overwintering van Willem Barentsz., Jacob van Heemskerck en de hunnen op Nova-Zembla. Inmiddels hadden echter de Hollandsche schippers om de Kaap de Goede Hoop heen Indië

reeds bereikt[1]) en het duurde niet lang meer, of het Spaansch-Portugeesche handelsrijk begon te wankelen. De flinkste klappen werden door den jongen staat uitgedeeld, zonder dat Spanje veel terug deed. Alleen van Duinkerken, door Parma tot oorlogshaven ingericht, kreeg de Nederlandsche handel te lijden. In zeemanschap deden de Duinkerker kapers voor de Geuzen niet onder: jammer maar, dat het Nederlanders waren, die hier Nederland bestreden.

De nieuwe staat nam nu van zelf zijne plaats in het staatswezen van West-Europa in. Geregeld had de Republiek hare vertegenwoordigers aan de Fransche en Engelsche hoven. Meer dan eens werden buitengewone gezantschappen uitgezonden: o.a. in 1594 naar Schotland en naar Denemarken. De Staten hoopten op steun van deze landen, die zij als Protestantsche machten hun strijd wilden laten medevechten; maar zij kwamen bedrogen uit, evenals vroeger prins Willem, toen hij de Protestantsche vorsten in Duitschland om bijstand verzocht. Met Frankrijk en Engeland probeerden ze een verbond te sluiten: Oldenbarnevelt, wiens hand men in haast al de handelingen der Staten-Generaal van deze jaren, tot in de instructie voor de schepen naar de IJszee toe, voelt en ziet, streefde hiernaar onophoudelijk. Elisabeth, die zich ook nu, al was ze actief in den oorlog betrokken, sterk achteraf hield, zich zoo zuinig mogelijk betoonde, hield het eerst tegen. Maar in 1595 liep het met den oorlog ongelukkig. Na het overlijden van aartshertog Ernst (reeds in Febr. 1595) nam Fuentes de landvoogdij op zich en door krachtig door te tasten, maakte hij den militairen toestand voor Spanje voor het oogenblik veel gunstiger. Hij nam Kamerijk, hij verhinderde, dat Maurits, die een poging deed, om Groenlo te bemachtigen, eenig succes behaalde. De Staten hadden hunne krijgsmacht door opnieuw hulp aan Hendrik IV te zenden, ditmaal naar Frankrijk zelf, vrij wat verzwakt. En nadat Philips II Fuentes teruggeroepen had, om hem door den kardinaal-aartshertog Albertus, jongsten broeder van den Keizer, te vervangen, bleef Spanje aan de winnende hand. Calais werd in het voorjaar van 1596 genomen en spoedig daarna verloren de

[1]) Voor de terecht beroemde ontdekkingsreizen der Noord-Nederlanders, die wij hier slechts even kunnen aanduiden, verwijzen wij naar de uitgaven der Linschoten-Vereeniging (o.a. het Itinerario van Jan Huyghen zelf; de eerste en tweede tocht naar het Noorden in de beschrijving van denzelfden; het journaal van Houtman en De Keyser — alle met uitvoerige inleiding en toelichting).

Staten Hulst. Onder die omstandigheden stemde Elisabeth toe in een verdrag met Hendrik IV, die dreigde anders vrede te zullen sluiten, en in dit verdrag werd ook de Republiek opgenomen. De drie landen, die ook anderen uitnoodigden mede te doen, omschreven de hulp, die zij elkander zouden bieden — de Staten zouden Frankrijk met 4000 man ondersteunen, evenals Engeland, dat echter in het geheim van Hendrik IV bedongen had niet meer dan 2000 te behoeven te leveren, terwijl het de kosten zou terugkrijgen — en beloofden niet den gezamenlijk vrede te zullen sluiten. De Staten voldeden zelfs aan den wensch hunner bondgenooten, om den handel op Spanje en Portugal te verbieden. De reëele beteekenis van dit drievoudig verbond is niet groot geweest, wat bij Elisabeth's politiek eigenlijk van zelf spreekt. De ideëele was voor de Staten des te grooter. Hunne positie in Europa werd er als door geregulariseerd, nu zij als gelijkberechtigde bondgenoot van de beide na Spanje voornaamste machten optraden. Het verdrag was de bekroning van Oranje's politiek, in het bizonder wat Frankrijk betrof. Al bestond het slechts kort, het heeft toch voor zeer lang de leidende gedachte der Nederlandsche staatslieden bepaald.

Alleen voor 1597 heeft dit drievoudig verbond directe winst opgeleverd. Albertus wendde zijn voornaamste, in dit jaar door geldgebrek weer zeer verminderde krachten tegen Hendrik IV aan, dien de Staten krachtens het verdrag trouw steunden. De strijd liep om Amiëns, dat eerst door de Spanjaarden genomen, daarna na een lang beleg door de Franschen hernomen werd. Maurits profiteerde van de gunstige omstandigheden. Het beroemd geworden gevecht bij Turnhout, waar hij met een kleine ruiterschaar een Spaansche overmacht in de pan hakte, opende den veldtocht op gelukkige wijze. In den zomer werden Rijnberg — dat in 1590 in Spaansche handen gekomen was — en Meurs veroverd, waarna de aanval op Twente en de graafschap geopend werd: Groenlo (Grol), Breedevoort, Enschede, Ootmarsum, Oldenzaal en Lingen werden genomen. Het Oosten van het land bevrijd, een belangrijke Rijn-overgang buiten de grens in Nederlandsche handen gebracht. Nu mocht men den „tuyn" (d. i. de omheining) der Unie gesloten noemen.

Hiermede was het hoogtepunt der successen op het oorlogsterrein vóór het Bestand bereikt. In 1598 sloot Hendrik IV, ontevreden over de slechte ondersteuning van Engelsche zijde, met

Spanje vrede te Vervins (2 Mei). De Staten hadden dit door een buitengewoon gezantschap, waarvan Oldenbarnevelt zelf deel uitmaakte, tevergeefs trachten te verhinderen; wel toonde de Koning zijn goeden wil tegenover de Staten: hij zou hen geldelijk blijven steunen — en hij heeft in dit opzicht woord gehouden! — en Spanje opnieuw beoorlogen, zoodra de economische toestand van het eigen land, dat van den langen burgeroorlog verschrikkelijk geleden had, het gedoogde. Philips II, die in 1597 nogmaals een groote vloot had uitgerust, nu om Ierland te veroveren — zij werd door stormen vernietigd —, had in hooge mate behoefte aan vrede. De financieele toestand van Spanje was zeer bedenkelijk; in 1596 was het opnieuw tot een staatsbankroet gekomen. De zending van Albertus als landvoogd had een dergelijk doel als in 1593 die van Ernst en zelfs kwam in diens gevolg Philips Willem mede naar Brussel, een onmiskenbaar teeken van een neiging, om toenadering tot Noord-Nederland te zoeken. In 1598 verwezenlijkte Philips II met een zelfde doel een reeds meermalen overwogen plan, maar van veel verdere strekking, Zijne dochter Isabella zou huwen met Albertus en de Nederlanden als bruidschat ontvangen (8 Mei). Welk een voordeelen bood dit! De band tusschen de takken van het Habsburgsche huis nauwer aangehaald. Autonomie geschonken aan de Nederlanden, wat deze immers herhaaldelijk als hun wensch hadden uitgesproken. En zonder dat ze voor Spanje verloren gingen: bleef het huwelijk kinderloos, dan vielen de Nederlanden bij overlijden van één der echtgenooten van zelf aan Spanje terug, terwijl verschillende restrictiën de aartshertogen in velerlei opzicht aan Spanje bonden. Behoeven wij te zeggen, dat de Staten niet beten in het hun voorgehouden lokaas? Zij verzochten den Katholiek gebleven Philips Willem beleefdelijk niet naar Den Haag te komen, waaraan deze zich ook tegenover het Noorden zeer correct gedragende Oranje voldeed. Zij wezen de hun gedane, zeer ruime aanbiedingen van de aartshertogen af, evenals de aansporing tot onderwerping van een keizerlijk gezantschap in 1599. Men sprak er zelfs ondershands van, dat de nieuwe toestand in het Noorden geheel zou blijven bestaan, indien de Staten slechts de opperheerschappij der aartshertogen erkenden. De Staten hadden schoon gelijk dit alles niet te vertrouwen: hoe zou hun Calvinistisch gemeenebest onder één regeering kunnen staan met het Katholieke Zuiden? Dit laatste aanvaardde de

nieuwe regeerders met blijdschap. De Staten-Generaal van de trouw gebleven gewesten, in deze jaren een paar maal samengeroepen — o.a. bij de inhuldiging, toen banken voor al de zeventien provinciën waren klaar gezet! —, mochten zich beklagen over den slechten toestand in het Zuiden, van eenig verzet bleek niets meer. Men verzoende zich hier met de gedachte Katholieken voorpost van Spanje in Europa te blijven. Dit deel van zijne monarchie had Philips II, toen hij in 1598 (13 Sept.) stierf, gered. Zijn zoon Philips III, die tegen den afstand der Nederlanden was geweest, zelf overigens een zwak en weinig bekwaam vorst, trachtte er op de regeering zooveel mogelijk invloed te behouden en de aartshertogen, beiden goedaardige, weinig ambitieuse naturen, toonden zich zeer meegaande: het Habsburgsche rijk en het Katholicisme waren voor hen het eerste belang.

Van 1598 af viel de druk van den oorlog haast geheel op de Staten terug. Engeland drong zelfs aan op terugbetaling der onkosten voor de Engelsche troepenmacht, die in de laatste jaren geregeld door de Staten zelf betaald was; men werd het na lange besprekingen te Londen, waaraan Oldenbarnevelt zelf deel nam, eens op 8 millioen gulden, die in jaartermijnen betaald zouden worden. Het voordeel was, dat nu de mogelijkheid geopend werd, om van de verplichtingen uit het verdrag van 1585 geheel af te komen. Hoe zwaar ook belast, de Staten hielden manmoedig vol en het ging met den strijd vooreerst niet slecht. De aartshertogen hadden met de grootste financieele bezwaren te kampen. In 1600 brak er een ernstige muiterij onder hunne troepen in België uit. Ook nu, evenals in 1576, trachtten de Noordelijken van deze omstandigheid gebruik te maken.

Maurits' tocht naar België is een der schitterendste en tegelijk één der ongelukkigste episodes uit onze geschiedenis. Hij werd ondernomen op initiatief van Oldenbarnevelt, die hoopte op verovering van de Vlaamsche zeekust — waar Oostende steeds in het bezit der Staten gebleven was —, bepaaldelijk van Duinkerken, en op het maken van een grooten indruk op Frankrijk, dat misschien dan aan den strijd weer zou gaan deelnemen. Maar Maurits, die na zijn roemrijke veroveringen zich in krijgszaken zeer zelfstandig begon te gevoelen en te gedragen, was niet voor de expeditie en gehoorzaamde onwillig aan den last der Staten-Generaal, die — dit op verzoek van den veldheer — hun zetel tijdelijk naar Oost-

ende verplaatsten. Zonder in achtneming der noodige veiligheidsmaatregelen trok de veldheer — Willem Lodewijk was in Friesland vastgehouden — tot voor Nieuwpoort, dat eerst genomen moest worden. Maar reeds was Albertus, die met behulp zijner gemalin aan de muiterij een einde had weten te maken, met een leger van ongeveer 12000 man — zoo wat even veel als Maurits had — in de buurt van Nieuwpoort. Ernst van Nassau, een broeder van Willem Lodewijk, naar Leffingen vooruitgezonden, om hem op te houden, slaagde hierin niet. Ternauwernood vond Maurits gelegenheid het deel zijner troepen, dat reeds bij laag water door de haven ten Zuiden der stad gelegerd was, van hier te doen terugkeeren. In den slag zelf (2 Juli), in de duinen en op het strand, won hij, nadat zijn voetvolk door de Spaanschen tot wijken gebracht was, door zijn grooter veldheersbeleid en door zijn voortreffelijke cavalerie, die het Spaansche leger overviel en tot de vlucht dwong. Toen keerde hij, zonder zich verder om zijne opdracht te bekommeren, naar het Noorden terug. Zijn veldheersnaam, reeds in heel Europa bekend, werd om deze overwinning in het open veld luisterrijker. Maar het is, of in zijne verhouding tot Oldenbarnevelt van nu af een onaangename toon klinkt, of de twee niet gemakkelijke karakters van elkander vervreemden: dit was grooter nadeel dan het voordeel der overwinning.

Drie jaar lang concentreerde zich nu de oorlog om Oostende, van 1601 af door Albertus belegerd. De stad kon het lang houden, omdat de toevoer over zee ongestoord bleef, en Francis Vere, een der roemrijkste Engelsche aanvoerders uit ons leger, leidde de verdediging met bekwaamheid. Maurits veroverde inmiddels het land van Cadzand (1601), nam Grave (1602) en Sluis (1604). Ambrosia Spinola, een Genueesch edelman en talentvol veldheer, die, gezonden door Philips III, in dienst der aartshertogen was getreden, maakte aan het verzet te Oostende ten slotte een einde. Aan hem kreeg Maurits in de volgende jaren een geducht tegenstander. Spinola, die nu feitelijk de regeering der aartshertogen geheel leidde, bracht den oorlog naar het Oosten van de Republiek over: hij veroverde in 1605 Oldenzaal en Lingen, in 1606 Grol en tevens Rijnberg. Het was ongetwijfeld een succes van eenige beteekenis, dat den Staten zorg moest baren. Zouden zij alleen den strijd, zelfs defensief gevoerd, wel kunnen volhouden? Ook Engeland, waar Elisabeth gestorven was (1603), sloot onder haren

opvolger Jacobus I (uit Schotland: zoon van Maria Stuart) weldra vrede met Spanje (1604). Het was een zeldzaam groot geluk voor Nederland, dat Spanje zich niet meer tot grootere krachtsinspanning in staat betoonde; tevergeefs spoorde Spinola Philips III herhaaldelijk aan, om door te tasten. Spanje kon niet en België, waar de roep om vrede zeer luide werd, evenmin.

Ter zee, zoowel in als buiten Europa, werd de toestand voor de Spaansche wereldmacht zelfs bedenkelijker. In 1607 behaalde een Nederlandsche zeemacht onder Jacob van Heemskerck, die hier zelf omkwam, een glansrijke overwinning op een Spaansche vloot bij Gibraltar. In Oost-Indië hadden de Nederlanders reeds talrijke relatiën aangeknoopt. De gelukkige afloop van den eersten tocht van Houtman en De Keyser (1595—1598) had het sein gegeven tot de oprichting van tal van „compagnieën van verre" door personen in onderscheiden steden, die vennootschappen met beperkt kapitaal voor één onderneming vormden. Dit particulier initiatief bracht hier zijn groote bezwaren mede: hoe zouden deze kleine compagnieën, onderling concurreerende, met voldoende kracht tegen Spanje optreden? De Staten-Generaal, op initiatief van Oldenbarnevelt, grepen in, om deze bezwaren te ondervangen. Zij vereenigden de kleinen tot één groote, gaven deze het monopolie — met uitsluiting dus van andere Nederlanders — op alle landen ten Oosten van Kaap de Goede Hoop en ten Westen van straat Magelhaëns en delegeerden haar de souvereine rechten (van oorlog voeren, vrede sluiten enz.) in dit gebied. Zij braken door de oprichting dezer Vereenigde Oost-Indische Compagnie met het beginsel van vrijen handel, dat zij in Europa voorstonden, maar zij behaalden tevens een merkwaardige triomf over het sterke particularisme in het Nederland van die dagen — niet zonder verzet overigens, vooral van Zeeland. De herinnering aan den oorsprong der Compagnie leefde behalve in haren naam voort in hare inrichting: zij was verdeeld in 4 kamers te Amsterdam, Rotterdam (met Delft), Middelburg en Hoorn, boven welke het opperbestuur stond, het college der Zeventienen, zetelend te Amsterdam en samengesteld door de Kamers (8 van Amsterdam, 4 van Middelburg 2 van elk der andere, 1 van de drie laatste om beurten). De Compagnie, de deelneming waaraan voor een ieder was opengesteld en die begon met een kapitaal van 6½ millioen, volgde in hare handelswerkzaamheid in hoofdzaak het spoor van Portugal, evenals

Engeland, waar in 1600 reeds een dergelijke instelling was verrezen. Hare eerste daad van beteekenis was de vestiging op Ambon (1605) door Steven van der Haghen. Reeds drong men uit handelskringen ook aan op de stichting eener West-Indische Compagnie. Willem Usselinx, alweer een uitgeweken Belg, ijverde er het meest voor: hij droomde van een groot Calvinistisch rijk in de Nieuwe Wereld. Wat beteekenden tegenover deze daden en ernstige bedreigingen Spaansche plannen, om de Republiek in den handel, den grond van haar bestaan, te treffen? Wat beteekende het verbod van handel op Spanje zelf, onder Philips III werkelijk uitgevaardigd (1599)? Wat zelfs de schade, door de Duinkerkers toegebracht, al ware krachtiger optreden ter zee van Nederlandsche zijde wenschelijk geweest?

Onder den indruk van den algemeenen toestand waren èn Spinola èn de aartshertogen er sedert 1606 van overtuigd, dat geen andere uitweg open bleef dan: onderhandeling met de Staten op den grondslag van de erkenning van de zelfstandigheid van het Noorden. En Philips III onder invloed van den vredelievenden minister De Lerma, vereenigde zich ten slotte met dit denkbeeld. Onderhandsche besprekingen, in Den Haag gevoerd, leidden er toe, dat reeds in April 1607 een wapenstilstand aangegaan werd. De aanbieding van Spaansche zijde stelde den Nederlandschen staatslieden een moeilijk probleem. Men mag wel aannemen, dat algemeen de wenschelijkheid werd gevoeld — Oldenbarnevelt sprak haar zeer duidelijk uit —, om de Nederlanden geheel te bevrijden en aldus de Spanjaarden uit hun voorpost in Europa, tevens van voor de deur der Republiek, te verwijderen; daargelaten de vraag, wat men met het bevrijde België gedaan zou hebben, waarover men zich toen nog geen zeer duidelijke meening gevormd schijnt te hebben. Had men echter wel de krachten, om dit te verwezenlijken? De oorlogskosten stegen onrustbarend: de jaarlijksche petitie was sedert 1586 meer dan verdriedubbeld (van ƒ 2.400.000 op ƒ 7.320.000) en hierbij kwamen nog verscheidene buitengewone petitiën, terwijl de uitrusting ter zee uit de convooien en licenten niet dan onvoldoende bestreden kon worden. Er was, vooral door Holland, dat ook aan andere gewesten, bep. aan Gelderland en Overijsel, geregeld geld voorschoot, reeds veel geleend en de admiraliteiten staken diep in de schulden. Hulp van buiten was niet te verwachten behalve — zeer misschien — van

Frankrijk en hier school een adder in het gras: Hendrik IV had aan François van Aerssen, zoon van den griffier, toen gezant te Parijs, en evenzoo zijn gezant in Den Haag, Buzanval, aan Oldenbarnevelt meer dan eens duidelijk laten merken, dat een opdracht der souvereiniteit van wege de Staten, die haar immers ook aan Hendrik III aangeboden hadden, hem zeer welgevallig zou zijn. Maar de Staten dachten niet meer aan zulk een stap; wel moest 's Konings begeerlijkheid hen tot voorzichtigheid stemmen in het aanknoopen van nadere betrekkingen met hem. Voor de meeste regenten — en ook voor Oldenbarnevelt — waren deze motieven overwegend ten gunste van het staken van den strijd, indien men werkelijk een eervollen vrede kon krijgen. Een sterke partij in den lande bleek echter van een ander gevoelen: de strenge Calvinisten, de Zuidelijke ballingen, de voorstanders van de oprichting eener West-Indische Compagnie, verscheidene predikanten, wilden van geen vrede weten, vóórdat het Zuiden bevrijd was; ook Maurits, zonder overigens zijn doel precies te formuleeren, wenschte dit en zeker met hem zijne troepen. Zeer scherpe uitingen, vooral van de zijde der tegenstanders van vrede, o.a van Usselinx, werden gehoord, Oldenbarnevelt, van Spaanschgezindheid, van omkooping beschuldigd, werd op de ergerlijkste wijze aangevallen en belasterd. Opnieuw, als in 1585, kwam het tot een papieren oorlog, nu minder waardig, wijl meer persoonlijk gevoerd dan toen. Voor het eerst regende een stroom van pamfletten op Nederland neer: zij gaven de uiting der publieke opinie in den tijd, toen de kranten nog pas in hun eerste stadium van ontwikkeling verkeerden.

De Staten konden hun wil vrij gemakkelijk doorzetten; alleen Amsterdam verzette zich vrij ernstig en evenzoo Zeeland, dit laatste onder Maurits' invloed. De officieele onderhandelingen begonnen in Februari 1608 in Den Haag, waarheen een talrijk Spaansch gezantschap, waartoe Spinola behoorde en waarbij de Zuid-Nederlander Richardot de grootste rol speelde, gekomen was. Frankrijk, nu door den bekwamen diplomaat Jeannin vertegenwoordigd, begunstigde de besprekingen zooveel mogelijk: het stemde er op verlangen der Staten in toe een verdrag tot garantie van een eventueelen vrede aan te gaan. Dit voorbeeld volgde Engeland, dat, evenals Denemarken en de Keur-Palts, door een buitengewoon gezant de onderhandelingen met oplettendheid volgde. Maurits berustte, door toedoen van Jeannin, zonder toch

eigenlijk de zaak goed te keuren. Maar niettegenstaande de bereidwilligheid der partijen mislukten de onderhandelingen: Spanje bood de volle erkenning der vrijheid aan, mits de Nederlanders de buiten-Europeesche vaart opgaven en de Katholieke eeredienst in de Republiek werd hersteld. Dezerzijds werd dit volstandig geweigerd; alleen werd de oprichting der West-Indische Compagnie nu tegengehouden. In September vertrok het Spaansche gezantschap. Maar Frankrijk bleef ijveren voor het opnieuw aanknoopen der besprekingen, nu alleen over een tijdelijken vrede of bestand, dat in Den Haag ook wel genoemd, maar niet voorgesteld was. Het is begrijpelijk, dat hiertegen, ook door Maurits, meer bezwaar gemaakt werd dan tegen een duurzamen vrede. Zou Spanje zich niet herstellen? Zou de Republiek niet verzwakken? Maar het gelukte aan Jeannin de bezwaren te overwinnen. Een Nederlandsch gezantschap, waarbij Oldenbarnevelt, ging naar Antwerpen, terwijl de Staten-Generaal tijdelijk te Bergen-op-Zoom vergaderden. Hier werd men het spoedig eens — door de voornaamste twistpunten weg te doezelen. Het bestand werd (op 9 April 1609) aangegaan voor 12 jaren. Gedurende dien tijd zouden de Noordelijke Nederlanden beschouwd worden als gebied, waarop noch Spanje noch de aartshertogen eenig recht „pretendeerden". Elke partij behield, wat ze bij het teekenen van het bestand bezat. Er zou vrij verkeer wezen, behalve — zoo luidde de zeer algemeene bepaling — in de landen buiten Europa, waar de Nederlanders alleen mochten komen met 's Konings verlof, tenzij het hun door die landen zelf werd toegestaan. Verbeurdverklaring van goederen zou ongedaan gemaakt worden of er zou aan de vroegere eigenaars schadeloosstelling worden betaald. De Staten verklaarden bij afzonderlijke acte, dat op het platteland van Brabant, staande onder hen, geen verandering in den godsdienst — waarover verder niet gesproken werd — gebracht zou worden. Hun werd evenzoo verklaard, dat Indië in het artikel over het verkeer begrepen was. Zoo was de hoofdinhoud van het 38 artikelen tellende bestandsverdrag, dat na de Unie van Utrecht een tweede mijlpaal in onzen vrijheidsoorlog is.

Literatuur: Bos, *het Groningsche Gild- en Stapelrecht na de reductie* (in Hist. Avonden, II; zie hiervóór, p. 14); G. F. PREUSS, *Philipp II, die Niederländer und ihre erste Indienfahrt* (Breslau, 1911; cf. Blok, in Bijdr. Vad. Gesch. V[1], 102); DE STOPPELAAR, *Balthasar de Moucheron* (Den Haag, 1901); BAKHUIZEN, *Isaac Lemaire* (in Brugmans, Hist. Leesboek; Den Haag, 1906); J. J. VAN DEN HOEK, *De veldtocht van prins Maurits in 1597* (Den Haag, 1914); BRANTS, *Albert et Isabella* (Louvain,

1910); GACHARD, *Actes des Etats-Généraux* de 1600 (Bruxelles, 1849); FRUIN, *de Slag bij Nieuwpoort* (in Verspr. Geschr., III, 225); C. A. VAN SYPESTEYN, *Het merkwaardig beleg van Ostende* (Den Haag, 1887); DE HULLU, *De verovering van het land van Cadzand in 1601* (Breskens, 1904); RODRIGUES VILLA, *Ambrosio Spinola* (Madrid, 1905); VAN BRAKEL, *De Hollandsche Handelscompagnieën der 17e eeuw* (Den Haag, 1908; waar verdere litt.); C. LIGTENBERG, *Willem Usselinx* (in Utr. Bijdr voor Lett. en Gesch., IX; Utrecht, 1915); BLOK, *Een merkwaardig Aanvalsplan* enz. (in Bijdr. en Med. H. G. XIX, 1); NOAILLAC, *Lettres Inédites de François d'Aerssen à Jacques Valcke, trésorier de Zélande*, 1599—1603 (Paris, 1908); VREEDE, *Lettres et Négociations de Paul Choart, Seigneur de Buzanval, et de François d'Aerssen*, 1598, 1599 (Leyde, 1846; zie ook Codex diplomaticus H. G., II[1]); JEANNIN, *Négociations*, 4 dln. (Amsterdam, 1695).

III. DE HANDHAVING DER ONAFHANKELIJKHEID (1609—1648).

Er is geen aantrekkelijker tijdvak in onze geschiedenis dan dat besloten ligt tusschen de Tien Jaren, opgevat in den zeer ruimen zin, dien Fruin er aan gaf. Nooit grooter uitstorting van Nederlandsche volkskracht dan toen, onder den prikkelenden invloed van den strijd om vrijheid, onder begunstiging van de opeenhooping van veel kapitaal, uit het Zuiden afkomstig en in het Noorden gebruikt tot nieuwe kapitaalvorming. Handel, nijverheid en kunst voeren er wel bij. Maar de energie is geconcentreerd in enkele deelen. Het zijn de Hollander en de Zeeuw, die men ontmoet, waar men zich ook keert of wendt; het is in het bizonder de eerste, wien de lust, om vreemde landen te zien, er te leeren en er zijn voordeel te zoeken, gepakt heeft. En alweer: in Holland en Zeeland zijn het enkele centra, die alles in zich samentrekken. Middelburg, dat het niet lang volhoudt, Dordrecht, waar men, bij aanneming van het nieuwe, zeer aan de oude traditie gehecht blijft, Leiden, zetel eener nieuwe, door de Vlaamsche ballingen sterk bevorderde industrie, Amsterdam, dat na 1576 een bizonder snelle ontwikkeling heeft doorgemaakt en nu wereldcentrum van den handel is geworden, evenals belangrijkst kunst-centrum in Nederland.

Een treffend onderscheid tusschen Noord en Zuid, die niet alleen gescheiden, maar elkanders tegenbeeld geworden zijn. Hier een der sterkste steunpunten van het Katholicisme, dat, verjongd door contra-reformatie en Jezuïeten, de Belgen geheel gewonnen heeft en hun geheele cultuur, naar Pirenne heeft duidelijk gemaakt, doordrongen. Daar een land, waar de Calvinistische beweging haar merk diep ingezet heeft — ook in de cultuur —, hoewel

de bevolking lang niet uitsluitend Calvinistisch is geworden. Hier geen handelsomvang van beteekenis, Antwerpen geknakt, want de Schelde, van 1572 af belemmerd, is van 1585 af gesloten voor het verkeer en blijft dit zelfs tijdens het bestand; wèl industrieele ontwikkeling. Daar uitbreiding van handel en verkeer zonder weerga; tevens belangrijke uitzetting der industrie. Hier absolute monarchie met erkenning — dit als gevolg van den strijd van 1576—1585 — van een deel der oude privileges. Daar heerschappij der Staten met volle erkenning der privileges, met een groote mate van vrijheid zelfs voor niet-gereformeerden, met vrijheid voor het handelsverkeer, althans voor zoover het direct zichtbare eigenbelang dit eischte.

In binnenlandsch-politiek opzicht is de Staten-heerschappij het merkwaardigste resultaat van den strijd. Zij is eenig in Europa, want alleen in Nederland liep de uit de Middeleeuwen stammende tegenstelling tusschen vorst en standen uit op de overwinning der laatsten. „Eene gemeene ende sociale regieringe" noemt Joris de Bye, thesaurier-generaal, haar in zijn Gedenkschrift. Inderdaad mocht men in theorie spreken van een regeering van allen, want, althans in de steden, kon elk burger lid van de vroedschap worden. Maar toch ook alleen in theorie, behalve, tot op zekere hoogte, in de Friesche grietenijen, de Ommelanden en Drente. Want in werkelijkheid waren de stadsbesturen haast overal, immers reeds vóór den opstand, tot gesloten, zich zelf aanvullende colleges geworden en bij de aanvulling beperkten zij zich tot de bekwaamsten niet alleen, maar tot de rijksten met de zeer begrijpelijke tendenz om deze in de eigen omgeving, in de eigen familie te zoeken. Van volkssouvereiniteit werd na 1588 in langen tijd niet meer gehoord. Volksinvloed bleef over, in tamelijk onschadelijken vorm, in de van vóór den opstand dateerende rechten van gilden of colleges van gemeenslieden bij de samenstelling der magistraat in enkele steden, v.n. in Gelderland en Overijsel; in Holland alleen te Dordrecht.

„Een regieringh der notablen", een „aristocratique regieringe" was de Staten-heerschappij in de praktijk. Hugo de Groot (geb. 1583), wiens politieke rol tijdens het bestand begon, karakteriseert haar met deze benamingen op voortreffelijke wijze. En zoowel hij als Cornelis Pietersz. Hooft, een invloedrijk Amsterdamsch regent — vader van den beroemden schrijver —, toonden zich in hunne

geschriften, waaruit men den aard der nieuwe regeering het best leert kennen, zeer met haar ingenomen. De zelfstandigheid der stadsbesturen, berustende op de „eenige fundamenteele wetten", die er in het land waren, was de beste waarborg voor de „conservatie van de vryheyt", zegt De Groot. De tegenwoordige regeering, aldus Hooft, is bij wijze van spreken „onsterfelick": overlijdt iemand, zonder moeite wordt een ander in zijne plaats gesurrogeerd uit de bekwaamsten, die men kent; bevalt hij niet, men kan hem verder voorbijgaan. Selectie dus voor de hoogere posten! Bij beide schrijvers openbaart zich duidelijke tegenzin tgen de monarchie. De republikeinsche gezindheid moet na 1579, althans onder de regenten, wel sterk toegenomen zijn; de drukke studie der klassieke en bijbelsche geschiedenis gaf voorbeelden — waarmede menig geschrift uit dezen tijd dan ook doorspekt is — te over aan de hand tegen het opdragen van een te groot gezag aan één persoon, dat immers zoo spoedig in tyrannie te ontaarden dreigde. De veelhoofdige regeering is „geen corruptiën subject", waarvan men onder de „souveraine regieringen" wel hoort, verkondigde Hooft in alle ernst — hij kende de praktijk nog niet —, en reeds wees hij op de goede zorgen van de Staten voor het geldelijk beheer. Niet, dat deze mannen aan de positie van het huis van Oranje wilden tornen; zij waren er alleen maar tegen, om aan Maurits of aan wien ook grafelijk gezag op te dragen. Veel scherper dan tegen de monarchie waren zij tegen den in hunne voorstelling tot anarchie leidenden volksinvloed gekant. Beter verheerd dan verknecht, zij onderschreven deze uitdrukking van Oldenbardevelt allen van harte. En toch lag hier, nu men de Leicestersche periode te boven was, niet het moeilijke probleem: de Nederlanders, over het algemeen niet begeerig naar staatkundigen invloed, lieten begaan, vooral nu de zaken goed marcheerden. De moeilijkheid openbaarde zich in de positie van Maurits en later in die van Frederik Hendrik naast en tegenover de heerschappij der aanzienlijken, want hunne belangen en inzichten stemden lang niet altijd overeen. Eerst de kerkelijke zaken, dan de buitenlandsche politiek leidden tot twee zeer ernstige conflicten van gelijksoortigen, hoewel niet gelijken aard, welker beslechting het probleem zelf ...... onopgelost liet. Heerschappij van Oranje, heerschappij van de regenten, onder wie dan natuurlijk het machtigste gewest en hierin de grootste stad den toon

aangaven, wisselden elkander af —, zonder dat de één de ander kon vernietigen.

De Nederlandsche Republiek, zooals zij nu bestond, was een handelsland, waar aan de belangen van den groothandel een zeer ruime plaats diende toegekend te worden. Voor hare buitenlandsche politiek werd dit een aangelegenheid van de allerhoogste beteekenis. Maar daarnaast viel rekening te houden met hare Europeesche staatkundige positie, die van zelf bepaald werd door haren vrijheidsstrijd zelf: aan de zijde van Frankrijk en Engeland, beide doorgaans staande tegenover de wereldmonarchie van die dagen. Maar ook deze twee landen hadden hunne tegengestelde belangen, die in de 17e eeuw zich meer dan in de vorige zouden doen gelden. Voor de Republiek had dit zijn voor-, maar ook zijn nadeel: het laatste, omdat samenwerking met beiden vrij wel illusoir mocht heeten en te nauwe verbinding van de Republiek met één van beiden de ander licht ontstemde; het eerste, omdat de naijver een waarborg harer zelfstandigheid was en een steun tevens van den een beloofde bij ernstige kwesties met den ander, die niet uit zouden blijven en zich met Engeland om de tegengestelde handelsbelangen al zeer spoedig zouden voordoen. Toch lag ook in deze balanspolitiek zelf een gevaar, dat echter samenhing met den natuurlijken staat van zaken en niet viel weg te nemen. Reeds Oldenbarnevelt sprak het uit: Frankrijk en Engeland „excederen" Nederland „in autoriteyt, macht ende vasticheyt van regeeringe" zóó ver, „datter geen comparatie en behoort te vallen". Men moest tegenover beide landen „respectueuselijck" zijn, oordeelde De Groot. Niet op gelijken voet dus, meende hij. Dit was het grootste nadeel van de scheiding tusschen Noord- en Zuid, dat de Europeesche positie der Nederlanden er zoo ernstig door verzwakt werd. Voor de omliggende landen was dit een voordeel, dat in Frankrijk althans, waar de lust, om België met Nederland te hereenigen, zeer spoedig bekoelde, ras is ingezien. Ten gevolge van de omstandigheden kon en moest het vrijgevochten deel voorloopig een zeer groote rol spelen: in den strijd tegen de wereldmonarchie der Habsburgers, die in de eerste helft der 17e eeuw tot een Europeesche worsteling werd, waarin ook Duitschland en de Scandinavische landen betrokken raakten. Hoe ver moest dit aandeel gaan? Hoe kon het in overeenstemming gebracht worden met de belangen van den handel? Ziedaar

het ware probleem onzer buitenlandsche politiek in de 17e eeuw. [1])

§ 9. Buitenlandsche betrekkingen in het Bestand.

In den tijd vlak vóór en tijdens het bestand waren de Staten reeds in relatie met de meeste Europeesche mogendheden. Men kan deze betrekkingen het best overzien door ze groepsgewijze te behandelen: die met de Oostzeelanden, die met de landen aan de Middellandsche Zee, die met Duitschland, die met Frankrijk en Engeland. De zuiver politieke behoeften zijn het gewichtigst: de groote strijd tegen Spanje bepaalt de hoofdrichting; toch bekleeden de handelsbelangen reeds een belangrijke plaats, het meest in de betrekkingen tot de eerste groep.

De Oostzeehandel nam in de twee laatste decennia der 16e eeuw in bizondere mate toe. Het belang van deze „moeder"- negotie werd voor de Republiek dus te grooter; zij had het graan — het voornaamste handelsproduct — niet alleen noodig voor het vervoer naar andere landen, maar ook voor zich zelf, want zij bracht zelf niet genoeg voort voor hare eigen behoeften. De Staten zochten eerst het meest toenadering tot Denemarken, het sterkste der Oostzee-rijken. Maar deze politiek onderging weldra een wijziging, die tijdens het Bestand haar beslag kreeg. Koning Christiaan IV toonde, evenals zijn zwager Jacobus I van Engeland, betere gezindheid voor Spanje dan voor Nederland; hij verhoogde bovendien meermalen den Sonttol, wat volgens de Staten in strijd was met het tractaat van Spiers van 1544. Koning Karel IX van Zweden en nog meer diens opvolger Gustaaf Adolf (sedert 1611) zochten de vriendschap der Republiek en trachtten ook van hare financieele hulpbronnen gebruik te maken. In den oorlog, die in 1611 tusschen Zweden en Denemarken uitbarstte en bizondere verhoogingen van den Sonttol ten gevolge had, toonden de Staten zich tot bemiddeling bereid, en nadat de vrede hersteld was, sloten zij een verdrag met Zweden (1614) met het hoofddoel: de vrij-

[1]) De voor dit inleidend gedeelte gebruikte literatuur vindt men opgenoemd aan het einde van § 10.

heid van handel en scheepvaart op de Oostzee te handhaven. Een dergelijk verdrag was in 1613 met Lübeck en werd in 1616 met verscheidene andere Hanzesteden gesloten. Hiermede was de richting der Oostzee-politiek bepaald: bemiddelend, maar samenwerkend met de zwakkeren. Bemiddeling beproefden de Staten ook reeds in een oorlog tusschen Zweden en Rusland (1616). De politieke betrekkingen met het laatste land waren zelfs vrij druk: drie Russische gezantschappen verschenen van 1614—1616 in Den Haag; Rusland begon toen geregelde aanraking met de Westersche wereld te zoeken. Tot verdragen kwam het niet. Met Rusland's buurstaat, het rijke, maar zwakke Polen, hadden de Staten in dezen tijd nog geen betrekkingen van eenige beteekenis.

In de Middellandsche Zee was de Nederlandsche koopman in de 90er jaren der 16e eeuw begonnen door te dringen. Weldra volgde hem de diplomaat. Cornelis Haga was de eerste, zeer bekwame Nederlandsche vertegenwoordiger („orateur") te Constantinopel. Hem gelukte het in 1612 een verdrag met de Porte te sluiten, waarbij den Nederlanders — die vooral in de Levant handelsbetrekkingen aanknoopten — zekere voorrechten in deze Mohammedaansche wereld werden verleend (capitulatiën), zooals Frankrijk en Engeland ze reeds verworven hadden. Godsdienstverschil was hier geen belemmering meer. Ook met een anderen Mohammedaanschen staat, Marokko, onderhielden de Staten een relatie, die in hoofdzaak van politieken aard was. Zij hadden in 1604 een gezantschap naar Marokko gezonden en dit land verzocht in 1609 hun bijstand tegen Spanje, waardoor het toen direct bedreigd werd. Tot groote resultaten heeft dit niet geleid, al verleenden de Staten, niettegenstaande het Bestand, ondershands eenigen steun. De verwarde toestanden, die in Marokko haast chronisch heerschten, maakten een geregelde samenwerking hoogst bezwaarlijk. Met de Barbarijsche landen Algiers, Tunis en Tripoli, in naam aan Turkije onderworpen, was dit geheel onmogelijk: van hier uit werd druk zeeroof bedreven, waaraan een internationale bende, ook Nederlanders, meedeed, die de Staten reeds vroeg tot maatregelen tot beveiliging der vaart in deze streken noopte. Ook Venetië, de in macht zeer verminderde Republiek, en Nederland, hadden gemeenschappelijke belangen tegenover het huis Habsburg waardoor immers de eerste zich in Italië bedreigd

moest achten. Toch bleven tot aan het Bestand de betrekkingen tot enkele commercieele aangelegenheden beperkt; de Republiek van San Marco hield zich tegenover de jongere zuster op een afstand. Wederzijdsche bezendingen — de eerste vanwege de Staten door Cornelis van der Myle, een schoonzoon van Oldenbarnevelt, in 1609 — hadden eerst tijdens het Bestand plaats. Venetië liet in 1616 door Christofforo Suriano om hulp vragen in den strijd tegen Oostenrijk om de Adriatische zeekust; werkelijk slaagde hij er in hier twee expeditiën uit te rusten, de een onder Johan Ernst van Nassau-Siegen (een kleinzoon van Jan den Ouden), die over zee hare bestemming volgden, maar weinig succes hadden. Daarna kwam het in 1619 tot een verdrag tusschen de beide Republieken, in Den Haag gesloten, dat overigens zonder gevolgen bleef, ofschoon François van Aerssen zelf in 1620 in buitengewone zending naar de lagunen-stad ging, om het nader te bevestigen.

Geen land, tegenover hetwelk de houding van de Staten sedert het begin van den opstand meer gewijzigd was dan tegenover Duitschland. Toen om bijstand smeekend, nu geheel buiten den Keizer om het bestand met Spanje aangaand. Alleen de relatiën met de Protestantsche vorsten waren sedert de laatste jaren der 16e eeuw opnieuw aangeknoopt. Hunnerzijds hadden deze alle reden zich niet meer afzijdig te houden: de contra-reformatie had ook in Duitschland een zeer sterke uitwerking en opnieuw dreigden voortdurend twisten tusschen het Protestantsche en het Katholieke Duitschland. De Staten stonden hiertegenover niet meer als deel of als kreits, maar als zelfstandig land, dat er zijne natuurlijke belangen bij had de Protestanten te steunen, evenals de anderen, met den Keizer voorop, met Spanje in verbinding stonden. In het bizonder hadden zij belang bij wat in de grenslanden voorviel; sedert den Keulschen strijd in het Spaansch-Nederlandsche gedrang geraakt, kwamen vooral de streken aan den Rijn hieruit niet meer los. Noch Spanje noch Nederland konden dulden, dat één van beiden zich hier voorgoed vastzette. En juist in deze streken duurde de spanning in de eerste jaren van het bestand voort. In Maart 1609 stierf hertog Johan Willem van Gulik, Kleef, Berg en Mark kinderloos. Als gerechtigd tot de opvolging beschouwden zich o.a. Wolfgang Willem van Palts-Nieuwburg (Neuburg) en keurvorst Johan Sigismund van Bran-

denburg, beide niet-Katholiek. Echter liet ook de Keizer aanspraken gelden. Men voelt de beteekenis van het geval voor de Staten en deze, althans Oldenbarnevelt, waren er, reeds een'ge jaren vóór de successie open kwam, van doordrongen; in 1605 hadden zij met de Unie, door eenige der Protestantsche vorsten gevormd, een overeenkomst gesloten, om te verhinderen, dat de Guliksche landen aan een Katholiek zouden komen. Verder ging hun direct belang niet. Maar koning Hendrik IV, die zich begrijpelijkerwijze ook met de zaak bemoeide, maakte van de omstandigheden gebruik, om veel wijder strekkende plannen op te werpen: hij dacht er over, nu zijn rijk op krachten gekomen was, den strijd tegen het huis Habsburg te hervatten, en wilde hiertoe een verbond met Engeland, Nederland en de Duitsche Protestantsche vorsten. Zijne vermoording in 1610 maakte aan deze plannen een einde vóórdat nog gebleken was, of er goede kans op verwezenlijking bestond. Inmiddels hadden Brandenburg en Nieuwburg, onderling verbonden, zich in het bezit van een groot deel der Guliksche landen gesteld. Aartshertog Leopold van Oostenrijk, door zijn broeder Rudolf II als commissaris tot het voorloopig voeren van de regeering gezonden, maakte zich meester van een kleiner gedeelte, o.a. van de stad Gulik. Dit had een ingrijpen van de Staten ten gevolge, die een legertje onder Maurits zonden, die in 1610 Gulik hernam en de stad, in naam voor de „possideerende" vorsten bezet hield. Spinola, door de aartshertogen gezonden, om Maurits' bedrijf tegen te gaan, was hierin niet geslaagd. In de met deze expeditie aangegeven lijn: afweer van de vestiging van een Katholieken Staat op de Oostgrens, bleef de politiek der Staten zich ook in de volgende jaren bewegen. Groote inspanning was niet meer noodig, want de Keizer noch Spanje toonden zich in staat dit voor hen toch eminente belang met groote kracht te verdedigen. Eerst in 1614, toen onderlinge geschillen tusschen de „possideerenden" Wolfgang Willem in de armen van den Keizer en het Katholicisme dreven, waarop Spinola zich gereed maakte hem te steunen, werd ten tweeden male een krijgsmacht onder Maurits gezonden. Ditmaal kwam deze te laat: Spinola bezette Wezel. Een voorloopige verdeeling der betwiste landen, waarbij Brandenburg Kleef en Mark, Nieuwburg Gulik en Berg kreeg — die eerst vele jaren later definitief is geworden — maakte nog in 1614 aan het geschil een einde. Voor de Staten, die, evenals Span-

je, enkele plaatsen bleven bezetten, was deze oplossing niet de slechtste; met Brandenburg bleven zij in zeer goede verstandhouding. Men zou — de verzuchting is dikwijls geslaakt — hunne politiek liever forscher, hun optreden ten gunste der Protestantsche belangen als zoodanig liever krachtiger hebben gezien; hoe jammer — zoo verweet men hun —, dat zij de gelegenheid lieten voorbijgaan, om de Nederlandsche grens naar het Oosten flink wat uit te breiden. Maar wie zoo redeneeren, vergeten den aard der Staten-regeering en den invloed van het Nederlandsche handelsbelang. En zouden wij er om huilen, dat de Staten zich wars getoond hebben van elke expansie-politiek, die vreemd gebied binnen de grens zou gebracht hebben? In elk geval miste hunne politiek de verdienste der consequentie niet. Zelfs in Oost-Friesland, dat sedert de 15e eeuw van de Friesche landen los was geraakt, beperkten zij hunne bemoeiingen met de veelvuldige twisten tusschen de graven en de stad Embden (sedert 1595) tot afweer van Spaansche invloeden, die op enkele der graven vat kregen, dus tot steun van de stad; de bemoeiingen leidden ook hier tot het onderhouden van bezettingen in enkele plaatsen, v.n. te Embden en Leeroord.

De vermoording van Hendrik IV veranderde de verhouding tot Frankrijk in den grond der zaak niet. Al werd onder het regentschap van Maria de Medicis voor haren minderjarigen zoon Lodewijk XIII Frankrijk opnieuw door oneenigheden verzwakt, al toonde zelfs de regentes duidelijk voorliefde voor Spanje, onze staatslieden bleven de door Oranje aangegeven politiek getrouw. Alleen François van Aerssen zag hiervan het nut niet in: hij toonde in het oogloopend zijne ontevredenheid over den gang van zaken, met het gevolg dat de Fransche regeering, toen hij met verlof in Holland vertoefde (1613), bewerkte, dat de Staten hem niet als gezant naar Parijs lieten teruggaan. Een diplomatiek incident van beteekenis, want Aerssen, een heftige natuur, verweet zijn onfortuin aan Oldenbarnevelt, wiens vredespolitiek hij ook had bestreden, en werd van nu af een van diens gevaarlijkste tegenstanders.

Ook de betrekkingen met Engeland bleven uiterlijk dezelfde. Maar hier was in den grond wel een verandering bezig zich te ontwikkelen. Nederlanders en Engelschen beiden zochten sedert de laatste 20 jaren der 16e eeuw meer dan ooit te voren hunne toe-

komst op het water. Zij ontmoetten elkander in alle streken, waar hunne kooplieden winst gingen zoeken, en overal bleven de Nederlanders, die toen grootere geschiktheid, in het bizonder voor het scheepvaartbedrijf, toonden en over grooter kapitaal beschikten, in het voordeel. Zelfs de haringvisscherij, toen grootendeels op de Oostkust van Engeland en Schotland bedreven, was haast uitsluitend in Nederlandsche handen: zij was de „principaelste goudtmijn" der Nederlandsche negotie. Her verschijnsel begon in den aanvang der 17e eeuw sterk de aandacht in Engeland te trekken en gaf aanleiding tot menig, nog altijd merkwaardig geschrift van Engelsche zijde over de oorzaken er van; ook wekte het spoedig naijver op. Natuurlijk deed dit zijn invloed op de politieke verhouding gelden. Tijdens het bestand kwamen een reeks van kwesties voor, waarin men de voorboden kan zien van de handelsoorlogen uit het midden der 17e eeuw. Al leidden ze nu nog niet tot een breuk, geen van alle werd definitief uit den weg geruimd, welke pogingen ook door diplomatieke onderhandelingen hiertoe aangewend werden. Dat de beide landen tegenover Spanje en in hun Protestantisme dan toch ook overeenkomstige belangen hadden en dat de regeering der beide eerste Stuarts, Jacobus I en Karel I, spoedig tot binnenlandsche beroeringen in Engeland, ten slotte zelfs tot een burgeroorlog, leidde, voorkwam voorloopig ernstiger gevolgen.

De geschillen begonnen in Mei 1609, dus kort na de onderteekening van het bestand, toen Jacobus I een proclamatie uitvaardigde, waarbij de visscherij op de Engelsche kusten en in de Engelsche zeëen zonder zijne toestemming verboden werd met ingang van den aanstaanden eersten Augustus. Het was een doodelijke slag voor de Nederlandsche visscherij, want, ofschoon de grenzen niet precies omschreven waren van de zeeheerschappij (dominium maris), waarop de Engelschen sedert de 13e eeuw zekere rechten pretendeerden, die ze nu trachtten te doen gelden, het was aan geen twijfel onderhevig, of het Kanaal en de Noordzee, samen wel de „narrow seas" genaamd, behoorden er toe. De Staten-Generaal namen onmiddellijk hunne maatregelen, om tegen de proclamatie in verzet te komen. Zij beriepen zich op den magnus intercursus en bovendien op de „vrijheid" der zee, hier dus een volkenrechtelijk beginsel tegenover de Engelsche aanspraken stellende: het beginsel was verdedigd in een eenige maan-

den vroeger verschenen geschrift van Grotius, „Mare Liberum" geheeten — onderdeel van een uitvoeriger werk over het buit-recht, door hem waarschijnlijk in opdracht van de Oost-Indische Compagnie geschreven (1604)[1] —, waarin het vrije gebruik der zee, evenals der lucht, voor allen werd opgeëischt en bizondere rechten van eenig volk hierop ontkend. Onder invloed van den dreigenden Gulikschen successie-oorlog stemde Jacobus I weldra toe in een schorsing van de proclamatie, zonder zijne rechten ook maar in het minst op te geven. Van ernstigen aard was evenzeer het geschil over de walvischvangst in de IJszee, bepaaldelijk om Spitsbergen heen. De Engelschen waren hiermede begonnen en ontzegden, toen de Hollanders hun voorbeeld wilden volgen (1612), dezen hiertoe het recht, zelfs met aanwending van geweld. Engeland beriep zich op het recht van „primary discovery" — Spitsbergen zou in 1553 door een Engelschman ontdekt wezen —, wat door de Nederlanders met klem bestreden werd: door hen werd de ontdekking met alle recht toegeschreven aan Willem Barentsz en de zijnen op den tocht van 1596; overigens eischten zij voor zich alleen de vrijheid op, om daar óók te visschen. Zelfs verleenden de Staten-Generaal (Jan. 1614) octrooi voor een Noordsche (of Groenlandsche) Compagnie, met monopolie voor de walvischvangst en voor handelsdoeleinden in de Noordsche zeeën. Het doel was, dat de onderscheidene kleinere compagnieën, voor de vangst opgericht, zouden samenwerken tegen het Engelsche geweld; de Compagnie kreeg dergelijke rechten als de Oost-Indische; de verschillende „kamers" behielden hier echter veel grooter zelfstandigheid. Ofschoon de „Muscovy Company", die in Engeland monopolie voor de walvischvangst bezat, zich nu tot schikking bereid toonde en de Nederlanders, steunende op een gewapende macht, niet meer belemmerd werden, bleek een definitieve schikking toch ook hier niet bereikbaar. Iets beter ging het in een derde geschil. In 1614 verboden de Staten-Generaal, nadat de gewestelijke Staten waren voorgegaan, den invoer van geverfde lakens — een maatregel tot bescherming der Hollandsche textielindustrie, die zich bedreigd achtte, omdat in Engeland zich de neiging vertoonde de eigen lakens daar te gaan verven, in plaats van ze, zooals toen regel was, half afgewerkt naar Holland te

[1] Pas in 1868 gepubliceerd door G. Hamaker bij Mart. Nijhoff.

brengen, waar ze geverfd werden. Met steun der merchant-adventurers, wier Court sedert 1598 te Middelburg gevestigd was en die juist bij het vervoer der lakens groote belangen hadden, bereikten de Staten hun doel; Jacobus I hernieuwde het privilege der „fellowship" in 1616, na ernstige tegenkanting, en hiermede kon het Nederlandsche belang ten dezen zich voorloopig als gered beschouwen. Geschillen deden zich spoedig ook voor over den specerijen-handel in Oost-Indië, waar de Nederlandsche Compagnie hare Engelsche zuster verre de baas bleek en zich tot schikking op den voet van wederzijdsche gelijkheid weinig genegen toonde: een verdrag tot samenwerking, in 1619 gesloten, bleef vrij wel doode letter. Het was om al deze kwesties, die meer dan eens van dreigenden aard werden, in dubbele mate gelukkig, dat Oldenbarnevelt er in 1616 in slaagde de geldelijke pretensiën van Engeland voor den onderstand sedert 1585 af te koopen voor £ 250.000 in eens, ruim een derde van wat geëischt werd, en alleen aangenomen, omdat Jacobus I dringend behoefte aan geld had. Nu ontruimden de Engelschen de pandsteden en de Republiek werd dus ook ten opzichte van Engeland geheel zelfstandig, al liet men Dudley Carleton, toen Engelsch gezant, eershalve zitting houden in den Raad van State.

De buitenlandsche politiek, in haar geheel beschouwd, is zeer geschikt, den aard der Republiek zelve beter te leeren kennen. Zij is immers in den grond der zaak, als gebaseerd op het belang van een bestaanden wereldhandel, een politiek van vrede. Daarom is het ook zoo begrijpelijk, dat een Nederlander het eerst een poging deed, om de hoofdbepalingen van het volkerenrecht, afgeleid uit het natuurrecht, te verklaren en in samenhang te omschrijven. Hugo de Groot schreef zijn beroemd werk: Jus pacis ac belli — een omwerking op breederen grondslag van zijn straks genoemd geschrift over het buitrecht — nà het bestand, buiten Nederland's grenzen; maar hij diende er toch bovenal een Nederlandsch belang mede, omdat de Nederlanders, bij hunne talrijke internationale betrekkingen er het allermeest mede gebaat waren te weten, wat recht was, ook bij oorlogen tusschen anderen.

Literatuur: KERNKAMP, *de Nederlanders op de Oostzee* (in Vragen des Tijds, 1909); E. WIESE, *Die Politik der Niederländer während des Kalmarkrieges* (1611—1613) *und ihr Bündnis mit Schweden und mit den Hansestädten* (in Heidelberger Abh. zur mittleren

und neueren Geschichte, 1903); SCHELTEMA, *Rusland en de Nederlanden* (Amst., 1817—'19; 4 dln.); WÄTJEN, *Die Niederländer im Mittelmeergebiet* (in Abh. zur Verkehrs-und Seegeschichte, II; Berlin, 1909); HEERINGA, *Bronnen tot de geschiedenis. van den Levantschen Handel, I*: 1590—1660 (R. G. P. 9 en 10; Den Haag, 1910); DE CASTRIES, *Les sources inéditesde l'histoire du Maroc; Pays Bas*, 4dln (Paris et La Haye, 1906—1913); HEERINGA, *Een Bontgenootschap tusschen Nederland en Marokko* (in Onze Eeuw, VII[7], 81 vlg).; J. C. DE JONGE, *Nederland en Venetië* 1596—1636 (Den Haag, 1852); GEYL, *Christofforo Suriano, resident van de Serenissime Republiek van Venetië in Den Haag*, 1616—1623 (Den Haag, 1913); J. H. HORA SICCAMA, *Schets van de diplomatieke betrekkingen tusschen Nederland en Brandenburg*, 1596—1678 (Utrecht, 1867); EDMUNDSON, *Anglo-Dutch Rivalry during the first half of the 17th. century* (Oxford, 1911); FRUIN, *een onuitgegeven Werk van Hugo de Groot* (in Verspr. Geschr., III, 367); S. MULLER Fz., *Mare Clausum* (A'dam, 1872); dezelfde, *Gesch. der Noordsche Compagnie* (Utrecht, 1871; cf. Van Brakel, in Bijdr. en Med. H. G. XXX, 255); TE LINTUM, *De merchant-adventurers in de Nederlanden* (Den Haag, 1905); CARLETON, *Letters from and to — during his embassy in Holland*, 1616—'21, *and State Letters during his embassy*, 1627 (London, 1841; ook een Fransche uitgave, 3 dln., La Haye, 1758).

§ 10. De strijd tusschen Maurits en Oldenbarnevelt.

„Dubbeldt-mannenwerck" noemt burgemeester Hooft de leiding van de Republiek. Dit is sedert 1588 in letterlijken en figuurlijken zin waar. Maurits en Oldenbarnevelt samen hadden den voornaamsten arbeid gedaan en ook het werk van ieder hunner, in het bizonder dat van den laatsten, was meer dan men van één man mocht verwachten. De verstoring hunner eendracht ten gevolge van de geschillen sedert 1600 was voor de Republiek een zeer groot nadeel. Er was geen openlijke vijandschap — hoewel Jeannin het toch noodig achtte een verzoening te bewerken —, maar er was vervreemding, die bij twee zeer zelfstandige karakters, als den stadhouder en den landsadvocaat eigen waren, verdere samenwerking bezwaarlijk moest maken.

Men meent veelal, dat hunne vervreemding ook een herziening van de staatsregeling heeft belet. Inderdaad! er zijn pogingen aangewend vóór en na het sluiten van het bestand tot versterking van het centraal gezag, zooals vóór de onderhandelingen de wenschelijkheid tot herziening der Unie in de Staten-vergaderingen besproken was. Maar de pogingen gingen uit van Engeland en vooral van Frankrijk, terwijl Holland, op initiatief ongetwijfeld van Oldenbarnevelt, die zelf het centraal gezag te zwak oordeelde, voorstelde Maurits tot gouverneur-generaal, landvoogd dus, te benoemen (1609). Geen van deze plannen had de minste kans van

slagen, evenmin als het voorstel tot herziening der Unie. De meeste Staten-colleges wenschten volstrekt niet van een deel hunner macht afstand te doen. Ook de opdracht der grafelijkheid aan Maurits, waarvan nog even sprake was, paste niet meer bij het gevestigde staatsgebouw; de stadhouder zelf, zooals hij het op duidelijke wijze te kennen gaf, wenschte deze trouwens volstrekt niet op de voorwaarden, indertijd aan zijn vader gesteld. Ook zonder eenige vervreemding tusschen hem en zijn vroegeren, ouderen vriend zou eenige verandering in den staatsvorm, welke ook, allerbezwaarlijkst, zoo niet onmogelijk geweest zijn.

In het algemeen gesproken, beantwoordde de regeering aan de behoeften van het oogenblik. Was de groote politiek na 1588 geen succes gebleken? Behartigden de nieuwe souvereinen de belangen der onderdanen niet naar behooren? „Hans Schijtpeper, Hans Meersdrager, Hans Brouwer, Hans Keeskoper, Hans Meulder", met hunne „souveraine pensionarissen", schold men de kooplieden-regenten in Leicester's dagen; zij hadden het er toch maar zeer behoorlijk afgebracht. Zij waren niet werkelijk populair geworden — hoe zou dit ook bij de andere kringen der bevolking, die nog niet zoo heel ver van hen afstonden en waar men ze zoo goed kende! — maar men ziet toch ook haast nergens eenig verzet tegen hen. Ook buiten de groote politiek bezorgden zij het welzijn hunner gewesten. Holland reduceerde kort na het bestand alle rente van zijne schuld op 6¼ %. Elk gewest stichtte, naar het voorbeeld van Leiden, een hoogeschool [1]). Men meene ook volstrekt niet, dat de groote stedelijke zelfstandigheid het algemeen belang meer dan vroeger in den weg stond. Zeker, de neiging tot overheersching van het platteland was even groot als in de Middeleeuwen, oneenigheden tusschen verschillende steden, o. a. over den aanleg van vaarten [2]), kwamen even goed als toen voor; maar men kon toch eerder zeggen, dat de privilegiën, bep. die het verkeer belemmerden, zooals het Dordtsche stapelrecht, neiging tot afslijting dan tot toeneming vertoonden. Het esprit de corps der gezamenlijke machthebbers in het gewest bedwong de al te sterke uitbuiting van de eigenbaat van één hunner. Zelfs is het aantal Generaliteitsmaatregelen uit de eerste 30 jaren nà 1588 vrij groot. Men denke aan de regeling in het Groningsche, de Compagnieën,

[1]) Franeker 1585; Harderwijk 1600; Groningen 1614; Utrecht 1636.
[2]) Een aardig voorbeeld in het art. van J. Tersteeg: Bijdr. Vad. Gesch., IV[3], 148.

het laken-plakkaat, de aanstonds te noemen kerkelijke plakkaten. Dit bewijst niets voor dit gezag qua talis, uit welks initiatief zij niet voortkwamen; het bewijst alleen, dat er omtrent vele dingen een zekere eenstemmigheid onder de regenten en ook buiten dezen heerschte. Er is eigenlijk slechts één aangelegenheid onder de hier bedoelde zaken, die in het begin van het bestand tot een vrij levendigen strijd aanleiding gaf: het monopolie der Oost-Indische Compagnie. Le Maire, die het met de naar zijne meening benepen opvattingen van de bewindhebbers niet kon vinden, wierp in 1609 groote partijen aandeelen, waarin toen reeds handel gedreven werd, op de Amsterdamsche beurs, hopende zóó de Compagnie doodelijk te treffen. Maar de Staten-Generaal, hunne stichting steunend, beperkten dezen actiën-handel. Holland billijkte dit, hoewel aarzelend: niet geheel tevergeefs had Le Maire zich tegenover het monopolie op de handelsvrijheid beroepen. Ook wist hij te bewerken, dat de Staten-Generaal in 1614 een plakkaat uitvaardigden, waarbij aan een ieder, die nieuwe landen ontdekte, een monopolie werd verleend, maar voor beperken tijd: een premie dus tot aanmoediging van ontdekkingsreizen, meer niet. Le Maire zelf heeft er gebruik van gemaakt door de stichting van een Zuid-Zee-Compagnie; zijn zoon Jacques ging uit, om een nieuwen weg naar Indië te zoeken en tevens nieuw land in de Zuidzee; de reis, die leidde tot de ontdekking van de naar hem genoemde straat, leverde, ook door de krasse tegenwerking van de Oost-Indische Compagnie overigens niets dan schade op. De strijd om meerdere vrijheid, ook voor buiten Europa, die aan Le Maire's handelwijze ten grondslag lag, leed de nederlaag.

In al deze dingen, en evenzoo in de buitenlandsche politiek, bemerkt men van de vervreemding tusschen Maurits en Oldenbarnevelt niets of althans zeer weinig. Wel ontmoette Oldenbarnevelt's groote macht in de Republiek — hij was dan toch feitelijk de ongekroonde noch aangestelde drager van het Generaliteitsgezag — verzet: men hoort er reeds vóór het bestand van buiten Holland, v. n. in Friesland. Na het bestand ook in Holland zelf, bep. te Amsterdam. Dit ware veege teekenen, vooral nu Maurits niet meer zoo dicht bij hem stond. De gevolgen zullen wij zien in den kerkelijken strijd.

Gewestelijk was de kerkelijke politiek der Staten, wat de Unie van Utrecht reeds vastgelegd had. Zij verschilde provinciesge-

wijze niet veel. Overal werd ten opzichte van de niet-Gereformeerden gewetens-, maar niet godsdienstvrijheid geëerbiedigd. Overal heerschte de Calvinistische kerk, die bij den nieuwen staat behoorde: deze toestand beantwoordde aan het nog vrij algemeen als waar beleden beginsel, dat eenheid van kerk en staat diende samen te vallen. Velen hadden — bij haar snel verval in de 16e eeuw — verwacht, dat de Katholieke kerk zou ondergaan en dat de Gereformeerde dan de algemeene kerk zou worden: dan ware de praktijk in overeenstemming geweest met de theorie. Maar deze verwachting ging volstrekt niet op. Omstreeks 1600 had de contra-reformatie ook hier den achteruitgang in hoofdzaak gestuit. Dit bracht geen verandering ten gunste der Katholieken in de kerkelijke politiek. Integendeel spoorde het feit, dat de Katholieke geloofsijver zich sterker begon te uiten, wat vooral een gevolg was van de werkzaamheid van Sasbout Vosmeer, die als vicaris-generaal (sedert 1583) [1]) door den paus belast was met den wederopbouw van het geheel in verval geraakte aartsbisdom Utrecht, de Staten tot grootere voorzichtigheid aan; de helft der bevolking was nog Katholiek en althans een deel der Katholieken had meermalen blijken van sympathie met Spanje gegeven. Aan Vosmeer zelf werd het verblijf hier te lande ontzegd (hij resideerde gewoonlijk te Keulen. Evenzoo aan de gevreesde orde der Jezuïeten, wier werkzaamheid hier toen nog zeer beperkt was. Dit laatste geschiedde bij plakkaat van de Staten-Generaal (1596), die in het begin van het bestand eveneens een plakkaat tegen de „papisterye" in het algemeen uitvaardigden (1612), dat een samenvatting van gewestelijke plakkaten hieromtrent bevatte. Men meene echter niet, dat ze heel streng werden toegepast. Tersluiks konden de Katholieken op verscheidene plaatsen, meermalen tegen betaling van een bedrag in geld aan schout of baljuw, hunne „conventikels" houden — even goed als Lutheranen, Doopsgezinden en Joden (hier zich na hunne verdrijving uit Spanje en Portugal in grooten getale vestigend), wier bijeenkomsten in theorie ook niet geoorloofd waren. Groote gematigdheid kenmerkte hier, zooals gewoonlijk, de politiek der regenten: in

[1]) Sedert 1592 als apostolisch-vicaris, terwijl hij in 1602 tot aartsbisschop van Utrecht met den titel van aartsbisschop van Philippi in partibus infidelium benoemd werd (een studie over hem in de jongste aflevering van het Archief van het Aartsbisdom Utrecht, 1916).

overeenstemming met den volksaard en ten deele, v. n. in een koopstad als Amsterdam, ook bevorderd door het handelsbelang, dat zaken doen met alle gezindten gebood.

Er was echter in de kerkelijke politiek één beginsel, waarover de meerderheid der regenten niet verkoos te transigeeren: de kerk, dus ook de Gereformeerde, moest den staat boven zich erkennen. Het oude twistpunt tusschen rekkelijken en preciesen, waarop zoovele pogingen tot regeling van de verhouding tusschen kerk en staat afstuitten! De echte Calvinisten verkozen geen staatsinmenging te dulden, welke ook, te minder, waar een niet onbelangrijk deel der regenten in kerkelijke zaken volstrekt niet geheel zuiver in de leer was; „libertijnen" noemde men dezen, die zich, zooals Oldenbarnevelt, De Groot en Hooft, het meest onderscheiden door afkeer van dogmatische stelligheid. Alleen in Zeeland (1591), Utrecht (1590), Groningen en Drente — hier door Willem Lodewijk na de reductie —, gelukte het een kerkorde in te voeren. Maar Oldenbarnevelt's ernstige poging, om een compromis tusschen de partijen in Holland tot stand te brengen (1591), mislukte ten eenenmale. Dit was te schadelijker, omdat juist in Holland in den aanvang der 17e eeuw de twisten in de kerk van zeer ernstigen aard werden. Een scherpe strijd over de predestinatie was er het middenstuk van; deze wekte ten slotte de meeste hartstochten op. Eerst van min of meer locaal belang, soms leidend tot afzetting van een zich niet aan confessie en cathecismus houdenden prediker (o. a. Gaspar Coolhaes te Leiden in 1582), kreeg de zaak een weidscher strekking, nu de hoogleeraren Arminis en Gomarus aan de Leidsche hoogeschool elkander bestreden en de heele predikanten-, ja haast de heele kerkelijke wereld in tweeën verdeeld raakte. In Arminianen en Gomaristen, resp. met rekkelijken en preciesen gelijk te stellen, leefde de oude tegenstelling in nieuw gewaad voort. De eersten formuleerden hunne meeningen in 1610 (Arminius was 1609 gestorven) op een predikanten-vergadering in een remonstrantie, die ze aan de Staten van Holland aanboden [1]). Hunnerzijds stelden de Gomaristen een contra-remonstrantie op, die ze in 1611 aan de Staten overlegden. Voor de Staten was het oogenblik daar om in te grijpen, geheel overeenkomstig het door hen beleden beginsel omtrent de ver-

[1]) Facsimile in: Groenewegen, De Remonstrantie op haren 300sten gedenkdag (Leiden, 1910).

houding van staat en kerk, en te eer moesten zij dit doen, omdat op enkele plaatsen (o. a. te Alkmaar in 1609—1610) zich ongeregeldheden bij gelegenheid van geschillen over predikingen en predikantsbenoemingen voordeden. Zij hebben dan ook niet geaarzeld.

De politiek der Staten van Holland, reeds ingezet vóór remonstrantie en contra-remonstrantie door de bevordering van het houden van samensprekingen tusschen tegenstanders, v. n. op conferentiën in Den Haag (1609 en 1611), beoogde eerst verzoening. Van politiek standpunt begrijpelijk, was zij toch tot mislukking gedoemd, omdat het hier op kerkelijk gebied onverzoenbare tegenstellingen gold, en nog te meer was zij dit, omdat de Contra-Remonstranten van de Staten-bemoeiing heelemaal niet gediend waren. De eerste belangrijke resolutie, door de Staten genomen (1611): een aanmaning tot onderlinge verdraagzaamheid, had niet de minste uitwerking. Inmiddels werden de steden tevens gemachtigd, om de ontworpen kerkorde van 1591 toe te passen, indien zij dit wenschten, waardoor aan de magistraat de gelegenheid geboden werd op den kerkeraad invloed te oefenen. Dit was onbetwistbaar een eerste stap ten gunste van de Remonstranten. Volgde in 1614 een tweede belangrijk besluit: de Staten verboden den predikanten het voornaamste der betwiste punten van den kansel te bespreken en spraken zich zelfs tot op zekere hoogte voor de Remonstrantsche opvatting uit; toch nog altijd de verzoeningspolitiek, maar nu met een stok in de hand, die duidelijk was opgeheven tegen de Contra-Remonstranten. Inderdaad! met al hunne verzoeningsaanprijzing hielden de Staten den Remonstranten de hand boven het hoofd, evenals de curatoren van de Leidsche Hoogeschool na Arminius' dood eerst Conrad Vorstius uit Steinfurt, toen Simon Episcopius, beiden aan Remonstrantsche zijde staande, de voorkeur gaven. Het allerduidelijkst bleek het standpunt der Staten hieruit, dat zij volstandig weigerden toe te stemmen in het houden eener nationale synode, die na 1586 niet meer bijeen was gekomen, ofschoon er meermalen sprake van geweest was en Holland zich er eerst volstrekt niet tegen verklaard had. Men kon vooruit berekenen, vooral na een voorbereidende vergadering, die in 1607 in Den Haag had plaats gehad en waar Gomarus en de zijnen zich zeer sterk hadden getoond, wie het daar zouden verliezen; de Arminianen waren in

Holland in de minderheid en ontbraken buiten Holland haast geheel. Zelfs van een provinciale synode toonde Holland zich nu niet gediend. Deze politiek, ofschoon ten deele verdedigbaar met een beroep op de Unie van Utrecht, was gevaarlijk, omdat zij de meening eener minderheid door het regeeringsgezag bevoordeelde.

Te gevaarlijker was deze politiek, omdat zij alle gewesten aanging, want de kerk was tijdens den opstand tot een nationaal bezit en tevens tot een sterken nationalen band geworden. En nu bleek het zeer spoedig tijdens het bestand, dat de meeste gewesten, al namen ze geen initiatief tegen Holland, de bijeenroeping eener nationale synode wèl goed gezind bleven. Alleen op Utrecht konden de Remonstranten rekenen. De aanzienlijken in de stad, sedert 1588 aan Holland verknocht, waren door een nieuwe Calvinistisch-democratische beweging in 1610 van het kussen gedrongen. De onrust, die ten gevolge hiervan heerschte, had den Staten-Generaal met machtiging van het grootste deel der Staten van Utrecht gelegenheid gegeven in te grijpen; de stad, die zich niet wilde bukken, was door eenige troepen onder Frederik Hendrik bezet en de aanzienlijken kwamen weêr in de regeering. De Staten van het gewest hielden daarna met kracht Arminiaanschgezinden predikanten de hand boven het hoofd en onderwierpen door de kerkorde van 1612 de kerk geheel aan hun gezag. Maar tegenover den steun van dit éene gewest woog de tegenstand van een deel der regenten in Holland zelf meer dan op: immers Amsterdam ging niet met de Remonstrantsche politiek mede. De machtige handelsstad, wier politieke invloed sedert 1578 snel gegroeid was, had Oldenbarnevelt geregeld gesteund, totdat de onderhandelingen over het bestand de eerste botsing brachten. Nog niet aan oppositie-voeren in de Staten gewend, verloor Amsterdam toen. Sedert stond de stad, die volgens de opmerking van een tijdgenoot wel geneigd scheen de geheele Republiek van zich afhankelijk te maken[1]), vijandig tegenover den landsadvocaat. Het handelsbelang, benadeeld door de niet-oprichting der West-Indische Compagnie, het gevoel van gekrenkte eigenwaarde, ten slotte ook een kleine groep van overtuigde Calvinisten onder de regenten — alles werkte samen, om haar van Oldenbarnevelt en zijne politiek te vervreemden. Sedert 1611 kwamen geen anderen

---

[1]) Diarium van Arend van Buchell (uitg. Brom en Van Langeraad), LIV.

dan tegenstanders hiervan in de burgemeesterskamer; de felle en heerschzuchtige partijman Reinier Pauw werd op den duur hun leider en tegen hem was Hooft, de leider der kleine, Remonstrantsche minderheid bij lange niet bestand. De stad trad niet direct agressief op; zij weigerde alleen haren stem te geven in de Staten-vergadering aan de resolutiën tot verzoening. Tevergeefs trachtte een deputatie van de Staten, waarbij Hugo de Groot (sedert 1613 pensionaris van Rotterdam), die toen een pleidooi ten gunste van de Staten-politiek hield, haar tot andere gedachten te belezen (1616). Amsterdam vond steun bij Enkhuizen, dat, evenals Amsterdam, de vrij sterke ontwikkeling van Hoorn met naijver gadesloeg, benevens bij Edam en Purmerend. Weldra toonden ook de regenten te Dordrecht neiging tot afscheiding van Oldenbarnevelt.

Natuurlijk bereikten de Staten met de resolutie van 1614 hun doel niet. Wel het omgekeerde! De verwarring nam toe. Op meer dan één plaats weigerden de Contra-Remonstranten den dwang, hun opgelegd, te dragen. Zij wilden zich afscheiden en hielden eigen bijeenkomsten. Maar dit duldden de regenten juist noode: eenheid, geen scheiding beoogden zij. Toch konden zij het niet verhinderen, dat in verscheidene steden (o.a. te Schoonhoven, Gouda Rotterdam, Brielle, Hoorn, Alkmaar) en ook hier en daar op het platteland zich scheurkerken vormden, terwijl elders heftige twisten tusschen predikanten van verschillende richting in dezelfde kerk voorkwamen. In Den Haag werd een der heftigste Gomaristen, de predikant Rosaeus, in zijne bediening geschorst (1616); zijne aanhangers gingen toen bij scharen te Rijswijk ter kerke („slijkgeuzen" schold men ze daarom). De Staten waren niet bij machte hunne eigen resolutie te handhaven. Straffen en verbod van het houden der Calvinistische „conventiculen" door enkele locale autoriteiten hielpen niet. Zij wekten op tot grootere weerspannigheid (o.a. in Schieland) of leidden er toe, dat de veroordeelden zich op het Hof van Holland gingen beroepen. Moest men tot geweldpleging overgaan?

In deze kerkelijke twisten heeft van meet af de vervreemding tusschen Maurits en Oldenbarnevelt een slechten invloed geoefend. De politiek van den laatsten, tevens die van de Staten, werd gevoerd, zonder dat er van eenig overleg met den stadhouder iets blijkt. Deze zijnerzijds gaf gedurende langen tijd volstrekt niet

duidelijk te kennen, of hij er niet dan wel mede instemde; men mocht alleen uit een zekere terughouding van hem, o.a. bij het optreden tegen Utrecht, afleiden, dat hij niet met hart en ziel de Staten-politiek goedkeurde. Maar hij stelde er niets tegenover, hij had nooit geregelden invloed op de staatkundige dingen gehad en zocht dezen nu minder dan ooit; hij ging ter kerk bij Johannes Uutenbogaert, een der meest geziene Remonstrantsche predikanten. Tot 1616 toe kon niemand zeggen, welke rol hij in de burgertwisten zou spelen; evenmin kon iemand zijn kerkelijke opvatting met alle zekerheid aanduiden. In het begin van dit jaar gaf hij, door Oldenbarnevelt gevraagd om steun tot handhaving van het Staten-gezag, te kennen, dat hij de troepen niet tegen de Calvinisten zou gebruiken. Hij verklaarde er zich omstreeks dien tijd tevens voor aan beide gezindten afzonderlijke godsdienstoefening te gunnen. Daarmede scheidde hij zich van den advocaat af. Deze bracht toen, naar het schijnt om hem te paaien, in de Staten-vergadering van Holland de aanbieding der souvereiniteit ter sprake. Zonder succes natuurlijk! Maar hoe duidelijk blijkt het hier, dat de beide mannen elkander niet meer begrepen! Zou het zóó ver gekomen zijn, wanneer zij, door niets gescheiden, met elkander in aanraking waren gebleven?

Men bemerkt direct in 1616 den invloed van Maurits' partij kiezen tegen Oldenbarnevelt. De Contra-Remonstranten in Den Haag werden bouder, hielden spoedig hunne geheime bijeenkomsten in een particulier huis, terwijl zich in de stadsregeering, waarin ook Gecommitteerde Raden van het Zuiderkwartier en het Hof van Holland recht van meespreken hadden, een streven begon te openbaren, om hunne wenschen naar eigen kerkelijke bijeenkomsten in te willigen. Pogingen tot verzoening van beide partijen, waarbij De Groot een voorname rol speelde, hadden plaats; maar, hoe goed bedoeld, zij waren vruchteloos. Wel kregen de Haagsche Gomaristen hun zin. In het begin van 1617 werd hun een der Haagsche kerken ten gebruike ingeruimd, op aandrang van Maurits. Spoedig maakten zij zich met eenig geweld, toen de eerste kerk te klein bleek, meester van een grootere, de Kloosterkerk op het Voorhout, en een paar weken later woonde Oranje zelf hier den dienst bij (23 Juli). Hij bezegelde als het ware de afscheiding.

Oldenbarnevelt's antwoord op deze dingen is de scherpe reso-

lutie van 4 Augustus 1617. Geen nationale synode, evenmin een provinciale; verbod aan het Hof, om zich te bemoeien met staatkundige zaken, m. a. w. verwerping van het appèl der Gomaristen; kondgeving aan de soldaten, ter repartitie van Holland, dat zij aan de Staten van het gewest en de regeering der steden, waar ze in garnizoen lagen, gehoorzaamheid verschuldigd waren en aan niemand anders; aanmoediging van de stedelijke regeeringen om waardgelders (eig. mannen, die voor betaling de wacht betrokken) in dienst te nemen. Een zeer kras besluit, minder om het kerkelijk gedeelte, dat een duidelijke vaststelling was van de Staten-politiek zonder niets nieuws te bevatten; ook niet zoo zeer om de waardgelders, omdat onderscheidene steden bij verschillende gelegenheden zulk een eigen krijgsmacht in dienst gehad hadden, (Amsterdam had ze gewoonlijk), al was in dit geval de raad wel heel demonstratief; maar vooral om het militaire gedeelte. Immers werden de soldaten in werkelijkheid ontslagen van hunne gehoorzaamheid aan den kapitein-generaal van het gewest. Wettelijk liet zich deze maatregel met het oog op de Unie kwalijk verdedigen, al was het uiterst moeilijk, om, waar de leger-ontwikkeling door het repartitie- stelsel in gewestelijke richting ging, de grens van het wettige aan te wijzen. Maar uit een oogpunt van staatsmansbeleid was hij niet minder dan verderfelijk en uitermate gevaarlijk. Wat zou er van de verdediging terechtkomen, indien de eenheid van het leger, Maurits' schepping, op zulk een wijze werd verbroken? Gevaarlijk ook voor de vergadering, die den maatregel nam, en voor de personen, die er het meest verantwoordelijk voor gesteld moesten worden. De vijf oppositie-steden hadden zich uitdrukkelijk verzet! Andere waren niet dan aarzelend gevolgd. Buiten Holland groeide de oppositie snel aan. Er hoorde durf toe onder zulke omstandigheden zóóver te gaan. De geheele daad ademt den kloeken geest van den grooten leider der Republiek, die zijne politiek bedreigd zag en nu door een uiterste poging het reeds wankelend gebouw vast overeind meende te zetten; maar de kloeke geest diende hier niet het landsbelang. Elke vaste overtuiging, die van een Philips II even goed als die van Oldenbarnevelt, verdient onzen eerbied; maar zij werd hier ten dienste gesteld van een kleine minderheid en dreigde, indien zij zegevierde, met verbrokkeling, met vernietiging van wat de gemeenschap noodig had, — dit veroordeelde haar in de praktijk der staatkunde.

Van dit oogenblik af was Oldenbarnevelt als leider een verloren man. Maurits kón deze resolutie niet dulden; de ondoortastendheid, die hij in de twisten eerst getoond had, was van dit oogenblik af geheel weg. En hij had slechts de verspreide, tot oppositie genegen deelen te vereenigen, om een geduchte meerderheid tegen Oldenbarnevelt te vormen. Willem Lodewijk had als oprecht Calvinist hem reeds geruimen tijd tot krachtig handelen aangespoord; op dien kon hij onvoorwaardelijk rekenen, evenals op de gewesten, waar deze neef stadhouder was. Evenzoo op Zeeland. Dan op Amsterdam en natuurlijk op het leger. Er is veel gesproken over persoonlijke invloeden, die Maurits in deze zaak bewerkt zouden hebben, v.n. die van François van Aerssen. Het valt allerminst te ontkennen, dat in dezen zeer ernstigen burgertwist, die haast tot burgeroorlog werd, persoonlijke animositeit een rol gespeeld heeft, zooals altijd in dergelijke gevallen. Aerssen, die misschien ook eenigen invloed op Maurits kan uitgeoefend hebben, had de hand in enkele der ergste pamfletten, waarin de publieke opinie zich ook nu uitsprak en waarin Oldenbarnevelt in zijn particulier leven op de gemeenste wijze belasterd werd. Heftig door persoonlijkheden was ook het debat in de Staten-vergadering bij meer dan één gelegenheid, vooral tusschen Pauw en den advocaat. Maar aan de oprechtheid der wezenlijke overtuiging van een der beide hoofdpersonen heeft niemand eenig recht te twijfelen. Beiden verdedigden zij het hunne: Oldenbarnevelt zijne kerkelijke politiek en het gezag der Staten; Maurits, die meende, dat de ander zich „dictator" wilde maken, zijn leger en zijne positie in den Staat. Men vergete nooit, dat de stadhouder eerst ernstig offensief opgetreden is, toen deze beide laatste bedreigd waren; niet om de predestinatie of om eenige kerkelijke aangelegenheid was het hem in de eerste plaats te doen. Juist dit wettigde zijn optreden, dat hij het welzijn van den staat in gevaar meende — en niet zonder reden; men zou hem kunnen verwijten, dat zijn krachtig optreden pas kwam, toen de zaken een zoo buitengemeen ernstig karakter aangenomen hadden.

De verdere ontwikkeling van het drama was vrij eenvoudig, ofschoon zeer spannend. De scherpe resolutie kreeg niet meer dan een begin van uitvoering. Enkele steden (o.a. Haarlem, Leiden) namen waardgelders in dienst. Het garnizoen van Den Briel werd onder bedreiging met cassatie bewogen een nieuwen

eed aan de Staten van Holland en de magistraat te doen. Oldenbarnevelt, die een paar dagen nà de scherpe resolutie naar zijn buitenplaats te Vianen gegaan was en geruimen tijd in het Utrechtsche vertoefde, deed zijn invloed gelden op het gewest, om het dezelfde gedragslijn als Holland te laten volgen; Gillis Ledenberg, de secretaris der Staten van het gewest, was hier zijn voornaamste medestander. Het kostte niet veel moeite. De Staten van het gewest namen een corps van 600 waardgelders in dienst. Maar reeds was Maurits den aanval begonnen en stap voor stap, zonder eenige overhaasting, als wilde hij de tegenpartij gelegenheid geven in te binden, ging hij op zijn doel af. Dit omvatte nu tevens de overwinning van de Contra-Remonstranten: hij verklaarde meer dan eens op te moeten komen voor de „ware gereformeerde religie". Hij maakte gebruik van zijne stadhouderlijke rechten en de onbeschreven bevoegdheid der Staten-Generaal. Reeds in September besloten de laatsten met vier stemmen — Overijsel onthield zich — tot het wèl houden eener nationale synode. Tegelijkertijd bracht Maurits, die zelf naar Den Briel was gegaan, nieuwe troepen, die niet door den nieuwen eed gebonden waren, in deze stad. In Januari 1618 begaf de stadhouder zich naar Nijmegen, de eenige stad in Gelderland, waar de regeering de Remonstrantsche zijde hield; met toepassing van het hem bij de verovering der stad verleende recht, om de wet samen te stellen gedurende den oorlog, bracht hij Contra-Remonstranten aan het bewind. In Maart toog hij naar Overijsel, waar hij de Staten bewoog in de nationale synode toe te stemmen: zij deden het voorwaardelijk, nl. mits zij alleen tot bijlegging, niet tot beslissing zou dienen. In Juli kwam Utrecht, waar de stad bij een doortocht van den stadhouder in Maart een haast uitdagende houding aangenomen had, maar waar de Staten in Juni een sterke neiging tot verzoening aan den dag legden, aan de beurt. De zaak van de waardgelders was op dat oogenblik het meest aan de orde. Een poging van Oldenbarnevelt, om Maurits te bewegen zelf troepen tot bescherming der Staten beschikbaar te stellen, in ruil waarvoor de waardgelders dan zouden afgedankt worden, werd begrijpelijkerwijze afgeslagen. Wel besloten de Staten-Generaal 12 Juli, dat de waardgelders in dezen tijd tegen den dienst van het land waren en dus afgedankt dienden te worden. Elf dagen later machtigden zij Maurits aan het hoofd eener deputatie uit hun midden

naar Utrecht te gaan, ten einde dit besluit uit te voeren. Onmiddellijk besloten ook de Staten van Holland hunnerzijds een deputatie naar Utrecht te zenden, ten einde de uitvoering van Maurits' lastgeving tegen te werken; De Groot en Rombout Hoogerbeets, pensionaris van Leiden, maakten hiervan deel uit. Hier zouden dan de partijen hare krachten meten. Zij waren al te verschillend. Het was, of een sterke politieagent goedig eenige kwajongens op zij schoof. Steunend op een troepenmacht, in de buurt der stad bijeengebracht, en op het sterke garnizoen in de stad zelf, dankte Maurits de waardgelders zonder de minste moeite af. Hij verzette meteen de wet in de stad, natuurlijk in Contra-Remonstrantschen zin, en bezorgde zich zelf op de samenstelling een grooten invloed; aan herstel van de macht der gilden dacht hij geen oogenblik. De Staten van Utrecht bewilligden in de nationale synode. Ledenberg werd ontslagen.

Holland bleef over. Maar de meerderheid van Oldenbarnevelt was reeds geducht verzwakt. Maurits' krachtsbetoon miste zijn invloed niet geheel op de gemoederen van een deel der Hollandsche regenten. De advocaat zelf, die nog slechts op een 8-tal steden vast kon rekenen, wist van geen toegeven. Hij had echter niet gedaan kunnen krijgen, dat het gewest nog krasser optrad, b.v. door te weigeren quotes op te brengen of door de stedelijke waardgelders, die in Augustus hier en daar reeds afgedankt werden, tot een provinciaal corps te maken. En kans op gewapend verzet —met een handjevol waardgelders tegenover Maurits' troepen!— was geheel uitgesloten. Het viel niet moeilijk meer zijn tegenstand geheel te breken. Het middel was haast te forsch. 28 Augustus werd Maurits in een vergadering der Staten-Generaal, waar slechts weinig gedeputeerden aanwezig waren en geheel buiten medeweten van Holland, gemachtigd, om, samen met de heeren, die hem naar Utrecht hadden vergezeld, alles te doen, wat zij tot den dienst van het land zouden noodig achten. Een dictatoriale macht! Reeds den volgenden dag werden Oldenbarnevelt, De Groot en Hoogerbeets in Den Haag en Ledenberg te Utrecht gevangen genomen, terwijl de heer van Moersbergen, lid der Utrechtsche ridderschap, die een rol van eenige beteekenis gespeeld had, zijne gevangenneming door de vlucht ontkwam. Holland protesteerde onmiddellijk, maar vruchteloos. Weldra deed Maurits een rondreis door het gewest, stiet ook hier in 14 der stemmende ste-

den — in de meeste Zuid-Hollandsche pas, nadat de Staten van het gewest zelf hem dit opgedragen hadden — de Remonstranten uit de regeering, hen door tegenstanders vervangende, terwijl de meerderheid van het lid der Ridderschap door toevoeging van zeven nieuwe leden, onder wie op bepaald verlangen van Maurits ook Aerssen, die de heerlijkheid van Sommelsdijk gekocht had, eveneens werd omgezet. Alles ging zonder veel omhaal en zonder verzet van eenige beteekenis. De militaire maatregelen, door Maurits getroffen, bleken overbodig.

De overwinnende partij had de ter neer geslagene nog alleen te vonnissen. Zij heeft de gelegenheid niet ongebruikt gelaten. Nadat Holland was omgezet en zich naar de meerderheid had geschikt, werden na overwinning van eenige zwarigheden de gecommitteerden uit de Staten-Generaal, die eerst het onderzoek van de zaak der gevangenen geleid hadden, vervangen door een Generaliteitsrechtbank (12 Hollanders, 2 uit elk der andere gewesten), een buitengewone zgn. gedelegeerde rechtbank dus, voor dit speciale geval samengesteld (Februari 1619). De procedure was als bij een proces wegens hoogverraad: de beschuldigden kregen geen rechtelijken bijstand en werden van de buitenwereld zooveel mogelijk afgesloten gehouden. De behandeling was hard, bij Oldenbarnevelt zonder eenig ontzag voor zijne hooge jaren of voor zijne buitengemeene verdiensten. De samenstelling der rechtbank was — ja! vanzelf partijdig, maar er waren ook persoonlijke vijanden of althans heftige tegenstanders van den gevallen advocaat in (Pauw en Anthonie Duyck, één der fiscalen). Hunnerzijds namen de beschuldigden — alleen De Groot had in den aanvang eenige oogenblikken van zwakheid — een zeer hooghartige houding aan, weigerende alle erkenning van eenige schuld.

Inmiddels zetelde de nationale synode te Dordrecht. Zij was door de Staten-Generaal tegen 1 November uitgeschreven, maar eerst den 13en geopend. Politieke commissarissen woonden haar namens de Staten bij, om op den gang van zaken toezicht uit te oefenen. De predikanten en de ouderlingen, vertegenwoordigers der provinciale synodes en der Waalsche kerk [1]), de afgevaardigden van de Calvinisten uit andere landen (v.n. Engeland, Zwitserland, Genève, de Palts, Hessen; uit Frankrijk niet) en de hoogleeraren, die de Neder-

[1]) Deze was sedert 1577 als gelijkberechtigd met de Nederduitsch-Gereformeerde erkend.

landsche hoogescholen vertegenwoordigden, beslisten. Ook deze kerk-vergadering diende eensdeels als rechtbank: de Remonstranten waren voor haar gedaagd; na niet zeer lange, maar dikwijls heftige discussiën — vooral de Leeuwarder predikant Bogerman, kerkelijk president, onderscheidde zich door heftigheid — werd hunne opvatting der Calvinistische leer veroordeeld, de prediking er van verboden. Anderdeels stelde de synode de leer der kerk in Contra-Remonstrantschen zin vast in de formulieren van eenigheid; zij besloot tevens een Nederlandsche vertaling van den bijbel te doen bewerken. 9 Mei werd de bijeenkomst gesloten. De Nederlandsche leden bleven nog eenige weken bijeen en ontwierpen een Nederlandsche kerk-orde, natuurlijk ook in den geest der preciesen, in de zgn. post-acta.

De politieke rechtbank was ongeveer tegelijk met de synode gereed. Het vonnis over Oldenbarnevelt werd 12 Mei uitgesproken Het was lang overeenkomstig de uitvoerige acte van beschuldiging („intendit"), want alle daden uit de loopbaan van den grooten staatsman, die eenigszins voor kwade uitlegging vatbaar schenen, werden hem als fouten aangerekend. Hij werd zelfs vrij duidelijk beschuldigd bij de vredesonderhandelingen het land aan Spanje te hebben willen verraden en openlijk werd gezegd, dat hij groote sommen van vreemde vorsten had aangenomen [1]). De hoofdzaak waren de gebeurtenissen tijdens het bestand. Alles samen bewees naar het oordeel der rechters, dat Oldenbarnevelt de rust en eenheid in het land, zoowel in „religie" als in „policie", had willen verstoren. Zij spraken daarom eenstemmig het schuldig en het doodvonnis uit. 13 Mei viel de man, van wien dienzelfden dag getuigd werd, dat hij was een man van „grooten bedryve, besoigne, memorie en directie, ja singulier in alles", — op het schavot, voor de Ridderzaal op het Binnenhof opgeslagen. „Mannen, gelooft niet, dat ik een landverrader ben", dit waren bijkans zijne laatste woorden. Dat deze „goede patriot" zulke woorden ter verdediging moest spreken! Het stelt de tragiek van de gebeurtenis in scheller licht dan iets anders. Eenige dagen later werden De Groot en Hoogerbeets tot levenslange gevangenisstraf veroordeeld. Ledenberg had zich in de gevangenis van het leven beroofd. Moersbergen had gratie gevraagd en

[1]) Inderdaad had Oldenbarnevelt bij het sluiten van het bestand ƒ 20.000 als geschenk van Frankrijk aangenomen. Een onvoorzichtigheid voor een man in zijne positie, meer niet.

voorwaardelijk gekregen. De goederen der veroordeelden — ook van Ledenberg — werden verbeurdverklaard, omdat het een zaak van hoogverraad gold.

Het ging hard tegen hard tot het einde. Eenige tegemoetkoming van de zijde der beschuldigden en het vonnis ware waarschijnlijk minder streng uitgevallen. Een verzoek om gratie zou stellig bij Maurits gehoor gevonden hebben. Maar hunne eer stond op het spel. Zij en de echtgenooten van Oldenbarnevelt en De Groot (Maria van Utrecht en Maria van Reygersbergen) weigerden beslist eenigen stap te doen, waardoor zij schuld zouden schijnen te bekennen. De tegemoetkoming ware gemakkelijker voor de andere, de sterkste partij geweest. Maar de rechters hebben alle hoogere, moreele overwegingen ter zijde gelaten en Maurits heeft uit eigen beweging geen gratie willen geven. Hij heeft niet geluisterd naar den raad van Willem Lodewijk, die na de overwinning tot zachtheid vermaande, noch naar dien van Louise de Coligny, die voortdurend meer aan Oldenbarnevelt's zijde gestaan gehad. Ook de aanbeveling van Frankrijk, dat, in tegenstelling met Engeland, den Remonstranten meer ter wille geweest was — zonder dat overigens een van beide landen op dezen burgerstrijd een noemenswaarden invloed uitgeoefend heeft — en zelfs nu een buitengewoon gezant had afgevaardigd, om ten gunste van Oldenbarnevelt werkzaam te zijn, werd in den wind geslagen. Op den dag der terechtstelling zelve schreef Maurits een buitengewoon gevoelloozen brief aan zijn neef van Friesland. Deze zoon van den grooten Oranje heeft getoond, dat de hooge opvattingen van edelmoedigheid van zijn vader hem vreemd waren.

Het bleef niet bij de veroordeeling der gevangenen en bij de afzetting der Remonstrantsche regenten. Er vielen nog veel meer slachtoffers. De familie Oldenbarnevelt werd zeer zwaar getroffen: de beide zoons, Reinier, heer van Groenevelt, en Willem, heer van Stoutenburg. werden uit hunne ambten ontslagen (resp. van houtvester van Holland en commandant van Bergen-op-Zoom); de beide schoonzoons, Van der Myle en Veenhuizen, niet meer in de Ridderschap van Holland beschreven. Remonstrantsche professoren, o.a. Episcopius, werden van de Leidsche hoogeschool verwijderd. De Arminianen hadden het nu zwaarder te verantwoorden dan ooit de Katholieken: Arminiaan scheen synoniem met valsch, slecht. De Staten-Generaal schreven voor, dat de

Remonstrantsche predikanten moesten beloven niet meer te zullen prediken („acte van stilstand"). Die weigerden — een 80-tal — moesten het land verlaten; de meesten (o.a. Uutenbogaert) gingen naar Brussel en later bij het einde van het bestand naar Parijs. Eenige Remonstranten begaven zich op uitnoodiging van den hertog van Holstein naar diens land, waar zij het naar hem genoemde „Friedrichstadt" stichtten.

„Ik word gevonnist in een tijd, die andere maximen in den Staat houdt, dan die, waarin ik geleefd heb". Aldus vatte Oldenbarnevelt zijn oordeel over het vonnis treffend samen. Men had echter deze beginselen nooit staatsrechtelijk vastgelegd. De maatregelen, door Maurits genomen tot bereiking van zijn doel, waren verdedigbaar met een precies omgekeerde uitlegging van het wezen der Unie als die, noodig voor de verdediging van Oldenbarnevelt's handelingen. Met de Unie in de hand, kon men den een even goed onrechtmatigheid ten laste leggen als den ander; bij Maurits sloeg de schaal vast wat meer naar deze zijde over. Nadat de éene partij de ander opgeruimd had, daarbij zelfs overgaande tot een „gerechtelijken moord" — want niet anders kan men Oldenbarnevelt's terechtstelling beschouwen — keerde de evenaar in het middelpunt terug. Er was per slot van rekening niet heel veel veranderd. De kerkelijke leer der Gomaristen triumpheerde, maar de kerkorde der synode bleef onuitgevoerd. Onafhankelijkheid van de kerk ten opzichte van den staat duldden ook de nieuwe regenten niet, ofschoon Maurits zich eenige moeite gaf, om de kerk te dezen opzichte te helpen. Wel zorgden de Staten-Generaal er voor, dat de Nederlandsche officieele bijbelvertaling — de Staten-bijbel — er kwam[1]). In het staatkundige werd feitelijk alleen de macht van den raadpensionaris — de naam landsavocaat raakte in onbruik — beperkt; aan Duyck (benoemd 1621; tot zoo lang had Andries de Witt, pensionaris van Dordrecht, het ambt waargenomen) werd de buitenlandsche correspondentie en het openen van de voor de Staten bestemde brieven uitdrukkelijk verboden; de benoeming geschiedde voortaan slechts voor vijf jaar. Zoo trof men na de persoon, die het zijn volle gewicht gegeven had, nog het ambt zelf. Maurits had zijne macht ten volle gehandhaafd en zij werd

[1]) Reeds vroeger was Marnix, die zich na den val van Antwerpen uit het staatkundig leven had teruggetrokken, hiermede belast; maar zijn overlijden (1598) had de uitvoering verhinderd (cf. Fruin, Verspr. Geschr. IX, 73; zie over de vertaling verder Prinsen, Handboek der Ned. Lett. Gesch., 357 en 368).

door de omstandigheden van zelf gewichtiger; het leiderschap der Republiek ging op den stadhouder en kapitein-generaal over, die hiertoe door zijne meer centrale positie ook meer aangewezen was dan de eerste ambtenaar van Holland. Aan de staatsregeling werd hierdoor niets gewijzigd. Men heeft dit Maurits en den zijnen dikwijls verweten: zij zouden een schoone gelegenheid tot versterking van het centrale gezag verzuimd hebben! Ten onrechte, naar het ons voorkomt. De strijd was niet hierom gevoerd, maar om behoud van het bestaande, dat uit verschillend oogpunt werd bezien. De behoefte er aan bleek nergens krachtig — evenmin als in 1609 —, al sprak de Raad van State in de oorlogspetitie van 1620 de wenschelijkheid uit, om hem de hem vroeger toegedachte macht te geven. Hoe sterk de provinciale macht gevestigd bleef, bleek juist zeer duidelijk in 1620: bij het overlijden van Willem Lodewijk kozen Groningen en Drente Maurits tot zijn opvolger en Friesland nam Ernst Casimir, een broeder van den kinderloos gestorvene, dit alles zonder eenige inmenging van de Generaliteit. Toch lag aan den strijd wel mindere of meerdere eenheid te gronde, maar de meestrijdenden waren zich hiervan noch niet of kwalijk bewust. Om Oranje en de Kerk begon zich een nieuwe eenheid te vormen: deze was, in de kerk vooral, door Oldenbarnevelt aangetast en hij had het verloren, ofschoon de middelen, waarvan hij zich bediende, niet veel anders waren dan die hij in 1587 tegen Leicester had aangewend. Hier ligt de groote beteekenis van den strijd in het bestand, dat deze nieuwe eenheid zich nu voor het eerst duidelijk gemanifesteerd had. En verder ligt deze hierin, dat de in het wezen van den nieuwen staat schuilende tegenstellingen: Oranje en de regenten, Holland en de andere gewesten, Amsterdam en Holland, alle, min of meer sterk, voelbaar geworden waren. Hierom en om de sterker uitgebeelde positie van het Oranje-huis, die het laatste tijdperk van den strijd tegen Spanje beheerscht, behoort het bestand meer tot den nu komenden dan tot den vorigen tijd.

Literatuur: FRUIN, *de Wederopluiking van het Katholicisme* (in Verspr. Gesch., III, 249); KNUTTEL, *De Toestand der Nederlandsche Katholieken ten tijde der Republiek* (Den Haag, 1902); J. C. NABER, *Calvinist of Libertijnsch*, 1572—1631 (Utrecht, 1884; cf. dez. in *Tijdspiegel*, 1884, II, 54); ROGGE, *Brieven en onuitgegeven stukken van Johannes Uutenbogaert*, 7 deelen: 1868—'74 (in Werken H. G., Nieuwe Serie, 11, 12, 15, 17, 19, 20, 22); dez., UYTENBOGAERT *en zijn tijd*, 3 dln. (Amsterdam, 1874 —'75); VAN RAVESTEYN, *Onderzoekingen over de economische en sociale ontwikkeling van Amsterdam gedurende de* 16de *en het eerste kwart der* 17de *eeuw* (Amsterdam, 1906);

INSTITUTE FOR CHRISTIAN STUDIES
TORONTO, ONTARIO, CANADA

